

En kritisk diskursanalyse af debatten om en bæredygtig dansk landbrugsproduktion

Aalborg Universitet

Summary

The future development of Danish agriculture has been the subject of intense debate. Some believe it should focus solely on ecology and phase-out of conventional farming, while others believe that it would be catastrophic. Strong ideological and political attitudes in terms of what constitutes 'right' and 'wrong' understandings of sustainable agriculture are often expressed. Discourses concerning sustainability are complicated conceptually by the various applications, which include: climate, environment, economy, social aspects and animal welfare. The goal of the debate seems to be about convincing others of the validity and correctness of one's argument.

We therefore have a fundamental interest in uncovering how discourses concerning sustainable Danish agricultural production seems 'to bend towards each other' and/or where different understandings can inspire each other and maybe even 'go hand in hand'. We believe that places where discourses are articulated in a different way and where social changes take place in more open-minded ways can be extremely valuable in order to bring important learning into future debates.

Adopting a critical discourse analysis framework, we explore whether there are emerging tracks for a more constructive debate on Danish sustainable agricultural production than the existing debate riddled with conflict, where different discourses fight for the right to define the nature of Danish sustainable agriculture.

This thesis adopts Norman Fairclough's critical discourse analysis as the primary theoretical and methodological framework, as well as Hartmut Rosa's theory of acceleration and alienation for as supplement. The empirical data has been collected through a television debate, articles, research articles, and academic journals.

In the first section, we analyze four pre-existing discourses regarding sustainable Danish agricultural production: '*The conventional agricultural discourse*', '*the organic agriculture discourse*', '*consumer-elite discourse*' and '*the silent consumer discourse*'. The discourses are used as the analytical framework which represent a kind of reality, that forms the basis for the further analyzes and conclusions. These discourses are establish in an order of discourse in

which *the conventional agricultural discourse* and *the consumer-elite discourse* seems to be in opposition to each other. These two discourses therefore seems to be in a hegemonic battle, where the *organic agriculture discourse* exists somewhere in between these two strong discourses. *The silent consumer discourse* exists in the light of consumers who are not visible in the debates but express their opinions through purchases.

In the second section we analyze positions and interactions that reinforce the order of discourse, but also analyzes positions and interactions that enable the discourses to 'bend towards each other'. The television debate uncovers interesting openings in relation to linguistics and therefore the analysis of word meaning, metaphors and themes. Five tracks are uncovered where the discourses appear to 'bend towards each other'. These tracks are related to the conceptualization of *science, the media, shared responsibility between consumers and agriculture, a paradigm shift and a vision*, as well as a '*Marshall plan*'. These findings are transferred to the practical reality of Danish agricultural production that, in turn, forms the framework of the third and final section which offers perspective and discussion of the issues at hand.

Due to the complexity of the issue and the steadfast discursive positions, it is difficult to find unique points where the discourses 'bends toward each other', and/ or where the discursive boundaries are exceeded. However the conclusion is that the consumers and the Danish agriculture must share the responsibility. Local initiatives are interesting places to seek inspiration for more nuanced dialogs, understandings, interactions and responsibilities. Furthermore, the media is a realm where bridge-building between discourses is possible, even though that the media seems to be subject to power of the market, and thus sales figures are likely to be more important than many-sided dissemination of the topic. In addition we argue that science is central for a sensitivity towards discursive nuances. However this requires a fundamental understanding of how science is best utilized, in order to create a real acceptance of each other's perspectives. Finally, it is concluded that a common overarching vision, a common understanding of the nature off the future's agriculture, and a society-based '*Marshall plan*' are necessary to ensure constructive dialogues.

Indholdsfortegnelse

1. Oversigt over organisationer, der henvises til i specialet	6
2. Indledning	7
3. Problemfelt og problemformulering	10
3.1 Begrebsafklaring af centrale begreber i problemformuleringen	10
4. Litteraturreview	12
4.1 Historisk oprids af det danske landbrug	12
4.2 Landbrugets betydning og behovet for en reformering	14
4.3 Forbrugernes fokus på etik og behovet for en mere værdiorienteret dialog	15
4.4 En kort opsamling og det hul i forskningen, som specialet ønsker at afdække	16
5. Diskursanalyse - En tilgang, en teori, en metode og et design	17
5.1 Videnskabsteoretisk udgangspunkt	18
5.2 Faircloughs kritiske diskursanalyse	21
5.2.1 Overordnede perspektiver og begreber som forfølges i opgaven	24
5.2.1.1 Den kommunikative begivenhed og diskursordenen	25
5.2.1.2 Hegemoni	26
5.3 Det metodiske arbejde	26
5.3.1 Social praksis	26
5.3.2 Tekst og den kommunikative begivenhed	27
5.3.2.1 Udvælgelse af den kommunikative begivenhed	27
5.3.3 Diskursiv praksis	29
5.3.4 Metodens begrænsninger	30
5.4 En sociologisk tanke	30
5.5 Teoretisk supplement: Hartmut Rosas teori om fremmedgørelse og acceleration	31
5.6 Analysestrategi	35
5.6.1 Del 1. Fremtrædende diskurser og diskursordenen	35
5.6.2 Del 2. Analyse af den kommunikative begivenhed	37
5.6.3 Del 3. Åbnende spor i den sociale praksis	40
5.6.4 Det empiriske korpus	41
6. Validering af den producerede viden	42
7. Analyse	44
7.1 Del 1. Diskurser og diskursordenen	44
7.1.1 Tidligere forskning og empiri	44

7.1.2 To tydelige og konfronterende diskurser om dansk landbrugsproduktion.....	45
7.1.3 Den konventionelle landbrugsdiskurs	46
7.1.4 Forbruger-elite diskursen.....	50
7.1.5 En økologisk landbrugsdiskurs.....	53
7.1.6 De tavse forbrugere – En diskurs?	56
7.1.7 Diskursordenen indeholdende ovenstående diskurser	57
<i>7.2 Del 2. Analyse af Debatten: Et grønnere landbrug.....</i>	<i>64</i>
7.2.1 Afsnit 1: Positioner og særlige begreber - i lyset af interaktionerne.....	64
7.2.1.1 De moralske og de umoralske	65
7.2.1.2 Den stolte landbrugsposition - og en offerrolle.....	68
7.2.1.3 Den ansvarlige og ansvarsfralæggende position	69
7.2.1.4 Politiker-positionen	74
7.2.1.5 Den visionære position.....	77
7.2.2 Delkonklusion 1.....	80
7.2.3 Afsnit 2: Åbnende spor i den diskursive og sociale praksis.....	82
7.2.3.1 Metaforer	82
7.2.3.2 Ordbetydning.....	85
7.2.3.3 Temaer.....	89
7.2.4 Delkonklusion 2.....	90
<i>7.3 Del 3. Åbnende spor i den sociale praksis</i>	<i>92</i>
7.3.1 Et paradigmeskifte, en vision og en Marshallhjælp.....	92
7.3.2 Videnskaben som potentiale	97
7.3.3 Mediernes indflydelse	101
7.3.4 Ansvarsforholdet mellem landbruget og forbrugere	103
8. Konklusion	107
9. Bilag.....	111
10. Litteraturliste.....	112

1. Oversigt over organisationer, der henvises til i specialet

Landbrug & Fødevarer: Erhvervsorganisation for landbruget, fødevare- og agroindustrien (lf.dk).

Seges: En del af Landbrug & Fødevarer. Et fagligt videns- og innovationshus, der arbejder med alt, der har med landbrugsdrift at gøre (seges.dk).

Bæredygtigt Landbrug: En forening, der arbejder for bedre rammevilkår for landbrugs familierne. Blev stiftet i 2010, som opposition til Landbrug & Fødevarer, med den målsætning *"(...) at få afskaffet de økonomiske belastede dele af 'Grøn Vækst', sikre landbruget mod nye indgreb og få afskaffet skatter og afgifter, der belaster erhvervets økonomi i forhold til konkurrenterne i EU."* (baeredygtigtlandbrug.dk).

Økologisk Landsforening: Et fællesskab for økologiske landmænd, virksomheder og forbrugere. Arbejder for at bane vejen for mere og bedre økologi (okologi.dk/om-os).

Dyrenes Beskyttelse: En privat organisation, der er finansieret af private midler og drevet af frivillige. Arbejder for at hjælpe dyr i nød og for et respektfuldt og bæredygtigt forhold mellem dyr, mennesker og natur (dyrenesbeskyttelse.dk).

Danmarks Naturfredningsforening: En forening med 130.000 medlemmer, der arbejder for at bevare og beskytte naturen og landskabet (dn.dk).

Det Økologiske Råd: En uafhængig miljøorganisation, der arbejder for en bæredygtig omstilling af samfundet (ecocouncil.dk).

Frej, fødevarepolitisk tænketank: Uafhængige fødevarepolitisk non-profit tænketank, som arbejder for at nuancere og kvalificere den danske fødevaredebat, og dermed samler produktions-og forbrugsdanmark (taenk-frej.dk).

2. Indledning

Det danske landbrug befinder sig i en *trædemølle*, hvor der produceres stadig mere og mere på et mættet marked, derfor falder priserne og landmændene er nødt til at producere stadig mere effektivt. Professor Søren Kjeldsen-Kragh påpeger, at det danske landbrug er sårbart, fordi det viser sig, at det i særlig grad er de store landbrug, der har økonomiske problemer, og derfor bør landbruget satse på mellemstore brug for at skabe mere stabilitet. Formand for Landbrug & Fødevarer, Martin Merrild, er ikke enig i kritikken og påpeger, at hvis ikke landbrugene bliver større og producerer mere, vil de ikke kunne følge med udviklingen. Merrild erkender dog, at de store landbrug er mere følsomme overfor udsving på verdensmarkedet, men at det er "(...) en 'romantisk drøm', at dansk landbrug kan omlægge sin produktion til mindre og mere alsidige bedrifter." (Abrahamsen 2015). Landbrugsordfører i Venstre Erling Bonnesen pointerer, at hvis landbrugsproduktionen flyttede ud af Danmark, ville vi få ringere fødevarer. De danske landmænd producerer nogle af verdens bedste fødevarer og er tilmed blandt de lande, der har lavest restindhold af antibiotika. Bonnesen påpeger, at konkurrencevilkårene er skæve, når Danmark er blandt de bedste på effektivitet og produktivitet, men der ikke er økonomi i det. I stedet for konstant kritik af det danske landbrug bør der gives bedre udviklingsmuligheder, fastslår Bonnesen (Eistrup 2016). Disse noget forskellige udtalelser indikerer, hvilken situation landbruget befinder sig i, og at der hersker forskellige holdninger til, hvordan et dansk landbrug bør udvikle sig. Hvis vi dykker ned i forskellige forståelser om, hvad et bæredygtig dansk landbrug bør være, så skærpes debatten yderligere.

"Luk dansk landbrug" - sådan lyder overskriften på en kronik i *Information* skrevet af Holger Øster Mortensen & Erik Boel. De hævder, at miljø, dyr og natur tages som gidsler af industrilandbruget i større investeringer, sammenlægninger og øget produktivitet. De mener, at dansk landbrug, i sin nuværende form, bør lukkes. Endvidere fremhæver de, at et nyt landbrug skal fokusere på økologi, hvor der skal satses på kvalitet fremfor kvantitet (Mortensen & Boel 2014). Fritidslandmand og historiker Jørgen Elsøe Jensen påpeger ligeledes i *Politiken*, at det danske industrilandbrug bør udfases. Jensen påpeger, at alle ved, at det danske industrilandbrugs produktionsformer både er til skade for natur og mennesker, og derfor er uetisk. *"Der er behov for en bæredygtig løsning"*, skriver Jensen. Der må nytænkes og det drejer sig alt sammen om fremsynet ansvarlighed (Jensen 2016). Poul Vejby-Sørensen fra Bæredygtig Landbrug argumenterer i modsætning hertil, at omlægning til ren økologi vil være katastrofalt,

da der ikke vil være nok mad til at mætte klodens syv milliarder mennesker - om 50 år mindst ti milliarder. Derfor kan svaret ikke være økologi, der kun kan producere cirka halvdelen pr. arealenhed i forhold til det konventionelle landbrug (Vejby-Sørensen 2011).

Hvis vi retter blikket mod forbrugerne, hævder forbrugersociolog i Landbrug & Fødevarer Nina Preus, at forbrugerne vælger fødevarer ud fra følgende kriterier: Danskhed, økologi og dyrevelfærd. Her er bæredygtighed ikke et kriterium, men spørger man yderligere ind til, hvad forbrugerne forstår ved bæredygtig, er det netop de tre ovenstående kriterier, de definerer begrebet ud fra (Terkelsen 2016). Økologi og dyrevelfærd bliver her, i overensstemmelse med Mortensen, Boel & Jensen, sat lig med bæredygtighed.

Journalist Jørgen Steen Nielsen argumenterer for, at borgerne har et kritisk syn på det moderne landbrug som blandt andet afspejles i meningsmålinger, hvor kun omkring 25 pct. af borgerne har tillid til landbrugsorganisationerne Landbrug & Fødevarer samt Bæredygtigt landbrug. Dyrenes Beskyttelse og Danmarks Naturfredningsforening har derimod over 50 pct. af borgernes tillid (Nielsen 2016:21-22). Nielsen fremhæver endvidere, at vi i dag har en illusorisk drøm om et landbrug som et idyllisk Morten Korch billede. Vi har en opfattelse af, at det gode liv er på landet, og det gode landbrugsliv står vores hjerter nær. Problemet er bare, at idyllisering af landbruget ikke tegner virkeligheden. Her hævder Nielsen, at dansk landbrug står midt i en *kampzone*, hvor landmændene er gældsplaget og konkurrenceudsat, og logikken i landbruget derfor synes at være effektivisering og optimering af produktionen med økonomisk profit for øje, så lånene kan afdrages. Den såkaldte kampzone hersker også fra politisk side, hvor partierne slås om at stille krav eller begunstige landbruget samtidig med, at internationale kapitalinteresser arbejder i kulissen for at tjene penge på landbrugets strukturudvikling. Sidst, men ikke mindst, er det en kamp, hvor landmænd og borgere har mistet kontakt og forståelse for hinanden (Nielsen 2016:7-9). Professor Henrik Hauggaard-Nielsen argumenterer for, at det ikke kun er landbruget, der er en del af vores fødevaresystem, men også forbrugere og erhvervsvirksomheder. Han påpeger således: *“Der er behov for et paradigmeskifte inden for vort fødevaresystem med øget dialog mellem by og land for at medvirke til at forstærke udviklingen af fremtidens bæredygtige kredsløbslandbrug. Lad os komme i gang!”* (Hauggaard-Nielsen 2017).

Professor Jørgen E. Olesen påpeger, at bæredygtighed indeholder mange aspekter. Olesen fremhæver økonomiske, sociale og miljømæssige aspekter samt klima og dyrevelfærd, som på det seneste også er blevet en del af begrebet. For landbruget handler bæredygtighed ligeledes

om at vedligeholde den dyrkede jord. Olesen stiller spørgsmålstegn ved, om et landbrug overhovedet kan være bæredygtigt, da landbrug ikke kan undgå at påvirke natur, miljø og klima. Det handler om at finde en balance, hvor gevinsterne ved landbrugsproduktionen skal være større end de skadelige virkninger. Olesen påpeger, at hvis vi er bedre til at lære af hinanden, vil et fremskridt mod en mere bæredygtig produktion gå hurtigere (Olesen 2016). Christian Ege & Leif Bach Jørgensen, henholdsvis sekretariatsleder og medarbejder i Det Økologiske Råd, hævder ligeledes, at der er behov for et bedre samarbejde og konstruktiv dialog mellem det øvrige samfund og landbruget ellers vil bæredygtig omstilling ikke kunne lade sig gøre (Ege & Jørgensen 2017).

Som ovenstående antyder, er der således forskellige forståelser, der kæmper om retten til at definere fremtidens bæredygtige landbrug. Sammen med de forskellige forståelser er der også forskellige politiske, videnskabelige og forbrugermæssige normative holdninger til, hvordan landbruget bør udvikle sig. Forbrugerne og særligt det konventionelle landbrug har åbenbart mistet kontakten og forståelsen for hinanden. Derimod ser det ud til, at der er mere overensstemmelse mellem det økologiske landbrug og forbrugernes forståelse af bæredygtighed. Det konventionelle landbrug er et udsældt erhverv, der samtidig kæmper en kamp mod økonomisk tyngende forhold og politisk besluttede rammevilkår.

3. Problemfelt og problemformulering

Der hersker altså tydelige divergerende og modsatrettede opfattelser af, hvornår dansk landbrugsproduktion er bæredygtig. Jo mere vi bevæger os ind på området, jo tydeligere bliver det, at der udtrykkes stærke ideologiske og politiske holdninger om rigtig og forkert forståelse, og der synes at være nærmest indædte diskursive kampe om at definere, hvad en bæredygtig dansk landbrugsproduktion er, og hvordan fremtidens landbrug derfor bør se ud. Den ophedede debat vidner også om en høj grad af kompleksitet, hvor løsningen ikke bare ligger lige for. Med en så kompleks problemstilling og en overbevisning om, at der ikke findes én sandhed om et bæredygtigt dansk landbrug, vil opgaven distancere sig fra *rigtig* og *forkert*. Derimod er vi særligt optaget af at finde frem til, hvornår de ellers så modsatrettede perspektiver synes at nærme sig hinanden, og/eller hvor forskellige forståelser kan inspirere hinanden og måske endda 'gå hånd i hånd'. Med denne opgave har vi derfor et stort ønske om at være med til at sikre fremtidige debatter og konkrete tiltag, der forhåbentlig kan bidrage til en hastigere udvikling af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

Derfor bliver opgavens problemformulering følgende:

Hvor ser det ud til, at forskellige diskurser bøjer sig ind mod hinanden i mere konstruktive dialoger og praksisser, og/eller de diskursive grænser overskrides, som dermed bliver fremmende for udviklingen af bæredygtig dansk landbrugsproduktion?

3.1 Begrebsafklaring af centrale begreber i problemformuleringen

Både *diskurser*, at *bøje sig* og *overskridelse af diskursive grænser* er flydende begreber i en analytisk og videnskabelig ramme, og derfor kræver disse begreber en indledende beskrivelse og definition.

Diskurs er gennem opgaven det centrale begreb, og forstås med udgangspunkt i både Norman Fairclough samt Marianne Winther Jørgensen & Louise Phillips. Vi definerer diskurs gennem specialet således:

En diskurs er én måde at forstå og definere bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Diskurs formuleres særligt gennem sprogbrugen, der blandt andet influerer og er influeret af økonomi, gruppetilhørsforhold samt ideologiske og politiske overbevisninger. Diskurs anvendes som et analytisk redskab, der på sin vis repræsenterer virkeligheden.

At *bøje sig* er inspireret af *Den danske ordbog*, der blandt andet definerer begrebsanvendelsen således: "(...) bruges for at udtrykke en persons ærbødighed, ydmyghed" og "(modvilligt) opgive sine krav" (ordnet.dk 2018). Med det som udgangspunkt definerer og anvender vi begrebet at *bøje sig* således:

Når deltagere i debatten om bæredygtig dansk landbrugsproduktion kæmper for sin 'ret', men trods alt er mere åbne overfor hinandens perspektiver, eller hvor der er nogle fælles forståelser af, hvad der er vigtigt for debatten og samarbejdet.

Det fører os således over i begrebet *overskridelse af de diskursive grænser*, der i specialet defineres således:

Overskridelse af de diskursive grænser foregår, når forskellige forståelser (diskurser) ser ud til reelt at acceptere hinandens perspektiver, og derfor indgår i konstruktive dialoger og tættere samarbejde om at skabe større fælles forståelse og dermed fælles udvikling af et bæredygtigt dansk landbrug.

I det lys kan en bøjning eller overskridelse af de diskursive grænser netop foregå, når bagvedliggende ideologiske overbevisninger et øjeblik kan lægges på hylden, og dermed muliggøre, at bæredygtig dansk landbrugsproduktion har antydning af at være et fælles samfundsmæssigt projekt.

4. Litteraturreview

Litteraturreviewet er opbygget således, at vi indledningsvist ridser landbrugets historiske udvikling op. Det gør vi for at skabe klarhed over, hvad det for eksempel betyder, når der tales om landbrugets strukturudvikling. Det er et begreb, der bliver anvendt i adskillige teoretiske og empiriske sammenhænge, og derfor synes det specielt væsentligt. Herefter arbejder vi os ind på litteratur, der indrammer specialets felt, og dermed muliggør en senere analyse af tydelige diskurser og diskursordenen samt områder, hvor forskningen indtil videre ikke har bevæget sig hen.

Vi forsøger at fremhæve litteratur, der rummer forskellige perspektiver og som indfanger pointer fra megen af den litteratur, vi også har studeret. Det betyder, at vi ikke refererer til alt, men forsøger at lave en opsamling med vores egne konklusioner gennem den litteratur, vi vælger at referere til.

Litteratursøgningen foreligger som bilag (jf. bilag 1).

4.1 Historisk oprids af det danske landbrug

Frem til 1960'erne spillede landbruget en stor rolle for udviklingen af den danske økonomi og for den mere generelle samfundsudvikling. Industrialiseringen i 1800-tallet bundede i den øgede produktion af fødevarer, derfor ekspanderede det danske landbrug i takt med denne stigning. I perioden fra 1750-1914 var det danske landbrug det erhverv, der var drivkraften for udviklingen af det danske samfund. Selvom der i hele Vesteuropa var stor udvikling inden for landbruget, var Danmark det land med mest succes. Der voksede en selvstændig bondestand op, som gennem selvorganisering skabte udvikling. Landbruget samarbejdede, rent økonomisk, med støtte fra staten, i forhold til etablering af andelsbevægelsen, landbrugsskoler, landbrugsforsøg, sparekasser og realkreditinstitutioner. Landbruget havde endvidere væsentlig politisk indflydelse gennem partidannelse og dagblade. Kulturelt fyldte højskolebevægelsen og det religiøse meget for landbrugets selvforståelse. Derfor var der en landbokultur, der både var folkeligt, politisk og religiøst forankret. Professor Søren Kjeldsen-Kragh pointerer, at kloge politiske beslutninger bidrog til denne økonomiske udvikling og relationerne mellem landbrug og samfund var harmoniske (Kjeldsen-Kragh 2010:1-3,15-16). I 1960'erne skete der store ændringer i landbruget. Efter 2. verdenskrig ændrede tingene sig - med den teknologiske udvikling investeres der gradvist i flere større og mere specialiserede

maskiner. Dansk industri voksede, og dermed var der vækst i byerne. For at landbruget kunne følge væksten i byerne og bevare en international konkurrenceevne, måtte der spares på arbejdskraften, og derfor satsede man på teknologisk udvikling og dermed faktorer såsom maskiner, gødning og sprøjtemidler. I denne periode startede hjemmemarkedsordninger og senere landbrugsstøtten. Danmark blev en del af EF i 1973, og deraf fik man regulerede kunstigt høje priser på landbrugsvarer. Det er stadig diskuteret, hvilken virkning landbrugsstøtten har haft på strukturudviklingen i landbruget. En pol mener, at støtten har mindsket konkurs af mindre bedrifter, mens den anden pol mener, at støtten har givet de store bedrifter mulighed for at opkøbe de mindre brug (Kærgård & Dalsgaard 2014:15-16).

Fra fryd og gammen, succesrig og stærk til mere uharmoniske relationer mellem landbruget og det øvrige samfund.

I 1960 var der omkring 200.000 brug (med gartneri, skovbrug og fiskeri) og 18 pct. af den danske arbejdsstyrke var beskæftiget i landbruget. Det var små alsidige bedrifter, og man var af den overbevisning, at kvægbrug, svineproduktion og planteavl hang sammen. Denne alsidighed betød sikkerhed i form af risikospredning, men i 1960'erne falder andelen af bedrifter med ca. 50.000 og beskæftigelsen med 7 pct. I dag er der ca. 40.000 bedrifter, hvoraf ca. 14.000 er heltidsbedrifter, hvor nærmest ingen har både kvæg og svin, og beskæftigelsen er omkring 1,5-3 pct. af den totale danske beskæftigelse (Kjeldsen-Kragh 2010:4, Kærgård & Dalsgaard 2014:9-18).

Politiske beslutninger og tiltag har fremmet strukturudviklingen, og dermed er stordriftsfordele blevet centralt. Størrelsen på landbrugsstøtte følger størrelsen på landbruget. Derfor har de større brug i gode år investeret med fokus på endnu mere vækst. Tilgangen af nye landmænd til erhvervet bliver mindre, da bedrifterne er så store, at nye i erhvervet ikke kan finde finansiering til at købe bedrifterne. Derfor bliver generationsskifte også vanskeliggjort (Kjeldsen-Kragh 2010:5-7).

Landbruget er altså gået fra at være en samfunds bærende institution til et langt mere marginalt erhverv, der på mange områder kun lige overlever, men som samtidig opleves som en del af Danmarks kulturarv og historie. Ikke at forglemme at landbruget stadig optager ikke mindre end 62 pct. af den danske jord (Abrahamsen 2015).

4.2 Landbrugets betydning og behovet for en reformering

Jørgen Steen Nielsen argumenterer for, at en reformering af landbruget er nødvendig, og at det bør være et nationalt projekt. En reform, der er visionær og sammenhængende, og som kan være med til at gøre hele befolkningen stolte af den danske landbrugsproduktion igen. En reform, hvor landmænd bliver helte i historiefortællingen og ikke en prygelknabe (Nielsen 2016: 53-54). Nielsen påpeger:

“Tænk, hvis der skabes en politisk vilje til en proces, der gør det muligt at slå bro mellem producent og forbruger, mellem land og by. Tænk, hvis en reform kan genfinde de værdier, der gør fødevareproduktion til noget livsbekræftende og frugtbart fremfor noget brutalt, maskinelt og pengefikseret.”

Nielsen 2016:54

Søren Kjeldsen-Kragh påpeger, at der er en række samfundsmæssige opgaver, som landbruget skal bidrage til at løse, men at strukturudvikling som udviklingsgrundlag, baseret på stordrift og landbrugsstøtte, ikke har fremmet landbrugets bidrag til samfundet. Derfor er landbrugets image skadet. Når erhvervet samtidig spiller en marginal rolle i samfundsøkonomien i dag, er de afhængige af den goodwill, der kan opnås fra samfundet (Kjeldsen-Kragh 2010:14). Kjeldsen-Kraghs argumentation for, at landbruget spiller en marginal rolle for samfundsøkonomien er selvfølgelig relativ, og kigger vi nærmere på økonomiske analyser, som Landbrug & Fødevarer har udarbejdet, påpeges det, at fødevareklyngens økonomiske bidrag svarer til 5,6 pct. af BNP, og at fødevareklyngen beskæftiger 180.000 mennesker (L&F 2017). Formanden for Bæredygtigt Landbrug, Flemming Fuglede Jørgensen, udtaler, ifølge Helle Bjerg Fuusager, at landbruget bidrager væsentligt til både den danske eksport af fødevarer og til at sikre produktion og beskæftigelse i udkantsdanmark (Fuusager 2016). Der er med disse pointer en tydelig forskelligartet opfattelse af landbrugserhvervets betydning for det danske samfund.

Som ovenstående og det historiske indblik beskriver, argumenterer Terry Marsden ligeledes for, at efterkrigstidens landbrugsproduktion er præget af masseproduktion, og at det bliver tydeligt, at nutidens forståelse af landbrugsproduktion og fødevarer er i gang med en redefinering i den vestlige verden. Forbrugergrupper bliver mere bevidste om typen af fødevarer, men også hvor fødevarerne kommer fra, og hvordan de er forarbejdet. Marsden

benævner denne proces som *reconnection* (Marsden 1998:265). Det interessante i Marsdens betragtninger er, at de er fra år 1998 - præcist 20 år siden. Allerede på det tidspunkt indikeres det, at forbrugernes præferencer for fødevarer og fødevareproduktionen bevæger sig i en anden retning end det masseproducerende landbrug. Begreber som masseproduktion, effektivitet, produktivitet, konkurrencekraft og økonomisk bæredygtighed indeholdes i en del af den litteratur, der beskriver det nutidige landbrugs fokus. Disse begreber konnoterer umiddelbart dårligt i forhold til forbrugernes øgede fokus på, hvorfra fødevarerne stammer, og hvordan de er bearbejdet. Lad os derfor dykke længere ned i interessant forskning om forbrugernes ændrede fokus gennem de sidste 20 år og et perspektiv på, hvordan en værdiorienteret dialog mellem producenter og forbrugere kan hjælpe etiske udfordringer i en konstruktiv retning.

4.3 Forbrugernes fokus på etik og behovet for en mere værdiorienteret dialog

Peter Kemp fremhæver, i forordet til Christian Coffs bog *Smag for etik - på sporet efter fødevareetikken*, følgende:

"(...) Etikens fokus kan udvides fra at omfatte det gode liv mellem mennesker til at omfatte det gode liv i retfærdige fødevareinstitutioner, og hvordan vi ikke mindst i kraft af begrebet integritet eller livssammenhæng kan tænke etisk eller omsorgsfuldt både om levende organismer, økologiske systemer og et menneskes identitet."

Kemp 2006:7

Den udvidede etik omhandler mere end blot sund mad, men også et etisk dyrknings- og indkøbs fokus. Det kommer til at handle om, hvor vores fødevarerne kommer fra, og at naturen igen er blevet en væsentlig del af vores fælles liv. Fødevarevalget er en del af ansvarligheden og omsorgen for vores børn (Kemp 2006:8). Dette perspektiv understøttes af Michiel Korthals, der, i artiklen *Taking Consumers seriously: Two concepts of consumer sovereignty*, argumenterer for, at fødevareproducenter møder stigende etiske krav om dyrevelfærd, miljø, fairtrade og gode medarbejderforhold. Der er fra forbrugernes side en interesse og krav til regler og principper for information om fødevarernes sporbarhed, derfor er der behov for en værdiorientering i debatten, der kan hjælpe til at balancere de etiske krav for at løse de etiske udfordringer. Korthals argumenterer for, at konstruktive debatter kræver social plads, social

tid og offentlige debatter - og for at den form for debatter skal lykkes, kræver det et bredere fokus på fødevarer, som en integreret del af vores livsstil, og ikke bare et fokus på fødevarer, der repræsenterer en risiko for det menneskelige liv. Endvidere argumenteres for, at der er behov for meget mere end blot offentlige rationelle debatter om vores fødevarer. Der er behov for et intensivt engagement fra både forbrugere og producenter i alle led af fødevarekæden for, at dialogerne bærer noget konstruktiv med sig. Risiko og tillid er væsentlige begreber i forståelsen mellem forbrugere og producenter, og det kræver dialog. Der er dog samtidig behov for stærke politiske reguleringer (Korthals 2001:201-214).

Samspillet og dialogen mellem forbrugere og fødevareproducenter synes altså at være udfordret af den store forskel mellem forbrugernes særlige etiske perspektiver og det konventionelle landbrugs begreber såsom gældsbyrder, effektivitet, konkurrencevilkår, stordrift og økonomisk bæredygtighed, der taler ud fra et forretningsperspektiv.

4.4 En kort opsamling og det hul i forskningen, som specialet ønsker at afdække

Det bliver tydeligt, at forbrugernes fokus på det vi spiser, står i skærende kontrast til et økonomisk klemmt landbrug, der i højere grad fokuserer på at producere så meget som muligt – og dermed antydninger af et masseproducerende fokus. Der tegner sig også et billede af en nødvendighed for politisk vilje og kraft til at bringe forbrugsdanmark og produktionsdanmark tættere sammen, men ikke mindst tegner der sig et billede af behovet for en ændring af både debatter og handlinger omkring en bæredygtig landbrugsproduktion. Således peges på, at en mere værdiorienteret dialog er vigtig, og at det kræver en indsats fra både politikere, forbrugere og producenter. Det er vi som sådan enige i, men den forskning vi har gennemgået, har imidlertid ikke haft sit blik rettet mod de steder, hvor der synes at være diskursive og sociale praksisser, der bøjer sig mod hinanden eller indgår betydningsfulde kompromisser. Det er i sig selv paradoksalt, at vi lander her i et review, fordi vi i underoverskriften til vores speciale kalder det en 'kritisk diskursanalyse'. Vi er derfor nok kritiske, men måske mere kritiske i forhold til kritikken, der indtil nu har fokuseret på adskillelse, manglende forståelser og manglende anerkendelse. Vi vil derfor særligt fokusere på de steder i debatten og i den sociale praksis, der har mere konstruktiv karakter, og som dermed kan anvise farbare veje for en hastigere udvikling af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

5. Diskursanalyse - En tilgang, en teori, en metode og et design

Louise Phillips argumenterer for, at diskursanalysens særlige bidrag til forskningen er, at der lægges et fokus på, hvordan forskellige diskurser er med til at "(...) *konstituere viden, identitet og magt på bestemte måder, som slører, marginaliserer eller helt udelukker andre videns- og handleformer.*" Et hovedspørgsmål ved anvendelse af diskursanalysen er derfor: "*På hvilke måder sætter diskurserne grænser for vidensproduktion i det kollaborative projekt?*" (Phillips 2015:319). Marianne W. Jørgensen & Louise Phillips fremhæver således også, at fælles for de diskursive tilgange er et mål om at bedrive kritisk forskning, der udforsker magtrelationer i samfundet, og formulerer normative perspektiver, hvorfra man kan pege på mulighederne for social forandring (Jørgensen & Phillips 2013:9-11). Begrebet om social forandring ses i lyset af Hartmut Rosa, der er opgavens sociologiske og samfundsmæssige teori, der skal understøtte og forstærke fortolkningerne i det analytiske arbejde (se afsnit 5.5). Rosa indrammer social forandring som en overordnet acceleration af samfundet og påpeger, at grundtanken er, at det er forandringstempoet i sig selv, der ændrer sig betydeligt. Rosa påpeger: "*Holdninger og værdier, mode og livsstil, sociale relationer og forpligtelser, grupper, klasser eller miljøer, sociale sprog og praksisformer og vaner forandrer sig altså i et stadig højere tempo.*" (Rosa 2014:23) (Rosa 2014:22-23).

Diskursanalysen skal derfor indramme de forskellige diskurser, der ser ud til at ville definere rigtigt og forkert, og som dermed forsøger at udelukke eller afvise andre perspektiver på bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Dette analytiske greb anses som nødvendigt for, at kunne analysere det modsatte, som er specialets hovedformål, nemlig at finde steder i debatten, og dermed også i den sociale praksis, hvor der på en eller anden måde dannes bro og ikke adskillelse mellem diskurserne.

Som det også fremgår af specialets problemformulering, har vi altså en grundlæggende interesse i at finde frem til, hvor diskurserne omkring bæredygtig landbrugsproduktion bøjer sig ind mod hinanden og/eller overskrider de diskursive grænser. Den interesse er funderet i en overbevisning om, at de steder hvor det faktisk ser ud til, at diskurser artikuleres på en anderledes måde, og hvor sociale forandringer finder sted, kan være særdeles værdifulde at skele til for at bringe vigtig læring med ind i de videre debatter og øvrig social praksis, der skal etablere fremtidens bæredygtige danske landbrugsproduktion.

Anders Horsbøl & Pirkko Raudaskoski argumenterer imidlertid for, at diskursanalysens iboende konstruktivisme ikke betyder, at aktører bare kan konstruere sandheder efter forgodtbefindende, men at eksisterende sociale sandhedskonstruktioner kan være yderst robuste. Stærke sandhedskonstruktioner holdes på plads af materielle indretninger, dokumenter og andre aktører. Derfor skal der ofte meget til at ændre på eksisterende og stærke diskurser (Horsbøl & Raudaskoski 2016:14). Som anført i litteraturreviewet ser det ud til, at debatten om den danske landbrugsproduktion har foregået gennem en længere årrække, hvilket indikerer at nogle af diskurserne dermed er særdeles robuste. Horsbøl & Raudaskoski påpeger dog, at konstruktionerne ikke er naturgivne og falder derfor fra hinanden, hvis vi ikke opretholder dem (Horsbøl & Raudaskoski 2016:14).

Opgavens diskursanalyse skal således bidrage til en synliggørelse af de mest tydelige diskurser for at finde åbnende spor, hvor diskurserne bøjer sig mod hinanden og/eller de diskursive grænser overskrides.

I det følgende vil vi beskrive den ontologiske og epistemologiske forståelse opgaven står på. Hermed lægges grundlaget for valg af den diskursive tilgang og en beskrivelse af diskursanalysens mere detaljerede tilgang, metoder og analyser.

5.1 Videnskabsteoretisk udgangspunkt

Horsbøl & Raudaskoski påpeger altså, at der i diskursanalysen er en iboende konstruktivisme. Inden den videre beskrivelse, og for ikke at skabe begrebslig forvirring, så argumenterer Liv Egholm for, at der i de fleste discipliner ikke bliver distanceret mellem begreberne *socialkonstruktionisme* og *socialkonstruktivisme*. Egholm pointerer, at man kun i psykologien opfatter de to begreber på forskellige måder (Egholm 2014:149). Da vi her har med en sociologisk opgave at gøre, vil vi ikke gå nærmere ind i dette, men blot pointere, at vi anvender de to begreber i flæng, afhængig af den litteratur vi trækker på. I vores egne opsamlinger og konklusioner anvender vi *socialkonstruktivisme*, som det bærende begreb.

Ifølge Søren Wenneberg forsøger socialkonstruktivismen at svare på, hvordan den sociale kontekst påvirker vores erkendelse. Det bygger på en forståelse af, at vores erkendelse er socialt konstrueret. Det er gennem sproget vi erkender, og derfor må sproget være en social størrelse, der forudsætter en interaktion mellem mennesker. Wenneberg argumenterer endvidere for, at erkendelse foregår på baggrund af kontekster og ikke kan løsrives herfra. Vi må således altid have begreber og teorier, der er med til at gøre observationer mulige

(Wennerberg 2010:34-37). I lighed hermed argumenterer Kirsten Bransholm Pedersen for, at det vi opfatter som sandt og objektivt, i virkeligheden er sociale konstruktioner. Sociale processer, og dermed konstruktioner af sandheder, skal forstås bredt, og kan således både være i form af direkte interaktion, socialisering, uddannelsessystemer, institutionaliserede normer og diskurser. Der findes i den socialkonstruktivistiske forståelse en mangfoldighed af sandheder, der afhænger af de briller, vi betragter en bestemt problemstilling igennem (Pedersen 2012:188). Pedersen fremhæver følgende omkring socialkonstruktivistiske analyser, som lægger sig op ad denne opgaves problemformulering: *“Et særligt fokus i socialkonstruktivistiske analyser er derfor, at afdække og skabe politisk bevidsthed omkring de måder, hvorpå individer (herunder forskere) og grupper deltager i skabelse af det, de opfatter som sandheder.”* (Pedersen 2012:189).

Med det diskursanalytiske og socialkonstruktivistiske udgangspunkt er opgavens delmål således at skabe en grundlæggende forståelse for de forskellige diskurser, der eksisterer omkring en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Det betyder også, at vi ikke er optaget af rigtig og forkert, men derimod hvilken indflydelse de forskellige diskurser har for en udvikling af både konstruktive dialoger og sociale handlinger, der umiddelbart fremmer et mere fælles bæredygtigt perspektiv på dansk landbrug. På den måde vil opgaven forhåbentlig bidrage til en større politisk og social bevidsthed om de steder, hvor konstruktive dialoger og social handling rent faktisk gør en forskel – og med det kan vi forhåbentlig lære af de gode erfaringer. Vi er således på en gang både kritiske, i forhold til den eksisterende samfundsdebat, men samtidig på jagt efter dialoger og praksis, der har en konstruktiv karakter.

Kritikere af den socialkonstruktivistiske position vil imidlertid hævde, at hvis alle sandheder er lige gode, og vi bare kan skabe vores egne sandheder om eksempelvis bæredygtig landbrugsproduktion, så er det vanskeligt at se, hvilken rolle videnskaben har. Til den kritik argumenterer Pedersen for, at socialkonstruktivismens styrke netop er at invitere til dialog om, hvad der sker med vores fælles liv, når vi konstruerer verden på bestemte måder. Dermed er den socialkonstruktivistiske tilgang i stand til at analysere sig frem til og pege på nye løsninger på samfundsmæssige problemstillinger (Pedersen 2012:224-225).

Wenneberg argumenterer for, at en udbredt og naiv kritisk opfattelse af socialkonstruktivismen er, at den er udtryk for, at alt er socialt konstrueret. I modsætningen hertil er, at man må se det sociale og det fysiske som dialektiske størrelser, der på forskellige måder interagerer med hinanden. Wenneberg fremhæver, på interessant vis, hvordan naturen

i miljødebatten er blevet anvendt som udgangspunkt for kritik. Kritikken funderes i en naiv forståelse af, at naturen indeholder 'naturlige' grænser eller balancer. Argumentet er, at naturen ikke i sig selv indeholder grænser, men at det derimod er mennesker, der i sidste ende sætter grænser for naturens balancer. Her rejser Wenneberg et væsentlig dilemma for denne opgave, idet han fremhæver, at hvis miljøproblemer reduceres til udelukkende at være sociale konstruktioner, så kan disse jo blot tænkes eller defineres væk gennem stærke og magtfulde diskurser. Løsningen er, ifølge Wenneberg, at se miljøproblemerne som sociale konstruktioner, men samtidig være bevidst om, at den fysiske materialitet spiller en væsentlig rolle og eksisterer i et tæt samspil med det sociale (Wenneberg 2010:180-181). Med dette perspektiv tydeliggøres også en af pointerne fra Jørgen E. Olesen, nemlig at udvikling af bæredygtige løsninger for landbruget kræver nuancerede debatter, hvor forskellige perspektiver lærer af hinanden, og dermed finder frem til nye bæredygtige løsninger (Olesen 2016).

Lad os nu præcisere den socialkonstruktivistiske retning, som opgavens diskursanalytiske valg, metode, analyse og konklusioner tager sit udgangspunkt i.

Opgavens socialkonstruktivistiske udgangspunkt udspringer af Peter L. Berger & Thomas Luckmanns helhedsteori, der ifølge Wenneberg, kombinerer forskellige traditioner, men som ikke mindst er inspireret af fænomenologi og den klassiske videnssociologi. Herunder særligt Alfred Schutz og Karl Marx (Wenneberg 2010:89).

I introduktionen til Berger & Luckmanns bog *Den sociale konstruktion af virkeligheden* fremhæves det dristige træk at koble elementer fra både marxismen og fænomenologien. De to tankeretninger strider imod hinanden forstået på den måde, at marxismen er materialistisk i sin grundholdning og fænomenologien er idealistisk, og giver menneskets tanke en særlig rolle. Marxismen ser den samfundsmæssige virkelighed som konstituerende for den menneskelige viden og tænkning. I den forstand er den menneskelige tænkning et produkt af samfundets materielle omstændigheder. Fænomenologien anser derimod viden som konstituerende for den sociale virkelighed, og den sociale virkelighed er en social konstruktion. Den sociale virkelighed skabes gennem aktørernes fortolkninger og forståelser af egne og andres handlinger (Collin 2011:7-21). Dermed er der i Berger & Luckmanns videnssociologi antydninger af både en ontologisk og erkendelsesteoretisk konstruktion. Marxismen repræsenterer, ifølge Collin, den erkendelsesteoretiske socialkonstruktivisme, der altså indeholder en forståelse af, at samfundsmæssige processer konstituerer de menneskelige

tanker. Fænomenologien repræsenterer den ontologiske socialkonstruktivisme, hvor den menneskelige bevidsthed konstituerer virkeligheden (Collin 2015:340-341).

Logikken i Berger & Luckmanns teori er, at mennesket af natur har tilbøjelighed til at danne vaner, fordi vaner giver en stabilitet for mennesket. Vaner breder sig som ringe i vandet og eksternaliseres, og dermed udvikler menneskers handlinger og fælles vaner samfundsmæssige institutioner. Samfundet er i den forståelse et menneskeligt produkt (Wenneberg 2010:90-91). Berger & Luckmann argumenterer for, at mennesket ser hverdagslivets virkelighed som en ordnet virkelighed, der allerede er objektiveret inden man selv bliver deltager af den. Hverdagslivets virkelighed præsenterer en intersubjektiv verden, som mennesker deler med andre - altså en fælles forståelsesramme. Hverdagslivets sprogbrug forsyner individet med nødvendige objektivering og opstiller en orden, der giver mening for den enkelte (Berger & Luckmann 2011:59-62). Sproget udspringer, ifølge Berger & Luckmann, af og refererer til hverdagslivets virkelighedsopfattelse. Sproget har dermed en ydre fakticitet, der har betydelig effekt på individet. Sproget tvinger os ind i sine mønstre, og der skal således tages hensyn til herskende standarder for et korrekt sprogbrug, der er meningsfuldt både for individet og for fællesskabet (Berger & Luckmann 2011:76-77).

Hermed er fundamentet lagt for en dybere beskrivelse af den diskursanalytiske retning, vi vælger at forfølge i opgaven. Med Berger & Luckmann i hånden argumenteres for, at vaner og rutiner refererer til bestemte handlinger, der skaber en stabilitet af hverdagslivet, som både landmænd, forbrugere og øvrige interessenter har brug for. Sproget er dermed væsentlig for den måde, vi opfatter bæredygtig landbrugsproduktion, og er med til at skabe mening for individer og fællesskaber. Sproget er både konstitueret og konstituerende i denne forståelse. Når hverdagslivets virkelighed tages for givet og hverdagslivets sprogbrug forsyner individer med objektive sandheder, og dermed er meningsskabende, bliver det også tydeligt, hvor vanskeligt det sandsynligvis er at skabe fælles forståelser mellem landbruget og forbrugere, i et samfund, hvor den største del af befolkningen ikke længere er opvokset på landet.

5.2 Faircloughs kritiske diskursanalyse

Fairclough har et udgangspunkt, der på flere måder minder om Berger & Luckmanns socialkonstruktivisme. Ifølge Jørgensen & Phillips skelner Fairclough netop mellem diskursiv praksis og anden social praksis. Andre sociale fænomener såsom økonomi fungerer efter andre logikker end diskurser, og det betyder, at den diskursive praksis indgår i et dialektisk samspil

med andre sociale praksisser, så de to former gensidigt konstituerer hinanden (Jørgensen & Phillips 2013:28).

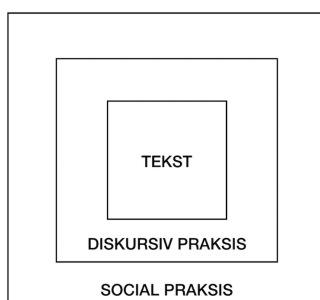
I begrebet diskurs anser Fairclough sprogbrugen som helt centralt. Sprogbrugen er en form for social praksis og ikke kun en individuel aktivitet. Fairclough argumenterer for, at dette udgangspunkt har flere implikationer. Diskurs er i den forståelse en måde at handle på, det er en social ageren i forhold til verden og i forhold til hinanden. Dermed bliver diskurs en måde at repræsentere verden på. For det andet indebærer dette perspektiv et dialektisk forhold mellem diskurs og sociale strukturer samt mellem social praksis og sociale strukturer. Forholdet mellem social praksis og de sociale strukturer er altså både en betingelse for og en effekt af forholdet mellem diskurs og sociale strukturer (Fairclough 2008:15-17). På den anden side formes og begrænses diskurser af sociale strukturer, såsom:

“Af klasse og andre sociale relationer på samfundsniveau. Af relationer, som er specifikke for specifikke institutioner såsom retsvæsen eller uddannelse. Af klassifikationssystemer. Af forskellige normer og konventioner både af diskursiv og ikke diskursiv art.”

Fairclough 2008:17

Dette udgangspunkt kalder således på, at analysen skal indeholde elementer af, hvordan diskurserne, omkring bæredygtig landbrugsproduktion, er formet af forskellige klasser og andre sociale relationer, samfundsmæssige normer og konventioner og omvendt, hvordan sproget er med til at konstituere den sociale praksis. Som indledningen peger på, er det danske samfund et samfund, hvor forståelsen for landbruget ikke i samme grad, som tidligere, er funderet på en opvækst på landet, og hvor etik og risikobetragtninger bærer nye forståelser og normer med sig i debatten om bæredygtighed og vores fødevarer. Dermed kan vi med udgangspunkt i Faircloughs diskursanalyse fundere analysen på, hvad denne samfundsudvikling betyder for de eksisterende diskurser og diskursordenen. Helt centralt for Fairclough er også at forstå diskurs som en form for politisk og ideologisk praksis, der etablerer, fastholder og forandrer magtrelationer og de kollektive størrelser såsom klasser, samfund og grupper. Det betyder, at diskurser fastholder og forandrer betydningsdannelser ud fra forskellige positioner og magtrelationer. Diskurser bliver i den forståelse, som hos Berger & Luckmann, både konstituerende og konstitueret (Fairclough 2008:20-21).

Fairclough tilbyder en tre-dimensionel model for kritisk diskursanalyse, der forener tre analytiske traditioner, som hver især er nødvendige for at udføre diskursanalyse. Modellen indeholder en lingvistisk tradition, en makrosociologisk tradition og en mikrosociologisk tradition (Fairclough 2008:28-29).

Figur 1 efter Fairclough 2008:29

Den tekstanalytiske del koncentrerer sig, ifølge Jørgensen & Phillips, om formelle teksttræk, og relationen mellem tekst og den sociale praksis medieres af den diskursive praksis. For at kunne analysere den bredere sociale praksis advokerer Fairclough for, at man skal anvende både sociologisk teori, kulturteori og diskursanalyse. Dermed tydeliggøres det centrale formål med den kritiske diskursanalyse; nemlig at kortlægge forbindelse mellem sprogbrug og social praksis (Jørgensen & Phillips 2013:82).

Med Hartmut Rosas teori om acceleration og fremmedgørelse understøttes analysen af den sociale og diskursive praksis således med et kritisk udgangspunkt, som Fairclough også funderer sin diskursanalyse på. Endvidere trækker og videreudvikler Rosa på Marxs begreb om fremmedgørelse (Rosa 2014:13). Rosa argumenterer for vigtigheden af, at identificere sociale patologier, som et overordnet mål for kritisk teori og samfundsfilosofi (Rosa 2014:60). Rosas kritiske teori om fremmedgørelse og social acceleration beskrives nærmere i afsnit 5.5.

Horsbøl argumenterer for, at den største faldgrube for anvendelse af Faircloughs kritiske diskursanalyse er en mekanisk og lineær tilgang til metoden, og at koblingen mellem næranalysen af tekst og den sociale praksis kan komme til at virke postuleret (Horsbøl 2016:87). Med Horsbøls argumentation og med fokus på opgavens problemformulering vælger vi at anvende Faircloughs tre-trins model i en noget anderledes form. For at kunne analysere på, hvor diskurserne bøjer sig mod hinanden eller overskrider de diskursive grænser, vil det

analytiske arbejde starte ud med at skitsere de mest centrale diskurser og den diskursorden, som disse diskurser eksisterer under. Diskurserne og diskursordenen bliver således et vigtigt baggrundstæppe og forståelse for den videre analyse. Herefter vælger vi, at analysere 'teksten' for at understøtte diskurserne og diskursordenen, og for at finde steder i den diskursive praksis, hvor der er inviterende og åbnende spor for en mere konstruktiv dialog, og dermed muligvis et udgangspunkt for en forandrende social praksis. Der søges dermed ikke en skarp adskillelse mellem Faircloughs trin, men mere en opdeling, hvor analysen cirkulerer frem og tilbage i det analytiske arbejde.

For en nærmere analytisk forståelse anvender Fairclough nogle overordnede perspektiver og begreber, som er væsentlige for vores analytiske arbejde, og som derfor bliver præsenteret i følgende.

5.2.1 Overordnede perspektiver og begreber som forfølges i opgaven

Ifølge Jørgensen & Phillips er diskurs med til at konstruere *"(...) sociale identiteter, sociale relationer og videns- og betydningssystemer."* Fairclough anvender diskurs på to forskellige måder, som bliver en del af det analytiske udgangspunkt:

1. *"Diskurs er både konstituerende og konstitueret"*
2. *"Som en måde at tale på, der giver betydning til oplevelser ud fra et bestemt perspektiv"*

Jørgensen & Phillips 2013:79

Med udgangspunkt i disse to overordnede forståelser og problemformuleringen implicerer det altså, at analysen vil omhandle, hvordan diskurserne er konstituerende for det, der foregår i dialogerne, og dermed for de sandhedskonstruktioner, der foldes ud i både dialog og social praksis. Det er med en forståelse af, at diskurser etableres ud fra noget allerede eksisterende og samtidig er diskurser med til at forme nye normer og perspektiver. Jørgensen & Phillips påpeger imidlertid vanskeligheden ved at afgrænse en diskurs og diskurserne fra hinanden, og argumenterer for, at *"(...) diskursens grænser findes der, hvor elementer bliver artikuleret på en sådan måde, at de ikke længere er forenelig med diskursens entydighed"* (Jørgensen & Phillips 2013:148). Denne definition løser, ifølge Jørgensen & Phillips, ikke vanskeligheden ved en adskillelse, og foreslår derfor, at man som forsker anvender diskurser som et analytisk begreb,

der lægges ned over virkeligheden, og altså noget der konstrueres som rammesættende for sin undersøgelse. Det betyder, at de analyserede diskurser på sin vis repræsenterer virkeligheden (Jørgensen & Phillips 2013:148-149,153). Vi læner os op af denne analytiske tilgang, og vil derfor særligt fokusere på og adskille diskurserne ved at analysere os frem til sproglige begreber samt formelle og uformelle grupper, der abonnerer på forskellige diskursive tilgange i forhold til en bæredygtig landbrugsproduktion.

5.2.1.1 Den kommunikative begivenhed og diskursordenen

Jørgensen & Phillips påpeger, at når man analyserer diskurs, skal man fokusere på to dimensioner og dermed nøglebegreber i den kritiske diskursanalyse, nemlig:

1. *Den kommunikative begivenhed, og*
2. *Diskursordenen*

Jørgensen & Phillips 2013:79-80

Fairclough argumenterer for, at en kritisk diskursanalyse trækker på det partikulære i en specifik kommunikativ begivenhed. Det betyder en interesse for både kontinuitet og forandring. På den anden side rummer analysen diskursordenens mere overordnede struktur samt den måde, hvorpå den udvikler sig i takt med sociale og kulturelle forandringer (Fairclough 2008:123). Det betyder, at den kommunikative begivenhed, der udvælges, som en del af opgavens analytiske udgangspunkt, er en del af et større samfundsmæssigt og socialt problem - i det her tilfælde bæredygtig landbrugsproduktion med alle dets facetter og perspektiver. Den kommunikative begivenhed er det, vi tidligere har omtalt som 'tekst'.

Fairclough påpeger, ifølge Horsbøl, at diskursordenen er den orden eller stabilitet, der findes indenfor et bestemt socialt felt eller organisation. Horsbøl fremhæver følgende, som også danner grundlaget for udformning af dette speciales analyserede diskursorden: *"Begrebet kombinerer pluralitet og orden, idet diskursordenen både betegner de forskellige diskurser, der gør sig gældende inden for et bestemt domæne, og styrkeforholdene mellem dem."* (Horsbøl 2016:81).

Kendskabet til en given diskursorden er, ifølge Horsbøl, et godt grundlag for at kunne analysere både tekst og interaktioner (Horsbøl 2016:81). Med dette udgangspunkt er den første del af analysen altså en udfoldelse af de centrale diskurser og diskursordenen, og herefter analyseres

den kommunikative begivenhed, som dels skal understøtte analysen af diskurs og diskursordenen, men samtidig også være rammesættende for den sidste del af analysen, som netop skal svare på opgavens problemformulering.

5.2.1.2 Hegemoni

Hegemoni er et væsentligt begreb hos Fairclough. Hegemoni betyder både: *"(...) lederskab og dominans indenfor økonomiske, politiske, kulturelle og ideologiske domæner i samfundet."* (Fairclough 2008:52). Hegemoni i bæredygtighedsdebatten henviser til den måde, hvorpå de forskellige diskurser kæmper om magten til at definere fremtidens bæredygtige danske landbrugsproduktion. I analysearbejdet fokuseres der derfor på, hvordan alliancer mellem de forskellige diskurser og positioner etableres, og hvordan bestemte diskursive positioner forsøger at dominere andre positioner. Med hegemonibegrebet ligger implicit også et magtaspekt, der er interessant for opgaven. De mest magtfulde diskurser, der kæmper om hegemoni, tydeliggøres i opgaven. Dermed bliver en del af analysen en bevågenhed på, hvordan diskursive kampe og en diskurs' hegemoniske karakter har indflydelse på udviklingen af mere konstruktive dialoger og sociale handlinger end indledningen til dette speciale antyder.

5.3 Det metodiske arbejde

Det analytiske arbejde er en cirkulær proces, hvor vi både veksler mellem og kobler tekstanalyse, analyse af diskursiv praksis og social praksis. Derfor indledes dette afsnit med en beskrivelse af den sociale praksis, da det er her vi både starter og afslutter vores analysearbejde. Dernæst beskrives tekstanalyse, valg af kommunikativ begivenhed og endeligt analysen af den diskursive praksis.

5.3.1 Social praksis

Den sociale praksis udspiller sig i mange sammenhænge såsom i økonomiske, politiske, kulturelle og ideologiske forhold og diskurs kan være involveret i disse (Fairclough 2008:21). Fairclough argumenterer imidlertid for, at analyse af social praksis særligt beskæftiger sig med diskurs i relation til ideologi og magt. Magt er hegemoni og magtrelationer udvikles gennem hegemoniske kampe (Fairclough 2008:45-53). Diskurs er derfor, ifølge Fairclough, en form for politisk og ideologisk praksis. Den politiske praksis etablerer, fastholder og forandrer

magtrelationer mellem kollektive størrelser såsom klasser. Ideologisk praksis konstituerer, naturaliserer, fastholder og forandrer forståelser af verden ud fra forskellige positioner inden for bestemte magtrelationer. Derfor må man i en analyse forsøge at forstå, hvilke diskursive konventioner og normer, der er underliggende for bestemte diskursive begivenheder (Fairclough 2008:21).

Vi fortolker det således, at vi må forstå de kontekster, der er baggrunden for de forskellige diskurser om et bæredygtigt dansk landbrug. Analysen vil således starte i den sociale praksis for at forstå konteksten og dermed fremhæve de mest centrale diskurser og diskursordenen. Analysen vil ligeledes slutte her og dermed hæves op i et større samfundsmæssigt perspektiv.

5.3.2 Tekst og den kommunikative begivenhed

Ifølge Fairclough anses tekst som sekundær, men er kilden til viden og videre analyse af den diskursive og sociale praksis, som teksten er en del af. Tekstanalysen rammesætter således en måde, hvorpå vi kan udkrystallisere de repræsentationer, sociale relationer, positioner og sociale identiteter, der bliver tydelige (Fairclough 2008:125). Med tekstanalysen vil vi derfor analysere centrale positioner, der både understøtter de analyserede diskurser og diskursordenen, og ikke mindst analyserer vi os frem til steder, hvor den diskursive praksis synes at bøje diskurserne mod hinanden og/eller analysere os frem til, hvor diskurserne bevæger sig ind over hinandens sfære. Dermed søger denne del af analysen at finde spor (se Fairclough 2008:152), hvor det ser ud til, at dialogen får en mere inviterende og åbnende karakter.

5.3.2.1 Udvælgelse af den kommunikative begivenhed

Den kommunikative begivenhed udvælges efter, at den første analysedel af diskurser og diskursordenen er færdiggjort. Det betyder, at vi har en forståelse for den kontekst, som den kommunikative begivenhed er en del af. Vi udvælger tv-debatten fra DR2 *Debatten: Et grønnere landbrug?* som den kommunikative begivenhed. Denne tv-debat synes at repræsentere forskellige diskurser, nuancer og positioner i debatten om en fremtidig bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Det synes derfor på mange måder at være en debat, der repræsenterer og er symbolsk for diskurserne i den samfundsmæssige debat om bæredygtig dansk landbrugsproduktion. I forbindelse med diskursbegrebet introducerer Fairclough ligeledes

genre, som begreb. Genre er i den forbindelse "*Sprogbrug forbundet med en bestemt social aktivitet.*" (Fairclough 2008:154). Det udfordrende og mulighedsskabende ved denne DR2-debat er således, at *genren* er en debat og et nøje tilrettelagt program med Clement Kjersgaard som vært, hvor konfronterende forståelser bliver opstillet på fløje, og hvor diskurserne således bliver tydelige - omend en smule karikerede. Dermed bliver tv-debatten rammesættende for, at deltagerne skal være på kollisionskurs. Vi risikerer derfor med denne genre, at vi ikke kan finde åbnende spor, da debatten netop er opstillet på konfrontatoriske fløje. Det vil modsat også sige, at hvis vi kan finde åbnende spor, må det være spor, vi sandsynligvis også kan finde i den sociale praksis. Idet vores ærinde med 'tekstanalysen' er at udbygge og/eller understøtte diskurserne og diskursordenen samt at finde åbnende spor i debatten, synes denne kommunikative begivenhed derfor at bibringe analysen en stærk empirisk ramme, når diskurserne og diskursordenen indledningsvist er analyseret.

Det er vigtigt at bemærke, at tv-debatten ikke er udvalgt med henblik på at skulle indeholde begrebet bæredygtighed, men at debatten indeholder sproglige begreber, der typisk er indeholdt i forskellige perspektiver omkring bæredygtighed som eksempelvis et grønnere landbrug, dyrevelfærd, økologi og natur. På den måde er tv-debatten en 'case' af den debat, der foregår om bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

DR2s *Debatten: Et grønnere landbrug?* blev sendt på DR2 den 17. oktober 2017. Fremtidens danske landbrug debatteres ud fra forskellige indledende spørgsmål. Blandt andre: *Skal landbruget tænkes og drives på en anden måde? Har vi det landbrug og de fødevarer, vi fortjener? Bruges der for meget sprøjtegift og medicin i landbruget - hvad der går ud over både natur og mennesker? Eller bliver landmændene dæmoniseret - og er den økologiske omstilling urealistisk?* (DR2 2017).

Følgende medvirker i debatten:

- Vært: Clement Kjersgaard
- Nikolaj Kirk, tv-kok
- Maria Gjerding, Enhedslisten
- Mogens Dall, landmand og folketingskandidat for Venstre
- Per Kølster, formand for Økologisk Landsforening
- Thomas Roland, CSR-chef hos Coop

- Martin Merrild, landmand og formand for Landbrug og Fødevarer
- Iben Krog Rasmussen, medstifter af Tænk tanken Frej
- Karsten Weinkouff, landmand fra Vendsyssel
- Jeppe Søe, journalist og blogger
- Katrine Klinken, kok og forfatter
- Britta Riis, direktør for Dyrenes Beskyttelse og præsident hos Eurogroup for Animals

Hele tv-debatten er transskriberet og foreligger som bilag (jf. bilag 3).

5.3.3 Diskursiv praksis

Det interessante ved Faircloughs diskursive praksis er begreberne om tekstproduktion og tekstkonsumption. Ifølge Fairclough er den diskursive praksis medierende mellem det tekstuelle og den sociale praksis. Det er en dobbeltrettet proces, hvor den sociale praksis er med til at forme teksterne, som igen er med til at forme den sociale praksis. Den diskursive praksis spænder således over samfund og kulturelle træk på den ene side og diskurs, sprog og tekst på den anden side. Det er i dette spændingsfelt den kommunikative begivenhed og diskursordenen mødes (Fairclough 2008:126). Dermed vil analysen omfatte de diskurser, der kommer til udtryk gennem DR2-debatten, og hvordan forskellige diskurser bliver artikulert gennem forskellige positioner i debatten. Det betyder, at analysen skal indfange, hvordan teksten trækker på de etablerede diskurser og diskursordenen, og hvordan teksten påvirker diskursordenen (Fairclough 2008:129). I den forbindelse argumenterer Jørgensen & Phillips for, at diskursiv forandring finder sted, når diskursive elementer artikuleres på nye måder (Jørgensen & Phillips 2013:88). Hovedspørgsmålet er således, hvordan forskellige sociale aktører, i den kommunikative begivenhed, trækker på bestemte diskurser, om det er normativt eller kreativt, og hvilken effekt det har på diskursordenen. Altså om tv-debattens aktører og diskursive positioner bidrager til at reproducere diskursordenens forbindelser og grænser eller, de bidrager til at omstrukturere diskurserne og diskursordenen (se også Fairclough 2008:127-128).

Vi vil derfor analysere os frem til, hvilke diskurser og særlige diskursive positioner, der bliver tydelige i tv-debatten. Dermed bliver analysen både en underbygning til de analyserede diskurser og diskursordenen, samt hvordan repræsentanter for bestemte diskurser er med til at udfordre diskursordenen gennem åbne spor.

5.3.4 Metodens begrænsninger

Jørgensen & Phillips argumenterer for, at nogle af de mest markante udfordringer i den kritiske diskursteori er uklarheden omkring skellet mellem det diskursive og ikke diskursive felt. Derudover tydeliggøres det ikke, hvor grænserne er mellem diskursanalysen og analysen af den sociale praksis. Ej heller anviser Fairclough, hvilke sociologiske og kulturelle teorier, der kan og bør anvendes (Jørgensen & Phillips 2013:101). Det betyder, at vi godt nok får en overordnet og relativ konkret ramme for det analytiske arbejde, men at rammen ikke tydeliggør konsekvenserne af skellet mellem det diskursive, økonomien og forskellige klasser. Jørgensen & Phillips argumenterer endvidere for, at der er en teoretisk svaghed omkring socialpsykologiske gruppedannelsesprocesser. Fairclough betoner dog, at diskurser er med til at konstruere sociale identiteter, videns- og betydningsstrukturer (Jørgensen & Phillips 2013:102). Derfor har vi blandt andet, som ovenfor beskrevet, valgt en lidt anderledes tilgang til Faircloughs tre-trinsmodel. Endvidere argumenteres løbende for inddragelse af tidligere forskning, empiri og sociologisk teori, der er relevant i forhold til besvarelse af problemformuleringen. Dette tydeliggør i øvrigt opgavens både deduktive og induktive karakter. Dette ses ved, at vi bygger vores analyse på baggrund af tidligere forskning, men supplerer dette med indsamlet empiri. Den indsamlede empiri består af en række artikler og medie-udtalelser, der både understøtter og nuancerer den tidligere forskning på området. Opgavens induktive karakter foregår som en del af analysen af den kommunikative begivenhed, hvor særlige åbnende spor i debatten foldes ud. I den afsluttende analyse arbejdes der igen deduktivt, da vi tager udgangspunkt i teori og understøtter det med empirisk supplement af sociale praksis.

5.4 En sociologisk tanke

For at imødekomme en af metodens begrænsninger, og dermed en uddybelse til Faircloughs argument for, at magtrelationer og forskellige positioner er med til at fastholde eller forandre bestemte forståelser, og at den politiske praksis kan fastholde og forandre magtrelationerne (Fairclough 2008:21). Så påpeger Zygmunt Bauman & Tim May, at menneskers akkumulerede erfaringer præger vores oplevelser og handlinger i bestemte situationer. Bauman & May skriver således: *"Hvordan vi handler og opfatter os selv, er præget af forventninger i den gruppe, vi tilhører."* (Bauman & May 2003:33). Dette forhold kommer til udtryk, gennem de mål gruppen tillægger særlig betydning og den måde, hvorpå gruppen forventes at nå målene. Ikke mindst

så søger grupper at skabe en identitet gennem handlinger, der adskiller sig fra dem, der befinder sig uden for gruppen. De mere eller mindre formelle grupper vi på den måde bekender os til, har altså forskellige forståelsesrammer og værdier. Forståelseskløfter mellem forskellige grupper giver anledning til stereotype antagelser om de andre, hvilket kan forhindre os i at udforske erfaringer, der falder uden for gruppens normale grænser (Bauman & May 2003: 29-35). Med dette udgangspunkt argumenteres for, at grupperes særlige forståelser, værdier og politiske ideologier funderes i et gruppemæssigt tilhørsforhold, som dermed også er med til at etablere bestemte diskurser og ikke mindst diskursordenen.

Som tidligere beskrevet er det hensigtsmæssigt, at anvende supplerende teori til det analytiske arbejde. Som teoretisk sociologisk fundament for analysen anvendes Hartmut Rosas teori om *acceleration og fremmedgørelse* (Rosa 2014).

5.5 Teoretisk supplement: Hartmut Rosas teori om fremmedgørelse og acceleration

Rosa argumenterer for, at mange samfundsforskere med bekymring hæfter sig ved den accelererende hastighed samfundslivet ændrer sig med, og hvordan denne acceleration forvandler både den materielle, sociale og åndelige verden. Rosa påpeger, at der er tre særlige områder i den samfundsmæssige acceleration: *Den teknologiske acceleration, acceleration af social forandring og acceleration af livets tempo*. De tre forskellige områder danner accelerationskredsløbet, der har forvandlet sig til et selvkørende system, hvor den teknologiske udvikling skaber acceleration af den sociale forandring, og som skaber acceleration af livstempoet. Det moderne menneske producerer mere og mere pr. tidsenhed og subjektets tidsoplevelse er, at de føler sig forjagede og stressede. Tiden opleves at gå hurtigere og hurtigere, dermed bliver multitasking en væsentlig menneskelig strategi (Rosa 2014:17-40). De moderne vestlige samfunds acceleration, vækst og fremmedgørelse er særligt drevet af den kapitalistiske økonomis grundlæggende præmisser for profit og dermed et fokus på konkurrence. Vi skal præstere mere og mere for at følge med konkurrenterne. *“Kapitalisten kan ikke standse op, og hvile sig (...) der er ikke nogen ligevægtstilstand, for at stå stille er ensbetydende med at sakke agterud, som både Marx og Weber påpegede”* og *“konkurrenten sover aldrig”* (Rosa 2014:39,35)(Rosa 2014:33-39).

Vi har i den forståelse internaliseret logikken om vækst, og udfordringen må derfor også være, at jo mere vi vækster i år, jo mere er vi nødt til at vækste næste år. Derfor driver vækstlogikken både det forretningsmæssige og sociale liv i et hastigere tempo. Dette overordnede perspektiv

giver umiddelbart en stærk forklaringskraft til eksempelvis at forstå Martin Merrilds argumentation for, at hvis ikke landbrugene bliver større og producerer mere, vil de ikke kunne følge med udviklingen (Abrahamsen 2015). Landbrugets fokus på vækst og konkurrencekraft er således blot et symptom på accelerationskredsløbets kraft, og umiddelbart er der indbygget en frygt i vækstlogikken - Hvis vi ikke vækster, så 'dør' vi!

Endvidere er samfundets acceleration drevet af menneskets søgen efter det evige og 'fulde liv', der bygger på en forståelse af, at det gode liv, er et fuldt liv, som er et liv med mange oplevelser. Jo flere muligheder verden tilbyder, jo flere muligheder vil mennesket søge – acceleration af livstempoet vil derfor være en naturlig løsning på dette problem (Rosa 2014:32-40). Mennesket identitetsprojekt er ikke længere baseret på en livsplan, men derimod 'surfer' vi rundt i livet i søgen efter nye tillokkende muligheder. De to stærke drivere i det moderne kapitalistiske samfund: Konkurrencen og den kulturelle motor har ligeledes ansporet til en fundamental forandring af relationen mellem mennesket og dets materielle omgivelser. Det er blevet til *"brug-og-smid-væk-strukturer"* (Rosa 2014:53). Rosa fremhæver følgende om den senmoderne tidsalder:

"I den senmoderne fase - i hvert fald i vesten - bidrager accelerationen ikke længere til at sikre de fornødne ressourcer til at forfølge individuelle drømme, mål og livsplaner og til en politisk udformning af samfundet under styring af forestillinger om retfærdighed, fremskridt, bæredygtighed osv. Det forholder sig faktisk snarere omvendt: Individuelle drømme, mål, ønsker og livsplaner bliver brugt som drivkraft i accelerationsmaskinen."

Rosa 2014:92

I den forståelse er fraflytningen fra land til by en søgen efter flere muligheder, som dermed bidrager til at holde accelerationsmaskinen i gang, og som også er med til at fastholde adskillelse mellem landbrugsproduktionen og forbrugerne. Nye teknologier, som telefoner, der kan koble os til hele verden, er attraktiv for en øgning af livets muligheder. Den globale verdens muligheder er enorme, og Rosa påpeger derfor, at *"Alle nederlag, fejl og mangler falder direkte tilbage til det enkelte menneske."* (Rosa 2014:114).

Som indledningen til specialet også indikerer, er effektivitet, produktivitet, konkurrenceevne og vækst et væsentlig paradigmatisk udgangspunkt for både landbruget og dele af det politiske system. Ikke mindre interessant er, at konkurrencelogikken, ifølge Rosa, har bredt sig langt ud

over virksomhedernes sfære og ind i det private felt. De forbrugsmønstre der må følge af, at individuelle drømme og livsplaner er en drivkraft i accelerationskredsløbet, vil umiddelbart blot forstærke landbrugets fokus på optimering og økonomi uden, at vi er opmærksomme på det. I lyset af Rosas teori anser vi det derfor som et centralt analytisk perspektiv, at diskurser og diskursordenen i bæredygtighedsdebatten er kraftigt influeret af det kapitalistiske systems præmisser og forståelser. Vi anvender således Rosa som supplement til Faircloughs kritiske diskursanalyse i bestræbelsen på at udarbejde diskurser og diskursorden som analyseramme for specialet.

Rosa argumenterer endvidere for, at Habermas' tanke om et retfærdigt og rationelt samfund har sine begrænsninger, fordi kommunikation tager tid. I det senmoderne samfund tager *"demokratisk viljedannelse og beslutningstagning"* (Rosa 2014:65) endnu længere tid, og er langt mere komplekst blandt andet på grund af globaliseringen. Den sociale acceleration medvirker til, at politisk beslutningstagen foregår i et højere tempo, og derfor er det ikke mere, det bedste argument, der bestemmer, hvilken politik der føres, men derimod mavefornemmelser og billeder, fordi de er hurtigere end ord og sprogligt formulerede argumenter. Rosa hævder derfor, at Habermas' teori om et retfærdigt samfund har sine begrænsninger, hvorimod Axel Honneths teori om anerkendelse ikke på samme måde er tidsbegrænset. Kritisk teori om anerkendelse må imidlertid tages alvorligt, da også anerkendelsens sfære ændres i forhold til den sociale acceleration (Rosa 2014:63-67). Rosa argumenterer for følgende:

"Derfor er kampen for anerkendelse i det moderne samfund også blevet en kamp om hastighed: Eftersom vi opnår social agtelse gennem konkurrence, er hastigheden helt afgørende for de moderne samfunds anerkendelseskoordinater."

Rosa 2014:67

Anerkendelse er, i det senmoderne, bundet op på præstation - Vi skal præstere hver dag og hele tiden for at få og opretholde anerkendelse. Derfor er kampen for anerkendelse en konstant drivkraft i den sociale acceleration, der vil ændrer sig i takt med forøgelsen af det sociale accelerationstempo (Rosa 2014:69-70).

Med Rosas forståelse af forholdet mellem hastighed og anerkendelse anser vi anerkendelsens sfære som et væsentlig element i forståelsen af de forskellige positioner, der etableres i

debatten om bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Ikke mindst bliver Rosas perspektiv et supplement til Fairclough for at forstå, hvordan de forskellige positioner er med til både at forstærke diskursordenen, men også muliggør åbninger i en ellers fastlåst debat. Således bliver analyserammen for udpegning af forskellige positioner i debatten funderet på en forståelse af, at gruppetilhørsforhold har væsentlig betydning for de diskurser, der etableres. Men ikke mindst, at søgning efter anerkendelse har anstrøg af, at individet hele tiden skal præstere for at sikre sig opbakning i gruppetilhørsforholdet. Det må derfor også umiddelbart vidne om, hvor vanskeligt det er at finde steder, hvor diskurserne bøjer sig mod hinanden.

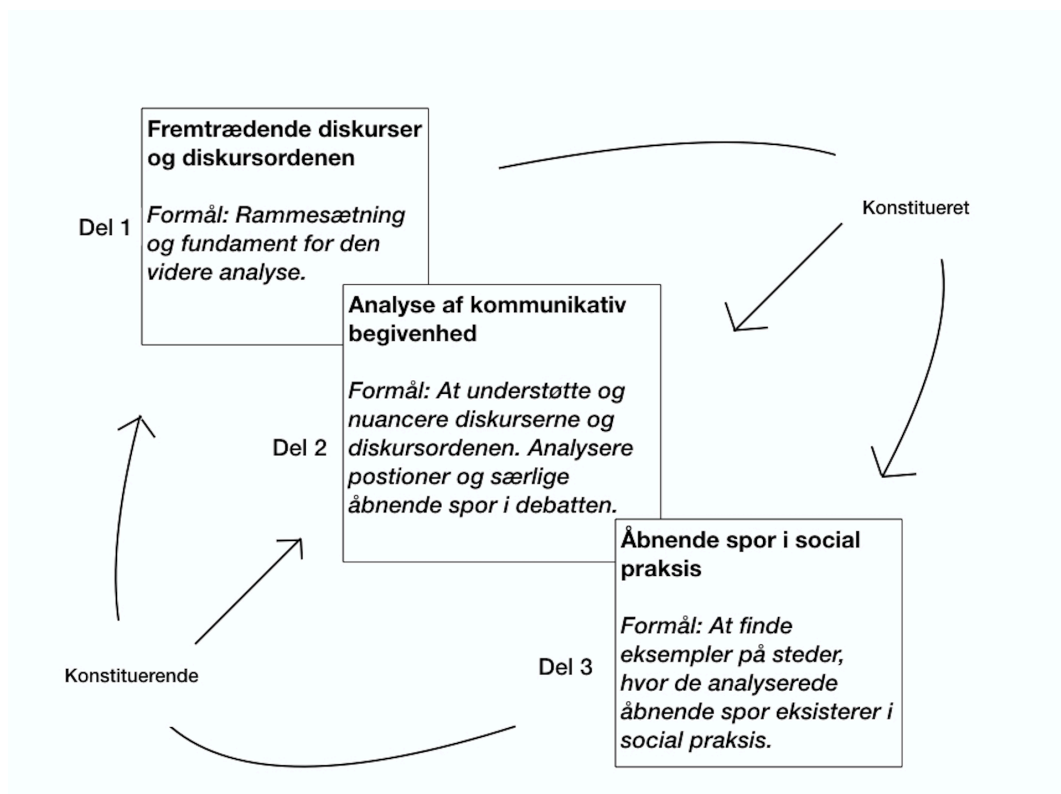
Rosa argumenterer endvidere for, at den sociale acceleration fører til fremmedgørelse af egne handlinger, objekter, naturen, den sociale verden, tiden, rummet og dermed også sig selv. Som udgangspunkt definerer Rosa fremmedgørelse, som *“(...) en følelse af ‘ikke rigtigt at ønske at gøre, hvad man gør’, selvom man for så vidt handler af egen fri vilje.”* (Rosa 2014:102). Vi kommer aldrig rigtig til at gøre det, vi egentlig gerne vil, fordi opgavelisten stadig bliver længere og længere indenfor alle områder. I den forbindelse hævder Rosa, at vi i *hamsterhjulet* glemmer, hvad det egentlig er vi vil, og hvem vi er. Vi er så optaget af at afvikle opgavelisten, og er optaget af her-og-nu tilfredsstillelse, at vi har mistet sansen for at noget kan være dyrebart for os. Derved er vi fremmedgjorte overfor både egne handlinger og os selv. Vi kan ikke finde ud af at integrere handlinger og oplevelser i livet som en helhed, derfor bliver vi stadig mere afkoblet fra steder, tiden, handlinger og de ting, vi lever og arbejder med (Rosa 2014:95-111). For Rosa er svaret på denne ‘krise’ *resonans*. Resonans er fremmedgørelsens andet. Det gode liv er et liv med flerdimensionelle oplevelser af resonansakser, der kobler individet tættere sammen med blandt andet naturen, hinanden og arbejdet (Rosa 2014:116).

Med det udgangspunkt anvendes Rosa således også til at diskutere og perspektivere de åbende spor, vi finder i den diskursive begivenhed og praksis. Dermed muliggøres et væsentligt ‘kritisk-konstruktivt’ bidrag til analysen af den sociale praksis.

Med et kritisk blik på Rosa kan man selvfølgelig spørge sig selv, om svaret så virkelig er, at vi blot skal sætte tempoet ned, for at verden vil være et bedre sted at være? Måske er løsningen ikke ‘bare’ at sætte tempoet ned, men at finde en balance mellem idealistiske overbevisninger, bæredygtighed, teknologi og et mere forretningsmæssigt blik. Med denne afsluttende bemærkning vil vi i den sidste del af analysen forholde os til de empiriske ‘fund’, og dermed diskutere og perspektivere ud fra Rosas teori om acceleration og fremmedgørelse med de styrker og svagheder, teorien indeholder.

5.6 Analysestrategi

På baggrund af ovenstående foreligger her en visualisering af analysestrategien, der gennemgås i de følgende afsnit.

5.6.1 Del 1. Fremtrædende diskurser og diskursorden

Analyse af den sociale praksis går, ifølge Fairclough, ud på at kontekstualisere tekst og den diskursive praksis i forhold til bredere samfundsmæssige tendenser. Denne del af analysearbejdet danner således rammerne om diskursernes sociale matrix (Fairclough 1992:237-238). Vi vil således udkrystallisere de væsentligste diskurser og diskursordenen, hvorunder de forskellige diskurser kæmper om magten til at definere bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

Jørgensen & Phillips argumenterer for, at man med fordel kan bygge sin analyse af diskurser og diskursordenen op på tidligere forskning og sekundær litteratur, der udpeger bestemte diskurser (Jørgensen & Phillips 2013:150). Således er et udgangspunkt fastlagt og den videre udbygning foretages ved hjælp af opgavens indsamlede empiri. Det indledende analysearbejde

funderes derfor på en omfattende litteratursøgning, hvorunder sekundær litteratur udpeges, og en analyse af diskurser og diskursordenen kan påbegyndes. Derudover søges en mangfoldighed af empiri i form af artikler fra et bredt funderet medie billede, der skal udbygge det diskursive udgangspunkt for det videre analysearbejde.

Afsnit og de vigtigste analytiske greb for denne del af analysen er således:

Afsnit 1: Centrale diskurser

- Indledende præsentation af diskurser, der er undersøgt og præsenteret i sekundær litteratur, og som danner rammen for det videre arbejde.
- Udpegning af begreber, der synes at være særlig stærke, og dermed kan tydeliggøre de væsentligste diskurser.

Afsnit 2: Diskursordenen

- Med udgangspunkt i Faircloughs definition af diskursorden rammesættes diskursordenen for de forskellige diskurser, der kæmper om retten til at definere bæredygtig dansk landbrugsproduktion.
- Hartmut Rosa anvendes sammen med Fairclough, som en overordnet teoretisk ramme, der kan præcisere den måde, vi anskuer diskursordenen på.

Dermed betones væsentlige elementer i opgavens analytiske arbejde, der præciseres i følgende spørgsmål. Spørgsmålene er en guideline for denne del af analysen, og vil derfor ikke besvares kronologisk:

- *Hvilke centrale diskurser forsøger at definere bæredygtig dansk landbrugsproduktion?*
- *Hvad er de delvis ikke-diskursive sociale og kulturelle forhold, der betinger den diskursive praksis?*
- *Hvilke særlige ideologier, normer og sociale regler udspringer af ikke-diskursive sociale og kulturelle forhold, som diskursordenen eksisterer under?*
- *Hvilken diskursorden etablerer sig omkring bæredygtig dansk landbrugsproduktion?*

5.6.2 Del 2. Analyse af den kommunikative begivenhed

Denne del af det analytiske arbejde skal dels understøtte og nuancere diskurserne og diskursordenen, og dels skal positioner og særlige åbnende spor i debatten analyseres. Ifølge Fairclough rammesætter tekstanalysen en måde, hvorpå vi kan udkrystallisere, hvordan repræsentationer, sociale relationer og sociale identiteter tydeliggøres. Fairclough argumenterer for, at en interaktionsanalyse er nødvendig, og at en interaktionsanalyse særligt indeholder fokus på dominerende eller indflydelsesrige måder at interagere på. Analysen går således ud på, at: *"(...) pille det særlige miks, som er karakteristisk for bestemte typer af interaktion, fra hinanden"* (Fairclough 2008:101).

Fairclough fremhæver følgende vigtige fokusområder og aspekter i det tekstanalytiske arbejde, som vi vil anvende igennem dette analytiske arbejde:

- *"Bestemte repræsentationer og rekontekstualiseringer af social praksis - som måske indebærer bestemte ideologier.*
- *Bestemte konstruktioner af afsender- og modtageridentiteter (for eksempel med hensyn til, hvad der er fremhævet: status og rolleaspekterne af identitet eller de individuelle og personlige aspekter af identitet)*
- *En bestemt konstruktion af relationen mellem afsender og modtager (som for eksempel formel vs. uformel, tæt eller fjern)."*

Fairclough 2008:125

Denne del opdeles i to afsnit, som er følgende.

Afsnit 1: Positioner, særlige begreber og åbnende spor

- Interaktionsanalyse, der funderes i følgende spørgsmål (inspireret af Fairclough 1992:234-235), og som skal understøtte udpegning af særlige positioner:
 - Hvordan bliver temaer introduceret, udviklet og etableret - og er kontrollen af temaer symmetrisk eller asymmetrisk?
 - Hvem sætter dagsordenen?
 - Er de dialogiske rettigheder mellem deltagerne symmetriske eller asymmetriske?
- Analyse af deltagernes diskursive repræsentationer og særlige positioner i debatten. Der vil særligt blive analyseret på fremtrædende positioner, som debat-deltagerne

indtager og får tildelt i debatten. Ifølge Jørgensen & Phillips argumenterer Fairclough netop for betydningen af, hvordan diskurser er med til at konstruere positioner, identiteter og sociale relationer (Jørgensen & Phillips 2013:102). Særligt har analysen fokus på, hvordan disse positioner fastholder eller forandrer diskurserne og diskursordenen. I denne del af analysen anvendes Rosa ligeledes som teoretisk forståelsesramme, der er med til at forstærke argumenterne for de positioner, vi analyserer os frem til.

- Anvendelse af begreber, der er enslydende og/eller forstærker, udbygger eller går på tværs af de fremanalyserede diskurser og diskursordenen i del 1. Herunder udpeges de første spor, der antyder, at diskurserne bøjer sig mod hinanden eller de diskursive grænser overskrides.

Afsnit 2: Åbnende spor i den diskursive og sociale praksis

Analysen her vil trække på det forudgående analysearbejde for at kunne sige noget mere om, hvor det ser ud til at diskurserne bøjer sig mod hinanden og/eller de diskursive grænser overskrides. Dette afsnit bliver således også en forbindelse mellem teksten, diskursiv praksis og social praksis. De åbnende spor, og dermed forbindelsen mellem diskursiv praksis og social praksis, vil vi analysere ved hjælp af særlige tekstanalytiske greb. De tekstanalytiske greb er metaforer, ordbetydning og temaer. Jørgensen & Phillips påpeger, at med Faircloughs forskellige redskaber er det muligt at få indblik i, hvordan teksten behandler sociale relationer og begivenheder og dermed konstruerer bestemte versioner af virkeligheden (Jørgensen & Phillips 1999:95).

De nedenstående tekstanalytiske greb er inspireret af Fairclough.

Vi vil særligt fokusere på følgende greb:

- *Metaforer.* Her kigges på anvendelse af billedsprog som udtryksform. Fairclough påpeger, at en metafor kan sige noget om den måde, hvorpå vi konstruerer vores virkelighed. Når vi anvender en metafor frem for en anden, siger det noget om, at vi konstruerer én virkelighed frem for en anden. Nogle metaforer er så dybt forankret i en specifik kultur, at de ikke bemærkes, og det er svært at forholde sig til dem, selvom om man bliver gjort opmærksom på dem (Fairclough 1992:194-

195). Med dette vil vi fokusere på, hvilke metaforer, der anvendes af debatdeltagerne, der er mere åbnende i vores forståelse.

- *Ordbetydning (word meaning)*. Her lægger Fairclough vægt på 'keywords', som er mere generelle eller mere lokalt kulturelt forankret. Ord kan have forskellig og skiftende betydning. Et ord kan have meningspotentiale, som kan være hegemonisk eller genstand for kamp mellem aktører, som kæmper om retten til at meningsbestemme ordet (Fairclough 1992:236). Her vil vi fokusere på særlige ord, der har en mere imødekommende og åbnende betydning end andre.
- *Temaer*. I Faircloughs forståelse ses der i denne forbindelse på mønstre i tekstens tematiske struktur i valget af tema for sætningen. Temaet er tekst-producentens udgangspunkt i en sætning, og hvad der bliver taget for givet for producenten og dens modtagere (Fairclough 1992:236, 183). Med tema som analytisk greb, vil vi se på, hvilke emner der tages op, der er mere åbnende i debatten.

Dermed betones væsentlige elementer i denne del af opgavens analytiske arbejde (afsnit 1 og 2), der præciseres i følgende spørgsmål:

- *Hvilke positioner bliver særlig tydelig i debatten?*
- *Hvordan forhandles og indtages disse positioner?*
- *Hvilke særlige begreber og dermed diskurser trækker disse positioner på?*
- *Hvilken betydning har disse positioner og de anvendte begreber for de analyserede diskurser og diskursordenen i del 1?*
- *Hvor ser det ud til, at interaktionerne, positionerne og sproglige fremstillinger medvirker til, at diskurserne bøjer sig mod hinanden, som kan være spændende at forfølge i analysens del 3?*

Særligt i denne del af analysearbejdet er vi opmærksomme på videnskabens antagelse om, at mennesket, ifølge Gilje & Grimen, er en rationel aktør. Det betyder, at vores analysearbejde skal fundere sig på, at mennesker handler fornuftigt, og dermed skal vi forsøge at få personerne til at fremstå så fornuftige som muligt (Gilje & Grimen 2002:222-223). Således er vi altså opmærksomme på ikke at dømme de personer, der har andre perspektiver og overbevisninger end dem, vi selv bekender os til. Gennem det analytiske arbejde er vi derfor i løbende dialog

med hinanden om, hvordan vi undgår, at vores holdninger og fordomme påvirker det, vi analyserer os frem til. Det synes indimellem vanskeligt, og vi mærker selv, hvordan bæredygtighedsdebatten bygger på nogle ret grundlæggende værdier, der således kan skabe bias i det analytiske arbejde, fordi vi er præget af vores egne politiske og værdimæssige holdninger i forhold til bæredygtighed (se mere herom i afsnit 6).

5.6.3 Del 3. Åbnende spor i den sociale praksis

I denne del af analysen vender vi tilbage til social praksis og dermed til samspillet og de hegemoniske kampe mellem diskursive og ikke diskursive elementer. Med udgangspunkt i analysens del 1 og 2 vil vi således diskutere og perspektivere de åbnende spor ud fra den kontekst, den konkrete kommunikative begivenhed eksisterer under. Det bliver en dialektisk diskussion og perspektivering mellem diskursiv og social praksis, og som Jørgensen & Phillips påpeger, så er det i forholdet mellem den diskursive praksis og den sociale praksis, at analysens endelige konklusioner findes (Jørgensen & Phillips 1999:98). I denne analysedel inddrages ligeledes Rosas teoretiske begrebsramme.

Vi vil med denne del af analysen finde eksempler på steder, hvor vores analyserede åbnende diskursive spor eksisterer i den sociale praksis, og hvor der således kan være steder, hvor de diskursive grænser overskrides. Der søges dermed eksempler, hvor ideologisk praksis og politisk praksis ser ud til at foregå i mere åben dialog. Dermed er der med denne afsluttende del af analysen lagt op til, at fremtidige projekter kan arbejde videre med nogle af de åbnende spor, som forhåbentlig kan bidrage positivt til udviklingen af bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

Ovenstående ansporer derfor til følgende spørgsmål, der danner grundlag for det analytiske arbejde:

- *Hvilke konkrete eksempler ser ud til at være spor i den sociale praksis, der relaterer sig til de åbnende spor i den diskursive praksis?*
- *Hvilken ideologisk og politisk praksis ser ud til at eksistere i de konkrete eksempler?*
- *Hvilke argumenter er der for, at denne sociale praksis forandrer diskursive forståelser og dermed kan påvirke de diskursive magtstrukturer?*

5.6.4 Det empiriske korpus

Fairclough argumenterer for, at det *empiriske korpus* varierer i forhold til projekt og dermed problemformulering. Udvælgelse af empiri afhænger derfor både af adgang til empiri, men ikke mindst til analytikerens forståelse af den eksisterende diskursorden og dennes løbende forandringer (Fairclough 1992:226-228). Det empiriske korpus opdeles derfor i tre dele, der følger ovenstående analysestrategi.

1. Empiri, der kan belyse diskurser og diskursordenen. Vi har her valgt at søge empiri på tværs af medier, således at forskellige politiske og ideologiske repræsentationer synes at være indeholdt i det analytiske arbejde. Det betyder, at vi har udvalgt artikler eller udtalelser fra eksempelvis Information, landbrugsmedier, Altinget.dk og politiske partiers hjemmesider. Denne empiri kan dog ikke stå alene, så derfor funderes denne del af det analytiske arbejde også på tidligere forskning, som dermed kan udpege en mangfoldighed af perspektiver.
2. Den kommunikative begivenhed - DR2 *Debatten: Et grønnere landbrug?*
3. Empiri der eksemplificerer social praksis, og som understøtter de åbne spor fundet i analysens del 2. Denne empiri søges i diverse medier samt via netværk, der kan spore os ind på eksempler i den sociale praksis.

Det empiriske korpus er vedlagt som bilag (jf. bilag 2).

6. Validering af den producerede viden

Jørgensen & Phillips påpeger, at det kan være svært at undersøge diskurser, som man selv er tæt på eller har en mening om. Dette synes at være et vigtigt opmærksomhedspunkt for os selv, da vi er optaget af bæredygtig dansk landbrugsproduktion, og også har en mening om, hvordan debatten bør se ud for at være gavnlig for en fælles løsning. Med dette in mente er der selvfølgelig en risiko for, at vi kan tilslutte os bestemte diskurser og frasige os andre. Jørgensen & Phillips påpeger, at det er vigtigt, at man forsøger at se mere objektivt på sit materiale. Ved at se verden gennem en bestemt teori og metode er det dog muligt til dels at tage afstand fra egne selvfølgeligheder og stille udforskende spørgsmål. Dog påpeger de, at sætte parentes om sig selv ikke er løsningen på problemet med forskerens rolle, når man arbejder socialkonstruktionistisk. For her opstår spørgsmålet: Hvordan kan der argumenteres for, at ens egen repræsentation af verden er bedre end alle andre? Dette er en præmis, der må accepteres med et socialkonstruktionistisk udgangspunkt (Jørgensen & Phillips 1999:31-33). I den forbindelse argumenterer Phillips for, at kvaliteten af den viden en diskursanalyse producerer afhænger af, hvor gennemsigtig forskningsprocessen er. Metoden lægger således op til, *"(...) at læseren foretager en intern eller immanent kritik af forskningen, hvorved han/hun vurderer den i forhold til den indre konsistens - sammenhængen mellem præmisserne, teorien/rne og metoderne."* (Jørgensen & Phillips 1999, 2002; Phillips 2004 i Phillips 2015:318). Det betyder, at forskeren skal eksplicitere, hvordan forskningsprocessen foregår i alle led, og hvordan metode, teori og empiri spiller sammen. Gennemsigtighed er en forudsætning for evaluering af den akademiske viden ud fra de sandhedskriterier, den socialkonstruktionistiske videnskab udstikker. Diskursanalytikerer kan, for at overholde gennemsigtighedsprincippet, præsentere større uddrag af empirien. Dermed muliggøres, at forskerens fortolkninger af de faktiske udsagn kan gøre læseren i stand til at vurdere disse fortolkninger, og dermed kan give anledning til konkurrerende fortolkninger (Phillips 2015:318). Vores beskrivelse og gennemgang af diskursanalyse, metode og analysestrategi vidner forhåbentlig om, at gennemsigtighed i alle dele af det analytiske arbejde er vigtig for os. Dette gælder både som fundament for vores eget arbejde og dermed opgavens analyse, og selvfølgelig for læserens mulighed for kvalitetsvurdering. Endvidere bygger valget af både diskursanalyse (Fairclough), teori (Rosa) og det videnskabsteoretiske udgangspunkt (Berger & Luckmann) på vores videnskabelige overbevisninger. Fortolkninger i det analytiske arbejde ses således gennem

denne 'linse'. Det betyder selvfølgelig, at hvis læseren ser analyse og fortolkninger på anden måde, så vil der opstå konkurrerende fortolkningsmuligheder. Det anser vi dog som et potentiale for yderligere forskning indenfor dette spændende felt. Ligeledes inspireret af Phillips vælger vi længere sekvenser af empiri, der hvor vi mener, det er vigtigt for gennemsigtigheden, og dermed får læserens mulighed for en kvalitetsvurdering af vores analyse og fortolkninger.

7. Analyse

Analysen er opdelt i tre dele jævnfør analysestrategien, hvor første del er analyse af diskurser og diskursordenen. Den anden del er en analyse af den kommunikative begivenhed, hvor den afrundende og sidste del er en diskuterende og perspektiverende forholden sig til social praksis.

7.1 Del 1. Diskurser og diskursordenen

For at opnå en større indsigt i feltet og dermed etablering af det helt grundlæggende fundament, hvorunder anden og tredje del af analysearbejdet foretages, anses det som væsentlig at starte med at analysere på de diskurser og den diskursorden, der sætter rammerne for den øvrige del af analysen.

Diskurser anser vi, som tidligere beskrevet, som en bestemt forståelsesramme og begrebsliggørelse af 'sandheden', og diskursordenen rummer forskellige diskurser som delvis dækker over samme område, og som de konkurrerer om at indholdsudfylde. Kort sagt er diskursordenen *"(...) den fælles platform for forskellige diskurser, og diskurserne er de mere entydige betydningsmønstre inden for diskursordenen."* (Jørgensen & Phillips 1999:147,150). Det betyder, at diskursordenen vil være en beskrivelse af, hvilke forskellige diskurser, der kæmper om magten til at definere sandheden om, hvad et bæredygtigt landbrug omhandler og bør omhandle. Jørgensen & Phillips argumenterer for, at for at afdække en diskursorden må man læse andre undersøgelser, som kan bidrage til at klarlægge, hvordan mønstre ser ud i det sociale domæne, man er interesseret i (Jørgensen & Phillips 1999:146).

7.1.1 Tidligere forskning og empiri

Inspireret af Anders Horsbøl vil analysen af diskurser og diskursordenen være på et lavere detaljeringsniveau end tekstanalysen, da der ellers vil være risiko for at skulle forholde sig til al for megen data. Det betyder, at denne del af analysen trækker på eksisterende litteratur og forskning i kombination med nedslag på understøttende tekster og anden litteratur, der omhandler både diskursive og ikke-diskursive områder, der synes at være understøttende og repræsenterende for de udfoldede diskurser og diskursordenen (Horsbøl 2016:81). Empirien der er anvendt i dette afsnit er langt fra udtømmende, men er efter bedste overbevisning repræsentativ for meget af det materiale, der findes.

7.1.2 To tydelige og konfronterende diskurser om dansk landbrugsproduktion

I en artikel i *Journal of Rural Studies* argumenterer Gunnar Lind Haase Svendsen for, at der særligt eksisterer to magtfulde diskurser om den danske landbrugsproduktion. Den ene diskurs - *the agriculturalist discourse of rurality* - havde sin hegemoniske styrke og velmagtsdage i 1960'erne og er funderet på kernebegreber som *strukturelle forandringer*, *udvikling* og *vertikal integration*. Denne diskurs er stadig eksisterende og hører til gruppen af danske landmænd, der anvender produktions-begreber i den offentlige debat. *The non-agriculturalist discourse of rurality* er etableret op gennem 1970'erne, og er funderet på begreber som *fællesskab*, *kultur*, *miljø* og *aktivt borgerskab*. Denne diskurs er anvendt og videreført af en veluddannet ikke-landbrugs elite, der er tilflyttere til landsbyerne, og udfordrer den landbrugsmæssige diskurs. Der argumenteres for, at denne diskurs ikke bare har påvirket den rurale udvikling, men i lige så høj grad har påvirket den offentlige og samfundsmæssige debat om landbrugserhvervet. De to stærke diskurser har væsentlig indflydelse på både identitet og den sociale praksis i de rurale områder (Svendsen 2004:79,93).

Der viser sig således et billede af en tydelig diskursiv kamp om at meningsbestemme bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Det er en kamp mellem det konventionelle landbrug og en forbrugergruppe, der i væsentlig grad udfordrer et landbrug, der er i evig kamp om effektivitet, økonomi, forbrugere og overlevelse. Diskursive kampe, der, ifølge indledningen til denne opgave, stadig synes at være nærværende og ikke mindre adskilte.

Rasmus Blædel Larsen understøtter dette perspektiv i en artikel funderet på sin Ph.D.-afhandling. Opmærksomheden på landbruget fordeler sig i nogle ydre positioner mellem madtrends repræsenteret af kendiskokke og afsløringer af problematiske aspekter ved det 21. århundredes fødevareproduktion. På den anden side står et landbrug, der under indflydelse af strukturudvikling og teknologiske fremskridt har vanskeligt ved at skabe positive historier, der modsvarer det, bestemte forbrugere abonnerer på. Forbrugerne efterspørger det idylliske landbrug, men landmandens virkelighed er en anden. Det er et moderne, industrielt og dybt forgældet erhverv. Larsen argumenterer for, at der er en psykologisk ambivalens blandt landmændene, hvor de har fulgt en udvikling, de dybest set ikke selv bryder sig om. Denne ambivalens er en af årsagerne til, at landmændene har mistet troen på en forståelse for erhvervet, og at et positivt omdømme derfor ikke er indenfor rækkevidde. Larsen efterlader i den forbindelse en hypotese om, at når en forståelse og anerkendelse ikke synes opnåelig, så kan det fostre den trodsighed, der spores hos landmændene, når de i en meningsmåling,

foretaget af Aspectos, udtrykker, at de ikke synes, at forbrugernes anerkendelse er vigtig. Pointen i Larsens artikel er, at det er et faktum, at der ikke er mange positive udsagn om det danske landbrug og at en hegemonisk samfundsdiskurs om landbruget har vanskeligt ved at favne en landbrugs-virkelighed med alle dens modsætninger. Det er et landbrugserhverv, der har vanskeligt ved at skabe en troværdig reference hos forbrugerne (Larsen 2017:123-125). De ambivalente kulturelle fremstillinger af landbruget er: *"(...) et produkt af et ændret offentligt rum, af ændrede rammer omkring kulturens produktion, forbrug og instrumentalisering i lige så høj grad som landbrugets egen forvandling fra bonde til virksomhedsejer."* (Larsen 2017:123).

Herunder udbygges disse to stærke diskurser, og i lyset dem udpeger vi yderligere to, som synes tydelige i debatten.

7.1.3 Den konventionelle landbrugsdiskurs

Med udgangspunkt i ovenstående forskning, der udpeger to stærke og konfliktende diskurser omkring den danske landbrugsproduktion, bliver det interessant først at dykke mere ned i forskningen omkring diskursen, der er repræsenteret af det danske konventionelle landbrug. Det er oplagt, at en del af analysen baserer sig på landbruget som klasse, som et ikke-diskursivt element. Netop en klassemæssig betragtning kan, ifølge Fairclough og det videnskabsteoretiske udgangspunkt, være væsentlig at forholde sig til for at forstå den diskurs, det konventionelle landbrug repræsenterer.

Stefan Bastholm Andrade fremhæver, i *Den glemte klasse - reproduktion og forandring*, en særlig tilpasnings- og dermed overlevelsestrategi, hvor landmanden overgår til et kapitalistisk landbrug. Lønarbejdere ansættes til at passe bedriften, og landmandens rolle ændrer sig fra arbejdstid i produktionen til at være mere kontorarbejde. Det er denne type af landmænd, som er bedst uddannet, som har etableret sig tidligt med familie, og som selv kommer fra familier, der er aktive i landbruget. Endeligt er det også denne gruppe, der har det stærkeste økonomiske udgangspunkt. Landmænd, der kommer fra familier, hvor andre familiemedlemmer er aktive i erhvervet, ser ud til at klare sig bedst. Desuden ser det ud til, at tidlig etablering af familie har positiv indflydelse på at klare sig i erhvervet. Denne del udgør ca. 20 pct. af den nye generation af landmænd (Andrade 2015:249-270). Andrade påpeger endvidere følgende om landbrugsklassen som samlet enhed: *"Klassen har igennem historien udvist en formidabel evne til at tilpasse sig, samtidig med, at den bevarer sine kulturelle særpræg og traditioner"* (Andrade

2015:270). Andrade påpeger yderligere, at landmænd, som klasse, er vanskelige at undersøge, fordi de er underlagt ekstreme strukturelle forhold, der har stor betydning for deres tilpasningsevner. Selv den mindste rentestigning i et gældsat landbrug, hvor store investeringer er nødvendige, får betydning for den tilpasning, der skal foretages. Endvidere er landbruget prisdrevet naturens luner. Tidligere forskning fremhæver, at landmænd ikke forlader erhvervet frivilligt, fordi *Landbrug er en livsform*. Det tætte forhold mellem familieliv og arbejdsliv betyder, at hvis en landmand må skifte erhverv, så er det også et hjem, man skal forlade (Andrade 2015:270-271). Andrade fremhæver slutteligt: *“Så længe der er den mindste gangbare måde at drive et landbrug, vil landmænd kæmpe til det sidste for at forsvare et erhverv, der måske synes glemt af omverden, men for dem udgør hele fundamentet for såvel deres fortid som fremtid.”* (Andrade 2015:272).

Tilpasningsbegrebet og Andrades forskningsresultater vidner om et erhverv, der er så tilpasningsdygtig, at enhver strukturforandring, forbruger forandring eller økonomisk forandring blot vil kalde på en ny tilpasning. En bekræftelse på et tilpasningsfokus understøttes af faglig direktør i Bæredygtigt Landbrug, Jørgen Evald Jensen, der udtaler:

“I Danmark er vores fødevareproduktion præget af høj effektivitet og godt management, hvor vi forstår at udnytte ny teknologi og viden til vores fordel. Alligevel er der et stort uudnyttet potentiale i den danske fødevareproduktion, som primært skyldes de meget restriktive krav til gødning i den danske lovgivning (...)”

Jensen i Christensen 2015

Og, erhvervsøkonomisk chef i Seges, Klaus Kaiser, argumenterer i en artikel, for at: *“(…) bedrifternes underliggende økonomiske styrke er forbedret markant gennem højere produktivitet og forbedret omkostningseffektivitet de senere år.”* (Kirkegaard 2016). Disse udsagn antyder et fokus på at optimere og tilpasse sig den pågældende situation. Dermed vidner det også om, hvorfor det konventionelle landbrug fokuserer på vækst, effektivitet, produktivitet og økonomi. Det er en stærk, og sandsynligvis historisk betinget drivkraft, der skal sikre overlevelse i erhvervet og for familien.

Rune Hyllested udtaler, ifølge Jørgen Steen Nielsen, at landbruget er et helt specielt erhverv, hvorunder familielivet og en stor del af landmændenes identitet skabes. Derfor kæmpes en indædt kamp om overlevelse, der kan have uoverskuelige konsekvenser for landmanden selv

og dennes familie (Nielsen 2016:15-17). Landbruget er således stadig et erhverv, der både er en arbejdsplads og et hjem. Derfor får en økonomisk rationalitet sandsynligvis en helt særlig betydning for et erhverv, der synes presset til at optimere og effektivisere, og dermed fjerner sig fra forbrugernes idylliske forestillinger om en landmand med et græsstrå i munden.

I skrivende stund har de kinesiske myndigheder godkendt import af varmebehandlet svinekød fra Danmark. Denne aftale har de danske myndigheder og landbruget, ifølge dr.dk, arbejdet på i over 10 år, og nu er det endelig lykket. Det vil betyde flere eksportkroner og en lys fremtid for eksporten til Kina (dr.dk 2018). En sådan aftale vil sandsynligvis være gavnlig for det danske landbrug og den danske økonomi, men samtidig også bekræfte det danske landbrug i, at det de gør i dag, ikke er så dumt endda. Dermed kan der rejses en hypotese om, at det danske landbrug sandsynligvis er og bliver mere afhængig af det kinesiske marked end det, de danske forbrugere ønsker. Således udfoldes en diskurs om bæredygtighed, der på en eller anden måde smeltes sammen med en bæredygtig økonomi, forretnings- og produktionsdiskurs.

Ikke mindre interessant er, som indledningen ligeledes peger på, at tilliden til landbruget er relativt lavt. Anne Skorkjær Binderkrantz udtaler i en artikel, at tillid kan være en ressource for visse interesseorganisationer. Disse interesseorganisationer er interessante for politikere, fordi de repræsenterer populære sager og dermed bruger organisationerne den folkelige appel til at få opmærksomhed og politikere i tale. Det er anderledes med Landbrug & Fødevarer og Bæredygtigt Landbrug, der ikke har den samme folkelige appel, men de ved rigtig meget om landbrug, og derfor sidder med rundt om bordet, hvor beslutninger tages på landbrugsområdet (Vilstrup 2014). Kommunikationsrådgiver, lobbyist og tidligere ansat i Landbrug & Fødevarer, Rulle Grabow, udtaler i artiklen:

“Fuldstændig firkantet sagt er folkelig tillid fuldstændig ligegyldig for Landbrug & Fødevarer, for de arbejder for at have maksimal politisk indflydelse til deres medlemmer. De skal sørge for, at love og tiltag generelt er så fordelagtige for deres medlemmer som overhovedet muligt.”

Grabow i Vilstrup 2014

Grabow understreger dog, at virkeligheden nok ikke er helt så firkantet (Vilstrup 2014). Med ovenstående citat synes der, at være en struktur i det danske landbrug, hvor politisk indflydelse er mere centralt end befolkningens tillid.

Den radikale fødevareordfører, Andreas Steenberg, udtaler i en artikel om landbrugets årlig stats- og EU støtte: *"Tallet er helt vildt. Det viser, at det her erhverv overhovedet ikke er bæredygtigt i nogen som helst forstand"*. Venstres fødevareordfører Erling Bonnesen ser imidlertid anderledes på størrelsen af statsstøtten og argumenterer for, at støtten er nødvendig af konkurrencemæssige hensyn for landbruget (Heinskou 2016).

Disse forskelligartede udsagn vidner om et erhverv, hvor konkurrencevilkår dels påvirkes af stats- og EU tilskud, men samtidig er temaer, der er væsentlige i landbrugsdiskursen, men som synes at udfordre forbrugernes forståelse. Endvidere har der gennem det seneste halve år verseret en indædt diskussion og kamp om en godkendelse og dermed forlængelse af brugen af ukrudtsmidlet Roundup (også kaldet glyphosat). De stridende parter er, ifølge Jørgen Steen Nielsen, på den ene side den agrokemiske industri og landbrugsorganisationer, og på den anden side miljø- og forbrugerorganisationer (Nielsen 2017). Rikke Albrechtsen påpeger, at 51 pct. af danskerne siger nej tak til en forlængelse af brugen af Roundup og at Venstres Erling Bonnesen udtaler, at han godt kan forstå forbrugernes skepsis, der er opstået på grund af en forvirrende og ikke faglig velfunderet debat (Albrechtsen 2017). Helle A. Christensen skriver følgende i en artikel i *Landbrugsavisen* om et indlæg af formand for Landbrug & Fødevarer, Martin Merrild, fra årsmødet for Sektionen for Større Jordbrug:

"Han opfordrer fremover både EU-politikere og grønne organisationer til at stille sig selv dette spørgsmål - Hvad er det alternativet er til Glyphosat, hvis man ikke har stoffet? Det vil jo ende med et landbrug, der vil blive langt mindre miljøvenligt, siger Martin Merrild."

Christensen 2018

Direktør for Landbrug & Fødevarer, Karen Hækkerup, udtaler i en artikel i *Berlingske*, at hun gerne vil have stoltheden over dansk landbrug tilbage. At det er et erhverv, hvor landmanden arbejder hårdt, satser alt og er passioneret om sit erhverv. Det er en livsstil og et livsværk at være landmand. Hækkerup udtaler, at hun er bange for, at debatten om landbrugspakken (fra 2016) har givet forbrugerne en forstærket opfattelse af, at: *"Landbruget er en gyllefabrik, der vil producere så meget som muligt, så hurtigt som muligt og ser stort på, hvordan det påvirker miljøet."* Hækkerup påpeger samtidig, at danskerne skal huske på, at det danske landbrug producerer fødevarer med færre pesticidrester end andre lande, og at danske grise går mere

frit end udenlandske grise. Hækkerup argumenterer for, at danskerne ikke får bedre dyrevelfærd, miljø eller velfærd af at købe udenlandske produkter (Hækkerup 2016).

Således synes følgende begreber at danne rammen for en diskurs om bæredygtig dansk landbrugsproduktion, der både er repræsenteret af konventionelle landmænd, dele af landbrugets interesseorganisationer og dele af det politiske landskab:

Effektivitet, produktivitet, rammevilkår, økonomisk bæredygtighed, vækst, eksport, tilpasning til strukturforandringer, økonomisk byrde, en forretning og et hjem, overlevelse, omkostninger, livsform, kamp, kontorarbejde, færre arbejdstimer i produktionen, konkurrencevilkår, dansk bedre end udenlandsk, godt miljø/klima kan skabes med kemiske bekæmpelsesmidler.

7.1.4 Forbruger-elite diskursen

The non-agriculturalist discourse of rurality (i opgaven kaldt *forbruger-elite diskursen*) er som tidligere beskrevet indrammet af begreber som *fællesskab, kultur, miljø og aktivt borgerskab* (Svendsen 2004:79,93).

Denne diskurs, på trods af at den er beskrevet i 2004 af Svendsen, synes stadig at være repræsenteret, eksempelvis af sangeren Lukas Graham. Sangeren kritiserer på Facebook de danske konventionelle svineproducenter. Graham mener, at landbruget i forbindelse med det årlige arrangement *Åbent Landbrug* ikke viser virkeligheden ude i de danske grisestalde. Graham beskriver selv sin interesse for det danske landbrug på følgende måde:

“Jeg er vokset op på Christiania, og økologisk mad har været en del af min kost, fra jeg var barn. Jeg er meget interesseret i mad og især kvaliteten af den mad, vi putter i munden. Derfor er jeg også interesseret i, hvad de dyr, vi spiser, spiser, og hvor glade de er, mens de er i live.”

Graham i Carstensen 2017

Tidligere forskningsleder for Center for etik og ret Christian Coff argumenterer for, at man som forbruger vil kunne se sine fødevarer som et spor af produktionshistorien. Når forbrugeren er optaget af kvalitet, dyrevelfærd, miljø og arbejdsforhold er relationen mellem forbruger og producent mere end blot et økonomisk anliggende. Fødevarerproducenten er, i den forståelse, afhængig af en stabil opbakning fra forbrugeren for at kunne udvikle en produktion, der ikke

kun er baseret på kvantitet men også kvalitet. På den måde påtager forbrugeren sig et ansvar i forhold til produktionen og måden, hvorpå fødevarer produceres (Coff 2006:87-93). Denne type forbrugere er altså optaget af, hvordan deres fødevarer fremstilles.

En undersøgelse fra 2016 viser, at der er sket over en fordobling af salget af økologiske fødevarer fra 3 pct. af alle fødevarer i 2004 til 7,7 pct. i 2014. Hovedkonklusionerne i denne analyse, fra Danmarks Statistik, viser, at der er sammenhæng mellem høj indkomst og køb af økologi, jo længere uddannelse jo mere økologi, at økologisk forbrug er højere i en bykommune, især hovedstaden, og at husstande med børn køber mere økologi. De yngste og ældste aldersgrupper har det laveste forbrug af økologi (Rasmussen & Lundø 2016:1-9).

Rasmus Bøker Lund, Kathrine O'Doherty Jensen & Laura Mørch Andersen opdeler, i en forskningsartikel, forbrugerne i seks segmenter ud fra fokusgrupper, interviews, observation og klasseanalyse. Det er ikke konkret eksisterende segmenter, da det enkelte individ i praksis kan indgå i flere segmenter. Fire af disse seks segmenter er positivt indstillet over for økologi, men er dog vidt forskellige i deres tilgang til fødevarer. Et segment synes dog at indkredse det, vi i denne opgave kalder 'forbruger-eliten'. *Det overbeviste segment* er loyale og positive over for økologiske fødevarer. Her købes så vidt muligt økologiske varer, og det etiske aspekt af forbrug er ligeledes vigtigt for dette segment. De er villige til at betale meget for at få de varer, de ønsker og afsætter gerne tid til indkøb. De overbeviste forbrugere går op i kvalitet og sundhed, og går efter supermarkeder, som er kvalitetssikre såsom Irma eller lokale gårde. Disse forbrugere vil have det hele både indeholdende økologiske og etiske principper (Lund et al. 2011:14-16). En interviewperson fra dette segment udtaler:

"Økologi er ikke altid ensbetydende med bæredygtighed. Det kan godt være, at bønderne bliver rigtig rigtig dårligt behandlet og får en dårlig pris for deres produkter, og at de så ikke sprøjter dem - det er selvfølgelig også godt, så får de ikke de der sygdomme, når de ikke bruger sprøjtegifte - men øh det ville være rart, hvis man kunne få det hele med."

Interviewperson i Lund et al. 2011:16

Altså ønsker dette segment, at de nuværende økologiske standarder udvider deres produktionsprincipper, da økologi ikke er nok i sig selv.

Forbrugersociolog i Landbrug & Fødevarer Nina Preus udtaler:

"Forbrugerne vil gerne vide, hvad produktionen af fødevarerne gør ved klimaet. I fremtiden vil vi komme til at se en stigende interesse for "den ægte vare". Dette vil kunne manifestere sig som en søgen efter produkter, der er mindre forarbejdede og dermed tættere på deres naturlige oprindelse. Derfor er det vigtigt at imødegå forbrugernes behov for gennemsigtighed gennem ærlighed om indhold og produktionsform."

Preus i L&F 2017

Ser vi med politiske briller på denne diskurs, er Enhedslisten et af de partier, der tilslutter sig forbruger-elite diskursen ved at fremhæve følgende som en del af deres politiske overbevisning:

"Landbrug og fiskeri er i dag en samfundsmæssig underskudsforretning. Ødelagt natur, forurenet drikkevand, multiresistente bakterier og stor gæld følger nemlig i kølvandet på konventionelt landbrug og fiskeri. Det kan vi ikke leve med. Derfor er vi nødt til at fiske med omtanke og omlægge landbruget til økologi, så det kan sameksistere med naturen. At satse på økologiske fødevarer af høj kvalitet kan samtidig øge beskæftigelsen i landbrugssektoren markant."

Enhedslisten 2018

Forbruger-eliten går således op i fødevareetik, dyrevelfærd, natur og tilvælger hovedsageligt økologi. Sammen med dette udspringer centrale begreber som:

Klima, økologi, gennemsigtighed, den ægte vare, sporbarhed, madtrends, kvalitet, dyrevelfærd, miljø, sundhed, betaler gerne for kvalitet, fællesskaber, nærhedsprincippet, samspil mellem producent og forbruger, samspil med natur, kultur og aktivt borgerskab.

7.1.5 En økologisk landbrugsdiskurs

Som indledningen peger på, er det for unuanceret at tale om ét dansk landbrug. Landbruget synes langsomt, men sikkert at blive fragmenteret mellem det konventionelle landbrug og det økologiske landbrug, og deraf udspringer således også forskellige forståelser af, hvad bæredygtig dansk landbrugsproduktion omhandler.

Et australsk studie viser, at både økologiske og konventionelle landmænd deler bekymringer om miljømæssig bæredygtighed, men er uenige om, hvad bæredygtig landbrugsproduktion er, og hvilken effekt bæredygtigheden vil have for fremtidens landbrug (Rickson et al. 1999:266). Studiet cementerer dermed vores indledende argumenter om, at landbruget er delt mellem en konventionel landbrugsdiskurs og en økologisk landbrugsdiskurs. I studiet foretages en sammenligning mellem konventionelle landmænds og økologiske landmænds holdninger til henholdsvis det konventionelle og et alternativt landbrugsparadigme samt landmændenes tilfredshed med deres arbejde (Rickson et al. 1999:266). Konklusionen i studiet viser, at økologiske landmænd føler, at deres arbejde er mere tilfredsstillende for deres familier, at de har mere kontrol over deres arbejde, og at de arbejder mere i harmoni med naturen end de konventionelle landmænd. Konventionelle landmænd føler sig særligt stærke på deres viden om landbrugsproduktion og miljømæssige forhold. På denne dimension er der imidlertid ikke den store forskel mellem konventionelle og økologiske landmænd. De økologiske landmænd identificerer sig mere med det alternative bæredygtighedsparadigme end de konventionelle landmænd. Omlægning fra konventionel landbrug til økologisk landbrug kræver et strategisk valg for familien og et højt niveau af ideologisk tilgang til økologisk produktion for overhovedet at kunne vedblive at være økologisk producent. Når de økologiske produktioner vokser, nærmer de konventionelle og de økologiske producenters attitude til det alternative paradigme hinanden, og fjerner sig dermed fra attituden, som de mindre økologiske producenter har til det alternative landbrugsparadigme. Nogle økologiske landmænd foreslår derfor en begrænsning af produktionsstørrelse for at undgå den konventionelle tanke om "(...) *getting big or getting out* (...)" (Rickson et al. 1999:280-282). Dette billede synes at være ret ensartet med øvrig litteratur om, at når økologiske landbrugsproduktioner bliver større, bliver fokus i højere grad rettet mod begreber som lønsomhed, effektivitet og vækst, som så fjerner sig fra det idylliske billede af landbruget såsom det billede, der tegnes i programrækken *Bonderøven* på TV.

Man kan altså både være økologisk landmand med et stærkt ideologisk udgangspunkt som forudsætning for bæredygtighed, dyrevelfærd og miljø, og økologisk landmand med et mere forretningsmæssigt fokus - det kan sandsynligvis også være et både-og.

Et eksempel på denne forretningsstrategiske økologiske landmand er Henrik Søgaard, der er ved at omlægge sin konventionelle mælkeproduktion til økologi. Med en omlægning til økologi kan landmanden øge sin indtægt med 500.000 kr. om året. *“Det handler først og fremmest om penge. Jeg har ikke nogen holdning til økologi. Det er også fremragende mælk, som jeg producerer i dag.”* udtaler Søgaard til Politiken. Denne holdning har vakt opsigt hos Søgaards økologiske kolleger, da de mener, det er vigtigt for den økologiske tankegang, at man som økologisk landmand er økolog af hjertet. Søgaard fremhæver dog også, at som tiden er gået, er det blevet mere med hjerte og det gamle håndværk er nu tilbage som noget centralt (Halskov 2016). Den stærke ideologiske holdning omkring økologi afspejles eksempelvis af landmand Lone Vitus. Vitus går op i at lære dyrenes signaler at kende og opfylde deres behov. Det har første prioritet. Hun er ligeledes selvforsynede (Elbæk 2016). Allison Heslin argumenterer for, at et bæredygtigt landbrug for det meste bliver defineret ud fra tre hovedkategorier: *Miljømæssig/økologisk, økonomisk og social bæredygtighed*. Den miljømæssige/økologiske kategori bygger på en forståelse af, at en økologisk praksis anvender teknologi, som efterligner traditionelle landbrugsmetoder og naturlige økosystem-processer så meget som muligt. Heslin påpeger, at fortalere for et bæredygtigt landbrug vil opfordre til at reducere afhængigheden til eksterne og ikke genanvendelige energikilder. Oprettelsen af det Helsin betegner, som *closed loop farming* kræver en landbrugsmæssig praksis såsom afgrøderotation, kompostering, kombineret husdyr og afgrødeproduktion samt en diversitet af afgrødetyper. Derudover bør der etableres vandopsamlingssystemer samt alternative energiformer. Der lægges vægt på global uafhængig og lokal afhængighed, og den lokale produktion indebærer lokal salg og forbrug, som er en modsætning til det eksisterende fødevarer-systems værdikæde. Det økonomiske aspekt af et bæredygtigt landbrug indebærer en bevægelse mod mindre skala og *“less capital- and technology-intensive production”* (Heslin 2015:810). Her opfordres der til at værdsætte natur og miljø i lige så høj grad som indtjening. I denne produktion opfordres landmænd til et fokus på langsigtede økonomiske resultater og ikke blot kortsigtede overskud (Heslin 2015:810). Den sidste kategori er social bæredygtig. Dette forudsætter en decentraliseret kontrol og etablering af fælles værdier udsprunget af lokale fællesskaber. Med denne decentraliserede landbrugsproduktion menes etablering af flere landbrug, og dermed

flere lokale processer og lokalt salg. Når der købes direkte fra landmanden kommer landmand og forbrugerne tættere på hinanden og forbrugerne bliver dermed informeret om produktionsprocessen (Heslin 2015:809-810). Dette indikerer en stærk ideologisk holdning til et bæredygtigt landbrug.

Indenfor den økologiske landbrugsdiskurs hersker der således også divergerende opfattelse af eksempelvis økologi, bæredygtighed og dyrevelfærd, og man kan finde sig forskellige steder på det 'økologiske landbrugs kontinuum'.

Økologisk Landsforening formulerer sig således omkring deres formål:

- *Vi vil udbrede økologi til nye marker, markeder og mennesker, og skabe nye handlingsmuligheder for alle, der vil økologi.*
- *Vi vil skabe involvering, oplevelser og fællesskab, som udvikler holdninger, indsigt og engagement i økologi.*
- *Vi vil udvikle økologien ved at forfølge vores bæredygtighedsprincip og ved at højne produktkvaliteten, lønsomheden for landmanden og sundheden for natur, klima, jord, dyr og mennesker.*
- *Vi vil skabe en markant forening med dybe lokale rødder, aktive medlemmer, brede alliancer, motiverede ansatte, stærk økonomi og interessevaretagelse.*

Økologisk Landsforening 2018

Dette oplistede formål ser ud til at indramme og rumme de forskelligartede perspektiver præsenteret ovenfor og indeholder væsentlige begreber, der umiddelbart er bærende for denne diskurs: *Involvering, oplevelser, fællesskaber, udvikling af holdninger, indsigt og engagement i økologi. Et bæredygtighedsprincip, der indeholder højnelse af produktkvalitet og sundhed for natur, klima, jord, dyr og mennesker. Aktive medlemmer, lokalt funderet, motiverede ansatte. Ideologi. Lønsomhed og stærk økonomi for landmanden sammen med økologi.*

Med dette antydes således en diskurs, der indeholder elementer fra de to stærke diskurser præsenteret ovenfor. På den måde synes denne diskurs både at stå i egen ret, men også at være en bæredygtighedsdiskurs, der rummer både forretnings- og produktionsmæssige begreber og samtidig mere forbruger-elite orienterede begreber.

7.1.6 De tavse forbrugere – En diskurs?

Som ovenstående peger på, forbindes bæredygtighed og økologi i høj grad, når vi taler om en bæredygtighedsdiskurs, der er repræsenteret af 'forbrugerne' og de økologiske landmænd. Det er imidlertid interessant, at det stadig er den største andel af solgte fødevarer, der stammer fra den konventionelle landbrugsproduktion.

Ifølge en artikel i *Landbrugsavisen* fremhæves, at det økologiske fødevarer salg i 2017 udgjorde 8,4 pct. af det samlede fødevarer salg. I artiklen argumenteres endvidere for, at forbrugerne har mere og mere fokus på økologi, og at de danske forbrugere stadig er i front med hensyn til køb af økologiske fødevarer (Landbrugsavisen 2017). Men hvem er så de forbrugere, der ikke køber økologisk, og hvad med de forbrugere, som faktisk køber økologisk, men som er født og opvokset på et konventionelt landbrug? De må på en eller anden måde repræsentere noget andet eller nogle nuancer i forhold til en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Disse 'tavse' forbrugere må adskille sig fra forbruger-eliten. I modsætning til forbruger-eliten argumenterer Coff for, at nogle forbrugere ignorerer sporbarheden af fødevarer, og ønsker at være uvidende og forholde sig neutralt til etikken omkring produktionen af fødevarer - eller simpelthen ikke tager stilling til det etiske ved fødevarerproduktionen (Coff 2006:87). Det er måske på denne måde, vi kan opfatte nogle af disse tavse forbrugere.

Lund, Jensen & Andersen deler, som tidligere beskrevet, forbrugerne op i seks segmenter. Fem segmenter synes at kunne betegne disse tavse forbrugere. *Det positive og mad-engagerede segment* er positive indstillet i forhold til økologi. Der er dog en mindre dedikeret holdning end hos *det overbeviste segment*. De indkøbte madvarer skal dog være af høj kvalitet og afspejle det sunde og gode liv. Dette kommer i første række, og så er det ikke altid at økologi tilvælges (Lund et al. 2011:16-17). *Det positive og discountorienterede segment* er ligeledes positiv indstillet i forhold til økologi, men der vil ofte være få argumenter, som er årsag til at vælge økologi. Mad anses som brændstof til kroppen, og madlavningen skal overstås. Madvarer skal anskaffes billigt, årsagen til at segmentet køber økologi er, at økologiske varer er tilgængelige i deres foretrukne discountbutik og tilvælges, når de ikke er væsentlig dyrere end de konventionelle produkter (Lund et al. 2011:17-18). *Det produktfokuserede segment* er ligesom *det overbeviste segment* og *det positive og mad-engagerede segment* relativ kvalitetsbevidst og går op i sundhed. Selvom mad er en vigtig komponent i deres liv, interesserer de sig ikke synderligt for økologi. Forbrugerne kan sagtens kritisere landbruget, men dette påvirker ikke deres indkøbsvaner (Lund et al. 2011:18). *Det ligeglade segment* er uengageret i mad, her skal

madlavningen ordnes hurtigt og billigt. *Det skeptiske segment* er forbrugere, der opfatter økologi som snyd og humbug. Her er en stor mistillid til økologiske fødevareproducenter. Dette segment er også relativt prisbevidste og ser ingen gode argumenter for at købe økologi (Lund et al. 2011:19).

Jørgen Steen Nielsen påpeger i en artikel, at danskerne bekymrer sig mere om klimaet end om økonomisk krise, men ændrer ikke adfærd. Nielsen udtaler følgende: *“(...) Men når det handler om selv at ændre vaner for at blive mere grønne og klimavenlige, kniber det. At spise mindre kød, flyve mindre og køre mindre i bil er ikke noget, der lokker voldsomt.”* (Nielsen 2015).

Disse forbrugere synes altså at repræsentere en mangfoldighed af holdninger til bæredygtighed, økologi og dermed en bæredygtig landbrugsproduktion. Det har været vanskeligt at finde udtalelser, men begreber som *økologi*, *økologi som humbug*, *“mit indkøb vil ikke batte noget i det store billede alligevel”* (Lund et al. 2011:18), *fødevarekvalitet*, *sundhed*, *pris*, *discount*, *det gode liv* og *dyrevelfærd* er begreber, der synes væsentlige i fødevaredebatten og dermed også holdninger til bæredygtighed.

Det er en langt mere utydelig diskurs, i den offentlige debat, end de tre andre ovenstående diskurser. Måske kan vi ikke kalde dette en diskurs, men en broget forbruger flok, der blandt andet repræsenterer købet af de konventionelle fødevarer.

Vi er klar over, at de diskurser om bæredygtig dansk landbrugsproduktion, vi her har udfoldet, ikke er fyldestgørende og at der er flere diskurser i diskurserne. Derfor bliver en del af analysen af den kommunikative begivenhed også en understøttelse eller udbygning af disse diskurser.

7.1.7 Diskursordenen indeholdende ovenstående diskurser

Diskursordenen er, som indledningen til dette afsnit påpeger, central for det videre analytiske arbejde. Diskursordenen fremhæver, hvilke diskurser, der særligt synes at kæmpe om hegemoni, samt hvordan diskurserne spiller sammen og eksisterer i forhold til hinanden. Fairclough påpeger at diskursive praksisser ikke er simple forhold og er elementer af forskellige institutionelle diskursordener (Fairclough 2008:132). Eksempelvis synes diskursen om bæredygtighed repræsenteret i den konventionelle landbrugsdiskurs at trække på både økonomisk-, produktions- og bæredygtighedsdiskurser på én og samme tid.

Det centrale begreb, bæredygtig dansk landbrugsproduktion, er i nogle diskursive sammenhænge velrepræsenteret, mens det i andre sammenhænge synes at være et begreb, der dukker op som en skygge af andre begreber, som eksempelvis økologi, dyrevelfærd, nærhedsprincippet og økonomisk bæredygtighed. Diskursernes centrale begreber, der er indeholdt i debatterne om fremtidens bæredygtige landbrugsproduktion, opsamles i nedenstående diskursive ramme og model.

Den konventionelle landbrugsdiskurs Denne diskurs er blandt andet repræsenteret ved det konventionelle landbrug, som både er repræsenteret af landmænd, nogle af landbrugets organisationer såsom Landbrug & Fødevarer, Bæredygtigt Landbrug samt dele af det politiske landskab. Centrale begreber: <i>Effektivitet, produktivitet, rammevilkår, økonomisk bæredygtighed, vækst, eksport, tilpasning til strukturforandringer, økonomisk byrde, en forretning og et hjem, overlevelse, omkostninger, livsform, kamp, kontorarbejde, færre arbejdstimer i produktionen, konkurrencevilkår, dansk bedre end udenlandsk, godt miljø/klima kan skabes med kemiske bekæmpelsesmidler.</i>	En økologisk landbrugsdiskurs Denne diskurs er repræsenteret ved de økologiske landmænd, økologiske landbrugsorganisationer og dele af det politiske landskab. Det er vigtigt at bemærke, at de økologiske landmænd er opdelt i ideologiske/mindre økologiske landbrug og de økologiske og forretningsdrevne landbrug. Begreberne indenfor denne diskurs er indrammet i begreber formuleret af Økologisk Landsforening og indeholder følgende: <i>Involvering, oplevelser, fællesskaber, udvikling af holdninger, indsigt og engagement i økologi.</i> <i>Et bæredygtighedsprincip, der indeholder højnelse af produktkvalitet og sundhed for natur, klima, jord, dyr og mennesker. Aktive medlemmer, lokalt funderet, motiverede ansatte. Ideologi. Lønsomhed og stærk økonomi for landmanden sammen med økologi.</i>
Forbruger-elite diskursen Denne diskurs er repræsenteret ved en såkaldt forbruger-elite og politiske udgangspunkter, der står i skærende kontrast til den konventionelle landbrugsdiskurs. Diskursen indeholder begreber som: <i>Etiske produktionsprincipper, vælger altid økologi, klima, økologi, gennemsigtighed, den ægte vare, sporbarhed, madtrends, kvalitet, dyrevelfærd, miljø, sundhed, betaler for kvalitet, fællesskaber, kultur og aktivt borgerskab, samspil med natur, samt arbejdsforhold for medarbejdere i produktionen.</i>	De tavse forbrugere - En diskurs? Denne diskurs omhandler en langt større mangfoldighed af sandhedsforståelser, og 'diskursen' indeholder derfor både samstemmende og modstridende begreber som: <i>Økologi, økologi som humbug, fødevarer kvalitet, sundhed, pris, discount, det gode liv, dyrevelfærd og "mit indkøb vil ikke batte noget i det store billede alligevel".</i>

Den konventionelle landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen repræsenterer altså to vidt forskellige forståelser af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Derimod ser det ud til, at den økologiske landbrugsdiskurs har flere ens begreber og opfattelser med både den konventionelle landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen. De tavse forbrugere, som diskurs, synes ikke at være særlig stærkt repræsenteret i de debatter og den forskning, vi har været igennem, men tydeliggøres derimod i deres købsadfærd - nemlig der hvor ca. 90 procent af de danske solgte fødevarer stadig er konventionelle.

I forhold til hegemoni argumenterer Fairclough for, at hegemoniske kampe finder sted i en mangfoldighed af domæner og at hegemoni aldrig opnås helt, men delvist og tidsbegrænset. Fairclough argumenterer således:

“Hegemoni handler om at skabe alliancer og integrere, mere end bare at dominere, underordnede klasser (...). Hegemoni er genstand for konstant økonomisk, politisk eller ideologisk kamp mellem klasser og blokke om at konstruere, opretholde eller destabilisere alliancer og dominansrelationer.”

Fairclough 2008:52

Med Faircloughs forståelse af hegemoni, og jo mere vi arbejder os ind i denne del af analysen, jo tydeligere bliver det, at diskursordenen delvist organiserer sig i forhold til et gruppemæssigt tilhørsforhold og dermed også i forhold til både politiske, ideologiske og værdimæssige overbevisninger. Med en mere overordnet sociologisk linse og med udgangspunkt i, at politiske og økonomiske forhold særligt påvirker diskursordenen, argumenterer Rosa for, at konkurrence opleves som en særlig legitim allokeringmekanisme i den økonomiske sfære. Det handler således om at præstere bedre i morgen end i dag og at være på forkant med konkurrenterne. De politiske præferencer kommer hele tiden til at handle om partiernes præstationer, fordi folk ikke længere udelukkende er *konservative eller venstreorienterede eller grønne*. Kampen om anerkendelse flytter sig, i det senmoderne samfund, fra position til præstation. Vi skal hele tiden vise, at vi kan følge med, man kan ikke længere være sikker på, at de positioner, man har opnået, har samme værdi i morgen (Rosa 2014:66-70). Med dette udgangspunkt bevæger vi os således længere ind i en beskrivelse af den diskursorden, der er baggrundstæppet for den videre analyse og dermed fundamentet for, at vi kan besvare opgavens problemformulering.

Som tidligere beskrevet argumenterer Rasmus Blædel Larsen for, at jo mere vi har ændret vores forbrugsmønstre og madtrends, jo mere synes det konventionelle landbrug at bevæge sig væk fra den eksisterende forbrugerkultur (Larsen 2017:123-125) - Måske gælder det også omvendt? Derfor ser særligt forbruger-elite diskursen ud til at have svært ved at rumme et landbrug med alle dens facetter og ambivalenser. Den løbende forandringsproces, der foregår omkring en bæredygtig dansk landbrugsproduktion, synes at være under stærk indflydelse af, at de mest kæmpende diskurser rummer nogle normative og forskelligartede forståelser af, hvordan en bæredygtig landbrugsproduktion bør se ud. Den konventionelle landbrugsdiskurs har udviklet sig i en retning, der ikke længere synes værdifuld for forbrugerne. Det er en diskurs, hvor netop begreber som bæredygtig økonomi og konkurrence er centrale elementer. En, i forbruger-elite diskursens forståelse, helt skæv retning, hvor både forbrugere, landmænd, natur og dyr lider under en skrantende økonomis produktivitets- og effektivitets logik. Forbruger-elite diskursen, og dermed nogle bestemte normative værdidomme om et bæredygtigt landbrug, synes dermed at fordømme det konventionelle landbrug og forståelseskløften graves derfor stadig dybere. Netop med oplevelsen af at det konventionelle landbrug fordømmes, ser det ud til, at repræsentanter for den konventionelle landbrugsdiskurs ofte befinder sig i en forsvars- eller angrebsposition. Disse forhold tydeliggøres i en udtalelse hos Bæredygtigt Landbrug, der samtidig forstærker adskillelsen mellem den konventionelle landbrugsdiskurs og den økologiske landbrugsdiskurs.

“Løgne og fortielser om fakta

Det er eksempler på, at økologiske varer koster langt mere at fremstille, end meningsdannerne i DN, de venstreorienterede politikere og Coop vil indrømme og betale. Og husk så, at økologi er begunstiget af garanteret højprisafsætning til offentlige køkkener, samtidig med at de får store oplægningstilskud, ekstra tilskud og driftsmæssige fordele. Økologi beror på et hav af løgne og fortielser om fakta!”

Stenild 2018

Med udgangspunkt i ovenstående udtalelse og Rasmus Blædel Larsens hypotese om, at en trodsighed blandt de konventionelle landmænd måske er at spore i en erkendelse af, at anerkendelse fra forbrugerne (eller dele af dem) ikke er opnåelig. Ovenstående udsagn synes at have en stærk anerkendende klangbund i det konventionelle landbrugs forståelse af

bæredygtighed, og samtidig er diskursen funderet i stærke politiske kræfter. Desuden er det bemærkelsesværdigt, at mange af de udtalelser vi finder, omkring bæredygtighed fra det konventionelle landbrug, findes i landbrugserhvervets egne medier. Det vidner om, at den konventionelle landbrugsdiskurs har vanskeligt ved at opnå hegemoni i den offentlige samfundsdebat om bæredygtighed, men derimod har stærk anerkendende tilslutning i baglandets fællesskab og politiske landskab. Modsat kan der argumenteres for, at med en tilslutning til forbruger-elite diskursen udtrykkes en særlig ideologisk og ansvarsfuld holdning, der ligeledes får næring i eget politiske og sociale bagland. Folk der bekender sig til forbruger-elite diskursen udtrykker således stærke holdninger til klima og miljø, og fremstår dermed i stærk kontrast til den konventionelle landbrugsdiskurs.

Den økologiske landbrugsdiskurs har imidlertid formået at tale sig ind i den stærke forbruger-elite diskurs, som dermed også skaber en betydelig diskursiv adskillelse mellem det konventionelle og det økologiske landbrug. Det betyder, at udtalelser som følgende er med til at sætte dagsordenen for diskursordenen omkring bæredygtig dansk landbrugsproduktion:

“Økologien har sejret, og der er slet ikke brug for at propagandere mere, for i dag er den økologiske tanke udbredt og accepteret i det meste af den danske befolkning. Sådan konstaterer landmand Eskil Romme fra Halkær ved Nibe, som i 30 år har drevet økologisk landbrug med kvæg (...). Men selvom Eskil Romme ikke prædiker i marken, har han stadig sine meninger om, hvad der er godt og skidt i landbruget: - Den kemiske industri bestemmer stadig alt for meget, og det er hverken til gavn for forbrugerne eller miljøet.”

Termansen 2012

Den økologiske landbrugsdiskurs ser ud til at have medvind i bæredygtighedsdebatterne. Dermed har den økologiske landbrugsdiskurs væsentlig indflydelse på diskursordenen, fordi de ‘præsterer godt’ særligt i forhold til forbruger-elite diskursen. Hvorimod der kan stilles spørgsmålstejn ved, om det konventionelle landbrug føler sig anerkendt i den offentlige debat, fordi de netop ikke præsterer i forhold til de politiske og værdimæssige holdninger, der udtrykkes i forbruger-elite diskursen. Derfor er det heller ikke mærkeligt, at den konventionelle landbrugsdiskurs opnår sin styrke og anerkendelse i et stærkt historisk betinget fællesskab, der er vant til store strukturændringer og dermed tilpasning til konstante udfordringer og politiske krav.

Men hvad med de tavse forbrugere? De er langt mere vanskelige at placere ind i en diskursorden, fordi de netop er tavse. De taler måske i virkeligheden mest gennem deres handlinger og dermed repræsenterer store dele af de tavse forbrugere, diskursivt, et konventionelt landbrug, da størstedelen af de danske forbrugere køber konventionelle fødevarer. De udtrykker sig umiddelbart ikke i den offentlige debat, men synes at have væsentlig indflydelse på de hegemoniske kampe mellem den konventionelle landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen, fordi de viser tilslutning til diskurserne gennem deres indkøb. På den måde opnår den konventionelle landbrugsdiskurs en hegemonisk kraft i diskursordenen, fordi der kan argumenteres for, at det konventionelle landbrug producerer netop så bæredygtigt, som forbrugerne vil have det.

Diskursordenen synes også at være etableret og forstærket omkring klare værdipolitiske overbevisninger. De danske partier udtrykker således stærke holdninger til at ville beskytte naturens ressourcer, men der er væsentlige og meget forskellige holdninger til det bæredygtige fokus, og dermed samspillet mellem naturen og landbruget. Venstre præsenterer det således på deres hjemmeside:

“Venstre vil skabe bedre rammer for landbrugs- og fødevarerhvervet, samtidig med at vi passer godt på vores miljø. Danmark har en stærk fødevarer- og landbrugssektor, som skaber arbejdspladser og eksport. Fødevarerhvervet er vækstmotor i dele af Danmark, der er ramt af mangel på arbejdspladser og muligheder for udvikling (...). Miljøpolitikken skal tage sit udgangspunkt i en respekt for de naturgivne ressourcer, som er vore fælles værdier. Målet er at beskytte naturens ressourcer, noget myndigheder, organisationer og borgere i fællesskab skal værne om.”

Venstre 2018

Venstre tilslutter sig umiddelbart (og er med til at definere) den konventionelle landbrugsdiskurs. Hvorimod Enhedslisten, som tidligere beskrevet, tydeligvis tilslutter sig og er med til at definere forbruger-elite diskursen. Der ser således ud til at være stærke politiske kræfter i spil i denne debat. Det tydeliggøres også i kraft af, at Landbrug & Fødevarers direktør Karen Hækkerup og formand Martin Merrild er hyppige debatdeltagere i medierne og at disse politiske kræfter og overbevisninger forstærker den hegemoniske kamp om, hvordan fremtidens danske landbrug bør se ud.

Som afslutning på analyse af diskursordenen er det interessant at fremhæve fremtidsforsker Anne-Marie Dahls perspektiver på forholdet mellem landbrug og forbrugere, der er præsenteret i 2007:

"I forhold til landbruget tegner der sig tre store markeder eller scenarier: Et globalt marked med fokus på priskonkurrence og effektivitet. Et marked båret af drømme og individualistiske forbrugere, hvor der er en følelses marginal at hente og endeligt et mere (g)lokalt marked, hvor ord som sikkerhed, oprindelse og nærproducent er i fokus (...). Vi lever i en tid med meget stærke modstridende tendenser og de rammer forbrugere og dermed indkøbskurven fra minut til minut. Derfor er der ingen hjælp at hente i her og nu forbrugerundersøgelser, når landbruget skal lægge kurs. Vi svarer eet og gør noget andet. Og noget nyt i morgen."

Dahl 2007

Forbrugeradfærdens flygtighed synes at stå i skærende kontrast til et traditionsbundet konventionelt landbrug, hvor tilpasning er en central og tillært kompetence. En flygtig forbrugeradfærd kalder måske i virkeligheden mere på udvikling end på tilpasning, hvis det konventionelle landbrug vil skabe anerkendelse hos repræsentanter for forbruger-elite diskursen. Derfor får diskursordenen karakter af en skarp adskillelse mellem forbruger-elite diskursen og den konventionelle landbrugsdiskurs, hvor den økologiske landbrugsdiskurs kobler sig på et sted midt imellem de to stærkeste diskurser.

Rosa påpeger, at konkurrenter er nødt til at investere stadig mere og mere for at bevare deres konkurrenceevne, hvilket betyder at det finansielle system har væsentlig indflydelse på den sociale motor. Derfor bliver man nødt til at arbejde hurtigere og hurtigere for bare at blive, hvor man er (Rosa 2014:33-35). Diskursordenen, omhandlende bæredygtig dansk landbrugsproduktion, eksisterer i det lys under konkurrencens, økonomiens og vækstens logik. Den hegemoniske kamp om rigtig og forkert bæredygtig landbrugsproduktion er derfor sandsynligvis stærkest funderet i forhold til markeds kræfter og politiske overbevisninger. Stærke politiske bevægelser og higen efter vælgertilslutning har derfor væsentlig indflydelse på bæredygtighedsdebatten og dermed diskursordenens udseende.

Det ændrer dog ikke på, at både forbruger-elite diskursen og den konventionelle landbrugsdiskurs synes at være særdeles stabile og de stærkeste parter i en hegemonisk kamp,

hvor den økologiske landbrugsdiskurs måske er tungen på vægtskålen i en kamp om alliancer og hegemoni. De tavse forbrugere er dem, der er mest vanskelige at tyde diskursivt og er måske dermed de forbrugere, der bevæger sig mest holdnings- og handlingsmæssigt.

7.2 Del 2. Analyse af Debatten: Et grønnere landbrug

7.2.1 Afsnit 1: Positioner og særlige begreber - i lyset af interaktionerne

Som analysestrategien anviser, skal det første afsnit af tekstanalysen understøtte og udbygge diskurserne og diskursordenen, og er altså en analyse af interaktionerne med et særligt fokus på, hvordan positioner etableres i debatten, og hvordan forskellige positioner trækker på bestemte diskurser. Ifølge Jørgensen & Phillips argumenterer Fairclough netop for betydningen af, hvordan diskurser er med til at konstruere positioner, identiteter og sociale relationer (Jørgensen & Phillips 2013:102). Derudover anvender vi Rosas perspektiver på forholdet mellem anerkendelse, præstation og position. Rosa påpeger, at den sociale anerkendelse er bundet op af præstation og konkurrence. Historisk set har anerkendelse flyttet sig fra at kunne begrundes i positioner til at begrundes i præstation. Anerkendelse handler nu om indsatsen fra dag til dag, og er derfor altid i fare for at blive devalueret. Samtidig er de positioner, man har opnået altafgørende for at beholde eller opnå den sociale anerkendelse (Rosa 2014:66-70). Dermed anser vi positioner som mere flygtige end tidligere og hængt op på, at man skal præsentere i dag og i morgen - hele tiden. Sammen med Faircloughs forståelse af, at diskurser også konstruerer positioner, er denne forståelse rammen for analysen, og den måde vi forstår positioner på. Vi er af den overbevisning, at positionerne også abonnerer på både ideologisk og politisk praksis, og dermed er funderet i diskurserne.

Hermed lægges der, med interaktionsanalysen og positionsbegrebet, op til en konkret analyse af, hvilke positioner der etableres, og hvordan de positioner er med til at konstituere eller forandre diskurserne, diskursordenen og dermed de sociale praksisser.

Deltagerne forhandles ind i eller indtager umiddelbart flere positioner. Det betyder, at positionerne ikke altid er skarpt adskilte, men analysen har til hensigt at stille en positioneringsmæssig og begrebslig forståelsesramme til rådighed, der efterfølgende skal pege på, hvilken betydning de analyserede positioner og de anvendte begreber har for diskursordenen.

7.2.1.1 De moralske og de umoralske

Da genren er en tv-debat på DR2 med Clement Kjersgaard, er der allerede lagt op til, at modstridende interesser mødes. Det er derfor indledningsvist Clement, der sætter dagsordenen og introducerer Coops blad, Samvirke, hvor der på forsiden er afbilledet en person, som sidder og spiser med en gasmaske og beskyttelsesdragt på. Dermed er interaktionens asymmetriske tone slået an. Dette tema skaber straks antydninger af to modstridende positioner som de moralske og de umoralske. Det er umiddelbart også de to mest tydelige positioner i debatten, og introduceres allerede ved udsendelsens indledende debat mellem landmand Mogens Dall og CSR-chef hos Coop Thomas Roland. Dall argumenterer for, at forsiden på Coops blad er en skræmmekampagne. Dall udtrykker, at Coop er gået over stregen og understreger, at *“(...) Bordsalt er også gift (...)”* (Bilag 3:12). På den måde stiller Dalls talehandling to positioner til rådighed for Roland; en position, der har et unuanceret blik på, hvad sunde konventionelle fødevarer er og en anden position, der er gået over stregen og dermed ikke følger et, i landbrugets øjne, moralsk korrekt kodeks for markedsføring af dansk producerede fødevarer. Interaktionen mellem Dall og Roland synes at være asymmetrisk. Roland træder på sin vis ind i begge positioner, som Dall tilbyder og som tydeliggøres ved følgende udsagn:

“(...) hele ideen med at Samvirke tager sådan et emne op til debat, det er selvfølgelig, at vi vil sætte fokus på noget, som optager mange forbrugere, nemlig hvordan er vores fødevarer produceret, og når Samvirke har valgt et billedsprog, som det der er på forsiden her, så er det selvfølgelig for, at indfange det som er forbrugernes perspektiv og bekymring i et eneste billede (...) og jeg kan godt forstå den reaktion, der har været, hvis man føler, at det her blad er så afskyeligt, at man ikke har lyst til at bladre op på side 14 og læse, hvad der faktisk står, så er det da ærgerligt, at den forside har, kan du sige, spærret for dialogen.”

(Bilag 3:12)

Med udtalelsen om at varetage forbrugernes interesser kan der argumenteres for, at forbrugerhensynet taler mest ind i den diskurs, der er repræsenteret ved forbruger-elite diskursen (jf. afsnit 7.1.4), og dermed diskursivt positionerer sig som modsætningen til det konventionelle landbrug. Roland forsøger imidlertid at bevæge sig ud af positionen som

umoralsk ved at påpege det ærgerlige ved, at forsidebilledet bliver hæmsko for at læse bladet og dermed indikere, at Coop gerne vil skabe en åbning for at diskutere substansen i fødevareproduktionen (Bilag 3:14), hvilket samtidig indikerer, at det vil det konventionelle landbrug ikke. Fairclough argumenterer for, at fordi man introducerer et bestemt tema, så kan man ikke være sikker på, at det også er det tema, den anden part vil tale om (Fairclough 1992:154-155). Dall forsøger netop at tale om billedet og ikke substansen, som Roland mener er vigtigt (Bilag 3:12-14). På den måde fastholder de begge hinanden i positioner om at være moralsk eller umoralsk.

Formand for Økologisk Landsforening Per Kølster taler sig ligeledes ind i (eller ud fra) forbruger-elite diskursen og ikke mindst ind i en position, der adskiller det konventionelle og det økologiske landbrug. Kølster udtaler:

“(...) Det er jo et af de væsentligste argumenter for, at økologien sælger, som den gør. Det er familiernes bekymring over, hvad de putter i munden”.

Og lidt senere udtaler: *“(...) det er da en usikkerhed over, at den måde som de konventionelle landbrug producerer på, at det er tilstrækkelig sikkert i forhold til den risiko, der kan være forbundet med det, Thomas kalder det cocktail-effekterne, altså selvom vi har en godkendelse, der sikrer, at selv små restkoncentrationer ikke burde være farlige, så er det noget, man stiller spørgsmålstegn ved i videnskaben.”*

(Bilag 3:14)

På den måde kobler Kølster den økologiske landbrugsproduktion sammen med forbruger-elite diskursens logik om bæredygtighed, og ikke mindst indtager Kølster en moralsk position, der tager vare på forbrugernes bekymringer og risiko. Hvilket også gør, at repræsentanter for det konventionelle landbrug tilbydes en position som de umoralske, der ikke tager vare på forbrugernes bekymringer. Der kan argumenteres for, at det konventionelle landbrugs repræsentanter forstærker positionen som de umoralske, i hvert tilfælde i forbruger-elite diskursens perspektiv, ved at argumentere for, at glyphosat er relativt miljøvenligt og samtidig stiller spørgsmålet: *“Hvad er alternativet?”* (Bilag 3:15). I forhold til eget bagland ser det imidlertid ud til, at repræsentanter fra det konventionelle landbrug ‘præsterer’ det, der forventes af dem, og dermed positionerer de sig som stærke og loyale i forhold til deres gruppemæssige tilhørsforhold.

Nogenlunde det samme billede gør sig gældende for den position, Folketingspolitiker for Enhedslisten, Maria Gjerding forhandler sig ind i, idet hun udtaler: *“Forskerne siger meget klart: Vi aner ikke, hvad der sker, når mennesker spiser fødevarer med en masse forskellige kemikalier (...)”* (Bilag 3:36). Der etableres tydeligvis en position, der både skal tiltrække en forbruger-elite og samtidig et forsøg på at positionere sig som moralsk korrekt.

Hvem der står som henholdsvis mest moralsk og umoralsk er ikke vigtigt for analysen, men deltagerne forsøger altså løbende at positionere sig selv som de moralske og de andre som umoralske, og på den måde forstærkes den diskursive forståelsesramme, man selv trækker på. Dette underbygges af den begrebsramme, der anvendes i denne positioneringskamp. I kampen om at positionere sig som de mest moralske trækker repræsentanter for *forbruger-elite diskursen*, og dermed i den forståelse, som de moralsk korrekte særligt på begreber som: *Bekymring, risiko, usikkerhed, restkoncentrationer, cocktaileffekter, en masse forskellige kemikalier og hvordan er vores fødevarer produceret*. Hvorimod repræsentanter for *den konventionelle landbrugsdiskurs*, i sit modsvar og dermed et forsøg på at positionere sig som de moralske, særligt anvender begreber eller sætninger som: *Bordsalt er også gift, glyphosat er relativt miljøvenligt* og samtidig stiller spørgsmålet: *“Hvad er alternativet?”*. Disse to modstridende positioner anvender tydeligvis begreber, der trækker på den diskurs, de også synes at være repræsentanter for - nemlig for forbruger-elite diskursen og den konventionelle landbrugsdiskurs. Begreberne er nærmest enslydende med de begreber, vi har udfoldet i afsnit 7.1, men synes dog at være endnu stærkere end de begreber, vi tidligere har udfoldet. Både begreberne som *bekymring, risiko og usikkerhed* samt en positioneringskamp om moralsk eller umoralsk forstærker dermed en hegemonisk kamp mellem de to dominerende diskurser i bæredygtighedsdebatten.

7.2.1.2 Den stolte landbrugsposition - og en offerrolle

Interessant ved denne position er, hvordan der sprogligt og nærmest samtidig, udtrykkes både en stolthed og en stigmatiseret følelse hos det konventionelle landbrug, der synes at eksistere som en reaktion på 'angreb' fra forbruger-eliten.

Stoltheden bliver direkte italesat af landmand Mogens Dall i følgende citat: *"Vi er blandt top 3 i verden over at bruge mindst (antibiotika) pr. enhed, det er jeg stolt af, det er jeg glad for (...)"* (Bilag 3:37). I denne udtalelse bliver det også tydeligt, hvordan stoltheden referer til det Rosa vil kalde konkurrence- og præstationslogikken (Rosa 2014:67). Det konventionelle landbrugs legitimitet, anerkendelse og dermed positioner etableres med udgangspunkt i logikker, der tydeligvis trækker på den konventionelle landbrugs diskurs og som umiddelbart står i dyb kontrast til de etiske logikker, som forbruger-elite diskursen står på. Dermed tydeliggøres også, hvordan den stolte landbrugsposition særligt kan opnå anerkendelse i eget bagland.

Sammen med stoltheden over det danske landbrugserhverv synes der at etablere sig en offerrolle, som reaktion på eksempelvis Maria Gjerdings udtalelse: *"(...) det er et kæmpestort biologisk eksperiment, og det må vi altså se i øjnene, og det er det, vi skal beskytte befolkningen mod. Og gift har intet at gøre i produktionen af mad (...)"* (Bilag 3:36). Med anvendelse af så stærke begreber og temaer, som ovenstående udtalelse indikerer, bliver interaktionen igen asymmetrisk, og Gjerdings udtalelser ser ud til at sætte dagsordenen for interaktionen, og dermed også de positioner samtalepartnerne kan træde ind i. Udtalelsen *et kæmpestort biologisk eksperiment* italesætter landbruget som ikke vidende om det, de laver. Som modsvar udtaler Dall følgende, hvor positionen som både den stolte landmand og som offer kommer til udtryk i én og samme udtalelse:

"Jamen, det er jo et helt under, at jeg står her og er levende, for jeg er jo alt det, hvad du beskriver som dødsens (...) Og kan vi da bare blive enige om, at i Danmark gør man det bare super godt, de andre lande i verden gør det knap så godt, og alligevel får jeg en stor spand gylle i hovedet, at det er sgu ikke godt nok."

(Bilag 3:37)

Det bliver tydeligt, hvordan repræsentanterne for de to stærke diskurser forsøger at modargumentere og overbevise hinanden om, at de hver især har ret. Det er ikke forskelligt fra de interaktioner, vi tidligere har fremhævet under diskurser og diskursordenen. Interessant er

også i den forbindelse, at Fairclough argumenterer for, at grænserne mellem eksisterende og forudgående interaktioner ikke er så klare, som man ellers ville antage (Fairclough 1992:158). Landbruget forsøger at overbevise forbruger-elite diskursen ved at påpege, at det danske landbrug er noget af det bedste i verden. Gjerdings udtalelse synes derimod at stigmatisere landmænd, som nogen forbrugerne skal beskyttes imod. På den måde kommer landbrugets repræsentanter til at stå i et spændfelt mellem at være stolt over sit erhverv og være et offer for en lammende kritik. Journalist Jeppe Søe understøtter dette med følgende udtalelse: *“Og det er det som pressen (...) fokuserer alt alt for meget på alt det, der går skidt for konventionel og alt det der går godt for økologi (...)”* (Bilag 3:18). Det betyder, at man med både stigmatiserende og stigmatiserede positioner cementerer skellet mellem det økologiske, forbruger-ønsker og det konventionelle landbrug.

Den stigmatiserede position kan være et symptom på eller en årsag til Rasmus Blædel Larsens argumentation for den trodsighed, der spores hos det konventionelle landbrug. Forbrugerne efterspørger noget andet end det, det konventionelle landbrug leverer - og dermed synes en anerkendelse af hinandens forståelser og virkeligheder vanskeligt at opnå (Larsen 2017:123-125). Det betyder imidlertid ikke, at de forskellige parter i debatten ikke forsøger at træde ind i en ansvarlig position, der skal hjælpe landbruget i en mere bæredygtig retning.

I denne del af interaktionen og sammen med denne dobbelt position trækkes der på begreber som *produktion, konkurrencedygtig, marked, kemi og stolthed over den danske landbrugsproduktion*. Disse begreber er enslydende med de centrale begreber, der er fremført og rammesættende for den konventionelle landbrugsdiskurs, og står dermed i skærende kontrast til begreberne om *gift, biologisk eksperiment og at ville beskytte forbrugerne*. Dermed forstærkes og underbygges diskurserne og diskursordenen.

7.2.1.3 Den ansvarlige og ansvarsfralæggende position

Det er vældig interessant at følge, hvordan flere af deltagerne i debatten forsøger at træde ind i en ansvarligheds position og ikke mindre interessant er det, at det ser ud til, at de på samme tid fralægger sig ansvaret nærmest i en og samme dialogiske bevægelse. Dette ses eksempelvis hos Gjerding, der synes at være repræsentant for forbruger-elite diskursen og som fremhæver, at landbruget skal honorere en efterspørgsel, der er på vej (Bilag 3:27). Senere udtaler Gjerding:

"(...) I modsætning til rigtig mange konventionelle landmænd tjener økologerne masser af penge. Der er en kæmpe efterspørgsel, hvis vi kunne stå sammen om at sige; vi har en fælles vision om, at dansk landbrug skal være 100 procent økologisk, også fordi vi ved, at økologi kan brødføde hele verden. Tale den myte ned der eksisterer om, at det kan man ikke. Få den helt af vejen, og sige, at det står vi sammen om (...)"

(Bilag 3:28)

Og lidt senere forløber debatten således:

Clement: *"De økologiske produktionsmetoder du har i dag, på denne dag i dette Herrens år, kan de brødføde hele verden?"*

Gjerding: *"Ja, det kan de, og det er gentaget i studie efter studie, utallige gange, at det kan lade sig gøre. Det der er problemet med de konventionelle, det er, de udnytter jorden så intensivt, at den gradvist udpines. Så vi ikke bare tænker på et højere udbytte i morgen, men også om 30-40 år, så er det altså økologi, der passer bedre på jorden."*

(Bilag 3:28)

Fairclough påpeger, at temasætning og kæder af temaer giver en indsigt i, hvad den enkelte deltager tager for givet, men ikke mindst påpeger Fairclough, at væsentlige temaer kun kan ændres af dominerende deltagere i interaktionen. Desuden er fastlæggelse af politiske agendaer et vigtigt element i bestræbelsen på at have kontrol over interaktionen (Fairclough 1992:155-157). I lyset af Faircloughs argumentation, så inddrager Gjerding et centralt tema, der taler til den konventionelle landmands diskurs - nemlig et tema om at tjene penge. Samtidig bringer Gjerding endnu et tema ind omkring det, at økologien kan brødføde verden. Ikke mindst sættes en politisk og central agenda i denne del af interaktionen, nemlig den, at der umiddelbart sættes lighedstegn mellem fremtidens bæredygtige landbrug og 100 pct. økologi. Gjerding bruger vi, når der tales om overgang til økologi, og de når der tales om det konventionelle landbrugs produktionsform. På den måde indtages ansvarligheds positionen ved, at vi skal have en fælles vision om 100 pct. økologi, og den er vi tilhængere af og vil støtte. Dermed tager vi en aktiv og ansvarlig stilling. Den ansvarsfralæggende position synes at ligge i at tale om de konventionelle landmænd. Det er dem, der skal ændre på noget. Dels ser det, i denne

argumentation ud til, at det konventionelle landbrug har ansvaret for at lægge det hele om til økologi, og dels har de ansvaret for at ændre deres produktionsformer til en form, der efterspørges af forbrugerne. På den måde indtages en ansvarlighedsposition, men den største del af ansvaret overflyttes til det konventionelle landbrug, der skal ændre deres produktionsform.

Præcist det samme billede bliver tydeligt for det konventionelle landbrug, der repræsenterer den anden stærke diskurs i diskursordenen. Dette tydeliggøres i følgende dialog:

Merrild: *"(...) i det omfang, der er kunder, der vil betale, så er jeg helt sikker på, så vil der være danske landmænd, der gerne vil producere (...)."*

Clement: *"Riis først"*

Riis (Formand for dyrenes beskyttelse): *"Den argumentation, den hører vi jo hele tiden, at forbrugerne skal være der først. Nogen gange, der kunne jeg også godt ønske mig, at Landbrug & Fødevarer er nogen af dem, der træder frem og er de første. Vi så det jo med buræggene, hvor I lidt blev fanget på hælene, fordi lige pludselig så svingede forbrugeren rundt, så valgte detailhandlen jo at udfase buræggene, og der kommer man lidt på hælene. Så vi tænker egentlig, pas nu på ikke at komme på hælene, for der sker virkelig noget ude i verden omkring økologi og omkring dyrevelfærd."*

Merrild: *"Jeg vil gerne sige det en gang mere. Der er ikke noget, vi hellere vil end kritiske forbrugere og hvad enten de bor i Danmark eller de bor i Japan eller de bor i USA, forbrugere, der stiller krav, og rigtig gerne dyrevelfærd. Der er da ikke noget, der er så godt, som landmand end at kunne give sine dyr optimale forhold og have nogle forbrugere, der efterspørger det. Men det hjælper bare ikke noget, at man laver et produktionssystem, hvor man har nogle højere omkostninger, og der ikke er nogen kunder".*

(Bilag 3:27-28)

Merrild forsøger ligeledes at sætte en politisk dagsorden, der handler om at ville lytte til forbrugerne og tilpasse den danske landbrugsproduktion herefter. På den måde stiller også det konventionelle landbrug sig, eller i hvert fald repræsentanterne heraf, i en paradoks position,

hvor de på den ene side gerne vil tage et ansvar, men først når der er et marked og forbrugerne har vist, at de vil købe noget andet end det, der produceres i dag.

Denne paradoksale position som repræsentanterne, for de to stærkeste diskurser, indtager, italesættes af kok Nikolaj Kirk, der udtrykker følgende:

“(...) Det kunne også være, at man skulle bede politikerne om, at os, folket, og sige, at vi har brug for et nyt landbrug. Vi har brug for mere økologi, og vi har brug for, at de får hjælp, dem herovre på den her fløj. Da nogle af dem står med en gæld, som de ikke kan komme ud af, de vil måske gerne noget andet, de vil gerne være økologer (...)”

(Bilag 3:32-33)

I denne forståelse indtager Kirk en formidlende position, der på sin vis stiller sig udenfor debatten og konkluderer, hvad der er behov for, for at komme videre. På den måde ser det ud til, at en formidlende position i en diskursiv praksis kan hæve debatten op af skyttegravskrigen. I modsætning hertil kan der argumenteres for, at når positionerne på samme tid indtager en ansvarlig og ansvarsfralæggende position, så vil udviklingen af en mere konstruktiv debat, og dermed udviklingen af en visionær og fælles bæredygtig landbrugsproduktion have meget lange udsigter, fordi ansvaret hovedsageligt forflyttes til *de andre*.

Der er imidlertid enkelte deltagere, der positionerer sig som ansvarlige uden at fralægge sig det. Kok og forfatter Katrine Klinken synes umiddelbart at repræsentere forbruger-elite diskursen. Dette understøttes blandt andet af tidligere præsenteret Christian Coff's pointe om, at når forbrugerne er optaget af kvalitet, dyrevelfærd, miljø og arbejdsforhold, så bliver relationen mellem forbruger og producent mere end blot økonomisk (Coff 2006:87-93). Klinken anvender begreber, der taler ind i Coff's argumentation og dermed begreber, der tydeligvis trækker på forbruger-elite diskursen:

“Vi er med til at producere landbrug, når vi vælger at spise på en bestemt måde, og vi vælger at spise flere vegetabiliske råvarer, mindre kød, men af en bedre kvalitet og så videre, så får vi også en anden produktion. Så det er også den uddannelse, jeg tænker, er rigtig rigtig vigtig af os alle sammen, jeg tænker for os alle sammen, at der faktisk er et valg og nogle muligheder.”

(Bilag 3:19)

Klinkens begrebsverden indeholder således et tæt samspil mellem forbrugere og landbrugsproduktionen, og indtager dermed en position, hvor forbrugerne skal bære en del af ansvaret, og hvor landbruget i samspil med forbrugeren også skal tage et ansvar. Med denne position taler Klinken sig ind i en langt større kompleksitet, hvor det ikke kun bliver et spørgsmål om økologi eller konventionel landbrugsproduktion, og hvor forbrugeradfærden er en væsentlig del af svaret på en mere konstruktiv bæredygtighedsdebat. På den måde synes Klinken også at positionere sig i et forbruger-spændingsfelt, der også rummer, dem vi kalder *de tavse forbrugere*. Særligt interessant synes perspektivet om, at vi skal *uddanne* os som forbrugere, hvis vi skal ændre adfærd. Den argumentation taler ind i Jørgen Steen Nielsens pointe om, at de danske forbrugere har vanskeligt ved at ændre vaner (Nielsen 2015). Klinkens position kan måske være med til at påvirke menings- og betydningsskabelsen om fremtidens bæredygtige landbrug, fordi der udfoldes en større kompleksitet - og altså ikke bare et enten-eller. Det er interessant, at Klinken får meget lidt taletid i den samlede debat, og kommer dermed til at fremstå som en mindre væsentlig bidragsyder. Derimod får formand for Økologisk Landsforening Per Kølster langt mere taletid og bliver ofte inviteret 'på gulvet'. Kølster indtager en lignende ansvarsfuld og mere rummende position som Klinken. Dette synes tydeligt i følgende, der er et svar på Merrilds argumentation for, at nye tal viser *"(...) at økologiske varer har en større klimabelastning end konventionelle."* (Bilag 3:17), hvor Kølster udtaler:

"(...) Det er simpelthen landbruget, der har en kæmpemæssig klimaudfordring. Så er der nogle områder, hvor vi er bedre som økologer, hvor det konventionelle kan være bedre på andre måder (...)"

(Bilag 3:17)

Med både Kølsters centrale begreber og temaer, og den position han tildeles i debatten, får han således en væsentlig og magtfuld funktion i koblingen mellem det konventionelle og det økologiske landbrug.

I denne del af interaktionen trækker repræsentanterne ligeledes på de diskursive begreber fra den diskurs, de hver især repræsenterer. Gjerding omtaler økologi som det eneste og rigtige svar på en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Med ord som *kæmpe efterspørgsel, økologer tjener penge, økologi kan brødføde verden og økologi passer på jorden* repræsenterer hun både

den økologiske landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen. Merrild repræsenterer den konventionelle landbrugsdiskurs, og det forekommer klart i begreber som *kritiske forbrugere uanset nationalitet, producere det forbrugere efterspørger og dyrevelfærd*. Klinken italesætter, hvordan vi som forbrugere repræsenterer fødevareproducenterne. Med begreber som *medproducenter af landbruget ved valg af fødevarer, uddannelse og valg* udtrykker Klinken umiddelbart en diskurs funderet i forbruger-elite diskursen, som er bevidste om deres valg af fødevarer, og hvordan deres valg påvirker omverden (jf. afsnit 7.1.4). Igen forstærker disse begreber de analyserede diskurser og diskursordenen, hvor Kirk får en formidlende position, og hvor både Klinken og Kølster indtager ansvarlige positioner, der synes at rumme de to mest konfronterende diskurser, og dermed er der antydninger af, at diskurserne bøjer sig mod hinanden.

7.2.1.4 Politiker-positionen

Denne position fremkommer i udtalelser, som har tydelig politisk karakter og dermed søger at repræsentere den eller de diskurser, den søger tilslutning fra.

Fairclough anvender *formulation* som et begreb i interaktionsanalyser og argumenterer for, at deltagere bruger en del af en konversation som lejlighed til at oversætte eller eksemplificere, hvad der er det egentlige budskab hos den anden part. *Formulation* bliver på den måde en repræsentation for den diskurs, man repræsenterer (Fairclough 1992:157-158). Eksempelvis udtaler medstifter af tænketanken Frej, Iben Krog Rasmussen, hvordan hun mener, at både økologi og det konventionelle landbrug har fordele og ulemper, og som et svar til Kirk:

“(...) Det er sjovt, som du rigtig gerne vil være den barmhjertige samaritan, og jeg vil også rigtig gerne have en bedre verden, Nikolaj, det tror jeg, økologi er en del af, men jeg tror også, at det vi så kalder det konventionelle landbrug er en anden del af. Altså økologi har virkelig nogle fordele, når vi snakker dyrevelfærd, når vi snakker nærmiljø, og på den anden side så har det konventionelle landbrug nogen rigtig gode fordele, især når vi snakker klimaeffektivitet (...). Altså vi ved ikke særlig meget om fremtiden, men vi ved vi bliver flere mennesker, og der er flere munde, der skal mættes. Og der har det konventionelle en fordel. Så i tænketanken Frej, der går vi ikke ind for 100 procent økologi. Vi skal ikke redde nogle triste landmænd derude. Jeg tror selv, de kan omlægge, hvis de har

lyst til det. På den anden side går vi heller ikke ind for 100 procent konventionel, da økologi også har helt klart nogle fordele der.”

(Bilag 3:33)

Denne udtalelse trækker umiddelbart på en mere politisk position, der tydeligvis udspringer af tænketanken Frejs mission, der lyder således: *“Frej skaber en nuanceret debat, der synliggør samspil og modspil mellem sundhed, natur, miljø, klima og dyrevelfærd i dansk produktion og forbrug af fødevarer.”* (Frej 2018). På den måde anvender Krog *formulation* og drejer det politiske budskab i retning af eget udgangspunkt, hvor hun argumenterer for, hvordan sprøjtemidler og kemi ikke er farlige i sig selv, for så skulle vi også stoppe med at drikke vand (Bilag 3:33). Endvidere er det interessant, at Krogs fysiske placering i debatten er på ‘den konventionelle side’, og dermed positionerer det fysiske setup Krog som en modsætning til den ideologisk og politiske position, som Frej gerne vil repræsentere. På den måde bliver det også tydeligt, hvordan *genren* (i Faircloughs forstand), får betydelig indflydelse på de positioner, der etableres - og dermed kan skabe en bias i analyse af positioner, men dette er en bias, som vi er opmærksomme på.

Enhedslistens Maria Gjerding forsøger tydeligvis også at forhandle sig ind i en politikerposition og her forstået på den måde, at følgende udtalelse nærmest er en gentagelse af det, Enhedslisten præsenterer i deres miljø og fødevarepolitik (jf. afsnit 7.1.7):

“Der er rigtig mange landmænd, der gerne vil (omlægge til økologi), men det er jo rigtigt, hvad Nicolaj siger, det er jo ikke alle der får lov af deres bank, simpelthen fordi de sidder i for høj en gæld. Så kan man også sige, som politiker bliver man også nødt til at tage et bredere hensyn. Det er jo skatteborgerne, der skal løfte den regning, som det konventionelle landbrug efterlader, når vi finder sprøjtegifte i vores drikkevand, vi skal lave vandmiljøplaner, fordi de forurener vores vandmiljø, som betyder algeopblomstring og iltsvind. Og når dyrevelfærden i de konventionelle svinestalde betyder, man bruger så meget antibiotika, så der spredes sig antibiotika resistente bakterier ud af staldene, ud i samfundet, koster menneskeliv, og nu rammer mennesker, der aldrig har været i en svinestald. Det er en meget stor regning, som hele samfundet skal samle op. Og det er jo derfor politikerne skal være aktive og have ambitiøse mål.”

(Bilag 3:35)

På den måde synes Gjerdings politiker-position at have til hensigt at tydeliggøre nogle klare politiske og markante holdninger, der kan trække stemmer, frem for at indtage en position for hvem inviterende og nuanceret dialog er vigtig. Dette kan ligeledes ses i lyset af Rosa, og dermed at de politiske præferencer kommer til at handle om at præstere i forhold til at 'trække stemmer'.

I den modsatte ende af denne politiker-position står Landbrug & Fødevarers formand Martin Merrild, der ligesom Gjerding synes at have mere fokus på at udtrykke skarpe politiske holdninger, der kan trække stemmer fra baglandet, og som kan være med til at invitere landbruget til forhandlingsbordet - eller rettere at lobbyere for brugen af pesticider (jf. afsnit 7.1.3). Dette synes tydeliggjort i følgende dialog:

Merrild: *"Nej, men det her er selvfølgelig kompliceret. Det er jo meget nemt at køre en kampagne mod glyphosat, som jeg synes, vi skal kalde det."*

Clement: *"Som er det, der er i Roundup."*

Merrild: *"Som er det middel som bruges, og som har været med til at ændre vores landbrug i en meget mere miljøvenlig retning i de senere år, fordi man kan en hel masse ting, når man har glyphosat til rådighed. Og det er jo nemt nok at køre en kampagne mod glyphosat, hvad vil alternativet være?"*

(Bilag 3:15)

Den politiske position bliver særlig tydelig hos de deltagere, der har noget mere overordnet politisk på spil, og altså der hvor man er repræsentant for et større politisk system. Dermed synes netop disse positioner at trække skarpe linjer op i debatten for at sikre opbakning og anerkendelse fra sit bagland.

Her trækker deltagerne ligeledes på de diskurser, de hver især repræsenterer, dog mere indirekte. Krog anvender begreber som *hverken ren økologi eller konventionel*. Krog fremhæver dermed begreber, hvor hverken økologi eller konventionel er det rigtige svar på en bæredygtig landbrugsproduktion. Gjerding anvender begreber som *sprøjtegift i drikkevand, vandmiljøplaner, dyrevelfærd der fordrer antibiotika, forurening, samfundet ender med at skulle*

betale. Dette er begreber, som angriber det konventionelle landbrug og som får den økologiske landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen til at fremstå som de 'rigtige' i kampen om en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Merrild trækker mest i øjenfaldende på den konventionelle landbrugsdiskurs i udtalelsen om, at *glyphosat har skabt en mere miljøvenlig retning* for landbruget.

7.2.1.5 Den visionære position

Denne position udkrystalliseres tydeligst i lyset af Faircloughs begreber om *politisk agenda* og *temasætning*, som elementer i *interactional control* (Fairclough 1992: 154-157). Kølster sætter en skarp politisk agenda om landbrugets klimaudfordring, og bruger *vi* som en bekræftelse af, at det økologiske landbrug også er en del af det ansvar. På den måde indtræder Kølster i en særlig visionær position. Dette understøttes blandt andet af følgende udtalelse:

"Det er jo igen en del af et stort billede, og jeg tror, hvis vi lige tager klimadiskussionen, så står vi med en fælles udfordring. Det er simpelthen landbruget, der har en kæmpemæssig klimaudfordring. Så er der nogle områder, hvor vi er bedre som økologer, hvor det konventionelle kan være bedre på andre måder, det kommer an på, hvordan man regner på det. Er det pr. kilo, er det pr. hektar, osv. Og det er et meget stort, hvad skal vi sige, kompliceret problemstilling, hvis man skal finde et endegyldigt svar. Men jeg tror, vi kan blive helt enige om, at vi står med et problem i dansk landbrug, fordi det er så husdyrbrugs tungt og hvis vi skal være med til, virkelig, klimaløsninger i Danmark, så har vi en stor udfordring omkring husdyrbruget."

(Bilag 3:17)

Denne udtalelse afspejler en position, der umiddelbart rummer de fire diskurser, vi tidligere har præsenteret, og på den måde en ansvarsfuld position, der opfatter landbruget som en helhed, der sammen må finde en løsning. På den måde danner Kølster en bro mellem to stærke paradigmer – det konventionelle landbrugsparadigme og det økologiske landbrugsparadigme. Særligt inviterer Kølsters visionære og inkluderende udtalelse det konventionelle landbrug ved at italesætte, at det konventionelle landbrug på nogle områder er bedre end økologisk landbrug. Det kvitterer Mogens Dall på følgende måde:

“Jeg vil rigtig gerne snakke hele dansk landbrug op. Øko, almindelig og alt det indimellem. For det er noget af det klimaoptimale, man har i verden. Det er i Danmark. Så vi er verdensførende både på økologi og på det konventionelle. Og på alt der ind imellem.”

(Bilag 3:17-18)

Således ser det ud til, at Dall er med til at understøtte den visionære position, som Kølster er ved at forhandle sig ind i. Derudover formår Kølster at invitere det konventionelle landbrug ind i en mere visionær position i debatten.

Merrild forsøger på sin vis også at forhandle sig ind i en visionær og omfavnende position, men han tilbydes ikke positionen af andre deltagere. Dette argumenteres blandt andet ud fra følgende udtalelse af Merrild:

“(...) i vores system, i Landbrug & Fødevarer, vi har jo massere af økologiske landmænd, de sidder side om side i bestyrelserne i vores foreninger og arbejder sammen om det faglige arbejde og så videre. Men det er jo den slags konfrontationer, som bliver skabt af den slags forside, som sætter det sammenhold mellem landmændene på prøve, og det synes jeg er rigtig ærgerligt, fordi vi er jo i en proces hele tiden. Nogen vælger økologien, nogen står af igen, fordi de ikke kan få det til at virke. Andre ligger ind imellem. Og den dag man har en lugerobot, der kan løse pesticid problemet hos den økologiske landmand, så bliver den da lynhurtig brugt hos den almindelige landmand også. Altså den der dynamik, der hele tiden er, den skulle vi jo nødig have ødelagt.”

(Bilag 3:23-24)

Her åbner Merrild op for det samarbejde, han allerede mener, er mellem det konventionelle og økologiske landbrug i organisationen Landbrug & Fødevarer, men at det let kan komme på gyngende grund. Med denne position tydeliggøres således Rosas centrale pointe om, at hastigheden er dominerende for de sociale normer, og at den teknologiske udvikling er en stor del af accelerationskredsløbet (Rosa 2014: 38-41,67). I det lys tegner der sig et billede af, at samarbejdet i landbruget mere drejer sig om konstant og hurtig optimering, der kan skabe økonomiske fordele, end det handler om et fokus på bæredygtighed.

Merrilds ovenstående udtalelse kommer også til at stå som en modstridende position end den han ellers har indtrådt, da han italesætter, at økologiske landmænd også er en del af Landbrug

& Fødevarer. Den modstridende position ligger blandt andet i, at Merrild ellers i debatten er fortalende for brugen af sprøjtegift, men han er samtidig repræsentant for dele af det økologiske landbrug.

Svaret på, at Merrild ikke tilbydes positionen, kan blandt andet ligge i, at den diskurs Merrild repræsenterer står i en skarp kontrast til forbruger-elite diskursen, hvilket understøttes af Thomas Rolands svar til Merrild:

“Vi skal lytte til forbrugerne. Vi skal lytte til det, forbrugerne er optaget af, det de er bekymrede for, og så skal vi selvfølgelig arbejde med forskere, med landmænd, dygtige avlere og så videre på at levere de varer, som forbrugerne rigtig gerne vil have.”

(Bilag 3:24)

Roland tager umiddelbart ikke Merrilds mere rummende og visionære argumentation til indtægt, men peger igen på, at det er forbrugerne, der skal lyttes til. Dermed ser det ud til, at det udelukkende er Kølsters position, der får held med at etablere en visionær og mere fælles forståelse. Det interessante ved Kølsters position og formulering er også, at der bruges *vi*, og ikke *dem* og *os*. På den måde trækkes fronterne tættere på hinanden og kalder på, at der skal tages et fælles ansvar.

Denne position er især interessant for vores problemformulering, da denne udfordrer diskursordenen, fordi landbrugets to grupper samles om et *vi* i den visionære position. Med begreber som *fælles udfordring*, *landbruget som en klimaudfordring*, *vi står med et problem i dansk landbrug* og *husdyrproduktion som udfordringen*, tegner der sig et billede af landbruget, som i fællesskab skal varetage en del af ansvaret for udvikling af en bæredygtig landbrugsproduktion. På sin vis forstærker begreberne de diskursive grænser mellem det konventionelle landbrug og forbruger-eliten, men samtidig synes den visionære position at kunne etablere begyndelsen til en bro mellem de to stærkeste diskurser, da den visionære position anerkendes af begge fløje.

7.2.2 Delkonklusion 1

Analyse af interaktionerne i debatten og de deraf fremhævede positioner understøtter og forstærker overordnet diskurserne og diskursordenen fremhævet i analysens del 1. Dette afspejles tydeligt i de begreber debatdeltagerne anvender. Særligt er det tydeligt, hvordan repræsentanter for forbruger-elite diskursen og den konventionelle landbrugsdiskurs dels trækker på diskurserne, og dels funderer deres sprogliggørelse på ikke diskursive elementer som eksempelvis økonomi og klasse, og altså af den sociale praksis. Den konventionelle landbrugsdiskurs funderes i et forretningsorienteret perspektiv, og samtidig er det tydeligt, hvordan det også er et liv og familieliv, der er bygget op gennem generationer. Hvorimod forbruger-elite diskursen er funderet på en forbrugeretisk holdning om, hvordan fødevarer bør produceres. Repræsentanter for de to stærke diskurser ser derfor ud til at ville overbevise hinanden mere, end de er optaget af at forsøge at forstå hinanden. Ligesom forskellige positioner også synes, at etablere sig i forhold til den sociale praksis, og derfor er mere optaget af at blive anerkendt i eget bagland end at søge en nuanceret dialog om, hvordan der kan findes en mere visionær vej for et bæredygtigt dansk landbrug. Som anført tidligere er *genren* et debatprogram, som netop opstiller 'fløje', og dermed bygger hele setuppet på modstridende interesser. Dette er selvfølgelig en væsentlig bias, vi er opmærksomme på. Det er dog stadig vores opfattelse, at debatten repræsenterer den måde, vi ellers ser debatterne om en bæredygtig dansk landbrugsproduktion på.

Der er dog særligt tre positioner, som ser ud til at udfordre diskursordenen og dermed fremmer, at diskurserne bøjer sig ind mod hinanden. Den visionære position opfordrer til et fælles ansvar i landbruget - og italesætter på den måde det konventionelle og økologiske landbrug som ét - *Landbruget*. Dermed skabes en positioneringsmæssig adgang til både at tale forbrugernes og landbrugets modstridende værdier og interesser. Der kan i det lys argumenteres for, at Kølsters repræsentation for den økologiske landbrugsdiskurs og den visionære position åbner for, at der skabes en brobyggende funktion i debatten. Kølster taler sig dog også ind i forbruger-elite diskursen, og forstærker således samtidig adskillelsen mellem det konventionelle landbrug, og det økologiske landbrug - og forstærker en forbundenhed mellem forbruger-elite diskursen og den økologiske landbrugsdiskurs. Dermed er der både en åbning og en lukning.

Ligeledes synes Katrine Klinkens ansvarlige position at tydeliggøre et åbnende spor i lyset af en argumentation om, at forbrugerne har et ansvar, fordi de er medproducenter. Denne

position står i kontrast til de positioner, der på en og samme tid er ansvarstagende og ansvarsfralæggende. Sammen med den ansvarlige position åbnes der op for, at ansvaret både ligger hos landbruget og forbrugeren. Nikolaj Kirk indtager en formidlende position i dele af debatten, hvor han anerkender det konventionelle landbrug for deres vanskelige situation og understreger på den måde, at en bæredygtig landbrugsproduktion kun kan udvikles ved at diskutere uden at 'skyde' på hinanden. I lyset af Faircloughs argumentation for, at emner kun kan ændres af dominerende deltagere i interaktionen (Fairclough 1992:155), kan der argumenteres for, at selvom Klinken og Kirk skaber nogle åbnende spor, og dermed er med til at bøje diskurserne mod hinanden, så har de umiddelbart ikke en stærk nok position til at kunne ændre dagsordenen. Hvorimod Kølster ser ud til at have en stærkere position, der kan blive brobygger, og at det fordrer en 'samling' af landbruget.

Som tidligere beskrevet påpeger Michiel Korthals, at fødevaredebatter bør indeholde både forbrugerperspektiver og perspektiver fra alle dele af fødevarekæden for, at dialogerne kan bære noget konstruktivt med sig (Korthals 2001:201-214). Spørgsmålet er derfor, om man overhovedet kan forlange, at to så forskellige præmisser, der ligger til grund for henholdsvis forbrugerforståelser og produktionsforståelser, kan mødes i konstruktive dialoger. Derfor undrer vi os over, at landbrugets forarbejdnings- og afsætningskanaler ikke er med i debatten. Der mangler simpelthen et led i værdikæden. Hvor er eksempelvis Arla og Danish Crown i bæredygtighedsdebatten, og hvorfor er de ikke repræsenteret i en debat som denne?

Endvidere stiller vi os selv spørgsmålet, om en åbnende og anerkendende debat overhovedet er mulig, når der er manglende tillid mellem forbrugere og landbrugsorganisationer, og når politiske magtkampe synes at være vigtigere end en konstruktiv debat. Hvis antagelsen om, at Landbrug & Fødevarer er mere optaget af at sidde ved det politiske forhandlingsbord end at vinde forbrugernes tillid er rigtig, er det så muligt at finde åbnende spor i debatten? Og modsat, når det ser ud til, at oppositionen mod det konventionelle landbrug er mere optaget af en politisk magt og vælgertilslutning end en konstruktiv debat. Desuden er de tavse forbrugere ikke afspejlet i debatten. De bliver dog, indirekte, afspejlet i tal, da det nævnes, at 9,7 pct. af solgte fødevarer er økologiske, dermed er resterende 90,3 pct. af solgte fødevarer konventionelle.

Med dette som udgangspunkt vil vi derfor gå ind i en dybere analyse af, hvor det ser ud til, at der alligevel er mere åbnende spor i tv-debatten, der bøjer diskurser ind mod hinanden og/eller hvor de diskursive grænser overskrides. Dette vil efterfølgende føre os ind i en mere

overordnet diskussion og perspektivering af den sociale praksis, som vi ser rummer bæredygtighedsdebatten om den danske landbrugsproduktion.

7.2.3 Afsnit 2: Åbnende spor i den diskursive og sociale praksis

Som forrige del af analysen fremhæver, er der et tydeligt politisk og ideologisk baggrundstæppe for den måde, hvorpå debatdeltagerne tilgår og positioneres i debatten, og som derfor tydeligvis peger ind i den sociale praksis. Fairclough påpeger netop, at diskurs forstået som en politisk praksis “(...) etablerer, fastholder og forandrer magtrelationer (...)”. Hvor diskurs forstået som en ideologisk praksis “(...) konstituerer, naturaliserer, fastholder og forandrer betydningsfastlæggelser af verden ud fra forskellige positioner inden for magtrelationer.” (Fairclough 2008:21). Vi fokuserer derfor, i denne del af analysen, på at finde spor, der kan indikere andre åbninger end dem, vi allerede har set. Udover de tre mere åbnende positioner og spor fremhævet i ovenstående del af analysen, vil vi her fokusere mere dybdegående på, om der er yderligere ideologiske og politiske værdiorienteringer, der forandrer debatten og dermed også viser os veje ind i den sociale praksis. Det betyder, at vi både analyserer os frem til konkrete åbnende spor i debatten, men også hvor der er forhold vi undrer os over, og som kan være genstand for nærmere diskussion og perspektivering i det afsluttende analyseafsnit - del 3. Følgende afsnit fokuserer på de tekstanalytiske greb: *metafor*, *ordbetydning* og *tema*, der bliver centrale for udfoldelsen af åbnende spor.

7.2.3.1 Metaforer

Her er formålet at udpege de metaforer, som anvendes i den kommunikative begivenhed, som er mere åbnende i deres udtryk. Fairclough påpeger, at det er vigtigt at analysere, hvilke faktorer, der bestemmer valget af metafor, og ikke mindst at analysere på, hvilken anden kontekst metaforen trækker på. Man bør desuden overveje den effekt metaforerne har på tænkning og praksis (Fairclough 1992:237). Fairclough påpeger: “*How a particular domain of experience is metaphorized is one of the stakes in the struggle within and over discourse practices.*” (Fairclough 1992:195). Her vil vi se på, hvor anvendelsen af metaforer ser ud til at bidrage til, at diskurserne bøjer sig mod hinanden eller diskursive grænser overskrides.

To stærke og tydelige metaforer er præsenteret af Kirk, som forstærker argumentet for hans formidlende position, men som særligt åbner et nyt og interessant spor. Kirk anvender krigsmetaforer i følgende udtalelser: *“(...) de her to lejre, de står i hver deres skyttegrave og har gravet sig godt og grundigt ned.”* Hvorefter Kirk uddyber, at *“(...) vi har brug for et nyt landbrug (...). Og der burde vi måske lave en eller anden form for **Marshallhjælp** (...)*” (Bilag 3:32-33). Marshallhjælpen stammer fra sidst af 2. verdenskrig, hvor USA ønsker at genopbygge landene efter krigen (denstoredanske.dk 2018). Her er der altså tale om en udefrakommende håndsækning til at komme videre for et kriseramt landbrug. Hermed udtrykker Kirk, at en hastigere udvikling af en bæredygtig landbrugsproduktion, som i Kirks forståelse er økologisk, er et politisk ansvar. Med Kirks perspektiv italesættes således både et politisk, et produktionsmæssigt og fælles borgeransvar, men ikke mindst at en økonomisk håndsækning kan være vigtig. I den diskursive praksis er de positive reaktioner på Kirks invitation dog til at overse. Der er ikke nogen af de øvrige debatdeltagere, der griber Kirks ‘bold’, men derimod ‘slår’ de til den. Eksempelvis anerkender Gjerding, at det er et politisk ansvar, men samtidig skærper hun tonen over for det konventionelle landbrug, da hun argumenterer for, at landbruget efterlader skatteborgeren en kæmpe gæld, forbrugerne en forurennet natur og en skrantende dyrevelfærd (Bilag 3:35). Derfor kommer det politiske ansvar umiddelbart til at handle om at få landbruget til at ‘makke ret’. På den måde forstærker Gjerding sin *politiker-position* (jf. afsnit 7.2.1.4), og dermed lukkes åbningen igen i debatten. Det betyder dog ikke, at åbningen ikke er interessant, men den får bare ikke lov at leve i den konkrete debat.

En anden interessant og åbnende metafor er anvendt af Merrild, der udtaler:

*“(...) Jeg er da stolt af den omlægning, der sker i landbruget hele tiden. (...). Der er masser af landmænd, der gerne vil prøve et eller andet mellemting mellem økologi og så det almindelige, så det **syder og bobler** jo af lysten til at komme i kontakt med de forbrugere, der vil noget andet, og som stiller krav til deres fødevarer (...)*”

(Bilag 3:16)

Merrild anvender her en metafor, der indikerer, at der sker rigtig meget i landbruget, og at landbruget blot venter på, at forbrugerne vil i dialog med dem. Det signalerer et landbrug, der ønsker en debat, hvor mange forskellige perspektiver i debatten kan få plads og sammen skabe

en bæredygtig 'gryderet', hvor fremtidens danske landbrug 'smager godt'. Det er på sin vis et inviterende spor, men Merrild lukker den selv ned ved at udtale følgende: "(...) *Det skal jo først og fremmest give mening for den enkelte landmand, at han kan lave en bedre forretning, at han kan producere en vare, der er afsætning for.*" (Bilag 3:17). 'Gryderetten' skal i det lys sammensættes med udgangspunktet i den enkelte landmands økonomiske situation, dermed afkobles debatten fra et større samfundsmæssigt perspektiv. Det ser umiddelbart ud til, at Merrild taler ud fra sin politiker-position og trækker tydeligvis, med denne metafor, på den konventionelle landbrugsdiskurs, hvor økonomi og forretning er centralt i bæredygtighedsdebatten. Dermed ser det ud til, at magtrelationen fastholdes. Merrilds udsagn bliver et forsøg på at opnå anerkendelse i eget bagland med de moralske værdier, det indeholder. På den måde tydeliggøres også en politisk-position for det konventionelle landbrug, som på en ene side er åbnende, men samtidig lukkende.

Klinken, som vi i positioneringsafsnittet skitserede som tagende en ansvarlig position, udtaler således: "(...) ***man stemmer med sin gaffel***" og man er dermed medproducent af landbruget (Bilag 3:19). Denne metafor indikerer, at udviklingen af en bæredygtig landbrugsproduktion ikke kun er landbrugets ansvar, men ligeså meget et forbrugeransvar. Som vi tidligere har påpeget, skaber Klinken på den måde et fælles ansvar og et *vi*. Det interessante er, at der bliver et åbnende spor for et fælles ansvar, men den bliver heller ikke grebet i den diskursive praksis. I denne dialog med landmanden Mogens Dall fremhæver Klinken økologi som én kvalitet i en kompleks verden (Bilag 3:19). Dall modtager Klinkens forståelse som et angreb på det konventionelle landbrug og modsvarer: "*Undersøgelser viser jo, at landmænd er dem, der får langt mindre kræft. Og jeg arbejder med pesticider og har gjort det hele mit liv, min far er 94, så det går rigtig fint.*" (Bilag 3:19). Klinkens position og udtalelse bliver på den måde ikke mødt i en forståelse af, at vi alle er medproducenter, når vi vælger en bestemt slags fødevarer. Samtidig lukker Dall dialogen og invitationen ved at træde ind i en forsvarsposition - også kaldt *den stolte landbrugsposition* - og en *offerrolle* (jf. afsnit 7.2.1.2). På den måde er der en diskursiv praksis, der både åbner og lukker. Klinken udtrykker her en ideologisk praksis, hvor alle skal tage et ansvar, og dermed antydes et forsøg på at naturalisere en betydningsfastlæggelse (se Fairclough 2008:21). Altså et forsøg på at få producent og forbruger til at mødes gennem konkrete handlinger - Hvis forbrugerne ændrer købsadfærd, så må landbruget følge med.

Klinken antyder på den måde betydningen af et *vi*, frem for et *dem* og *os*. Dall fremtræder derimod diskursivt ud fra en politisk praksis, og forsøger dermed at fastholde magtrelationen.

Der tegner sig altså et billede af, at der, med blikket rettet mod anvendelse af metaforer, er flere åbnende spor i debatten mod et fælles ansvar, men disse gribes ikke af 'modparten'. Eller måske nærmere at diskursordenen, politiske overbevisninger og etablerede positioner forhindrer en metaforisk åbning i at blive grebet. Det er interessant, at ingen tager de mere åbnende udtalelser til sig eller kommenterer på dem, men i stedet forsvarer den diskurs, de nu engang repræsenterer. Det synes at tegne den hegemoniske kamp tydeligere op og anerkendelse af hinandens synspunkter er vanskeligt at få øje på. Med Faircloughs forståelse af, at diskurs kan forstås som både en politisk og ideologisk praksis, så synes den politiske praksis og de dertilhørende positioner tydeligvis at fastholde magtrelationerne i debatten, hvorimod diskurs som ideologisk praksis ser ud til at søge mere fælles forståelse. Argumenter, der trækker på en ideologisk praksis, ser i højere grad ud til at kunne dreje selve debatten i en mere konstruktiv retning, end når der argumenteres ud fra en politisk praksis.

7.2.3.2 Ordbetydning

Fairclough påpeger, at ord typisk har forskellige betydninger og betydningen er afhængig af den, der anvender dem. Ord har altså forskellig betydning afhængig af den kontekst, ordet placeres ind i. Der er et dialektisk forhold mellem ordets betydning i den pågældende kontekst, og hvordan ordet anvendes til at udtrykke en bestemt mening (Fairclough 1992:185). Ord kan ligeledes være hegemonisk eller genstand for kamp mellem aktører, som kæmper om retten til at meningsbestemme det (Fairclough 1992:236).

I tv-debatten tegner der sig et tydeligt billede af en debat, hvor der anvendes stærke og værdiladede ord, der synes at forstærke den hegemoniske kamp, og som forstærker og fastholder diskurserne og diskursordenen. Ord som *skræmmekampagne*, *bekymring*, *frygt*, *kæmpestort biologisk eksperiment*, *beskytte befolkningen* og *cocktaileffekter* (Bilag 3:12,14,36) er alle ord, der forstærker den ophedede debat og adskillelsen mellem forståelser af et bæredygtigt dansk landbrugsproduktion.

Med ordbetydning vil vi derfor se på, hvor der anvendes ord, som har en mere åbnende karakter og se på dialektikken mellem ordets betydning i debatten samt hvordan ordet anvendes til at udtrykke bestemte meninger.

I et forsøg på at se den danske landbrugsproduktion i skæret af globaliseringen anvender Krog udtrykket **munde der skal mættes** og Gjerding ordet **brødføde**. Krog anvender begrebet som argument for, at det konventionelle landbrug er vigtigt for at brødføde verden, hvorimod Gjerding fremhæver, at den økologisk landbrugsproduktion sagtens kan brødføde verden (Bilag 3:33,28). Her bliver udtrykket anvendt som en manifestation for diskursive og politiske udgangspunkter. Betydning af ordet brødføde får karakter af, at landbruget er helt essentielt for, at verdens befolkning får nok at spise. På den måde er de enige om målet, men ikke vejen dertil. Kølster udtaler derimod, at Økologisk Landsforening er mere **pragmatiske**, og udtrykker, at det ikke bare er sort-hvidt, men at økologien er en del af svaret (Bilag 3:16). Senere anvender Kølster ordet **globalt** i forhold til ansvaret for udvikling af landbrugsproduktionen (Bilag 3:30), og dermed ser det ud til, at Kølster bevæger ansvaret væk fra forbrugerne og op på et langt mere overordnet og politisk niveau. På den måde forstærker Kølster sin visionære position og udtrykker hermed et behov for brobygning mellem det konventionelle landbrug, økologien, forbrugere og det at brødføde tredjeverdenslandene. Dette understøttes endvidere af, at Kølster anvender **listesko** og **venner**, som begreber, der dækker over en opmærksomhed på, at det er vigtigt med et samlet dansk landbrug, der sammen skal udvikle fremtidens bæredygtige landbrugsproduktion (Bilag 3:23). *“For lige at slå det helt fast: Vi har et marked nu, og vi er enige om, at der er en differentiering, hvor vi både har økologi og vi har det konventionelle.”* (Bilag 3:39), sådan udtaler Kølster. Ordet **differentiering** har i sin betydning ikke en åbnende og inkluderende klang, da det betyder forskellighed. Ordet synes dog i Kølsters passage og position at være et positivt ord, hvor markedet både består af økologi og konventionel, og det er godt at valget er der for forbrugerne. På den måde bevæger Kølster debatten væk fra et *enten-eller* til et *både-og*. Merrild anvender ordet **sammenhold** mellem landmænd, og at det sammenhold udfordres af konfrontationer, som forsiden fra Coop skabte (Bilag 3:24). Dall udtrykker ligeledes, at Danmark er **verdensførende** inden for landbruget, og at landbruget skal tales op (Bilag 3:18). Merrilds og Dalls udtalelser bliver dog ikke i samme grad, som Kølsters, taget til indtægt.

Der kan med de anvendte ord argumenteres for, at diskurs som politisk og ideologisk praksis tydeliggøres af debattørerne, da de umiddelbart anvender ordene ud fra deres diskursive forståelse og sociale praksis. Ud fra problemformuleringen er vi imidlertid optaget af, hvornår den politiske og ideologiske praksis forskyder både forståelser, magtrelationerne og dermed den hegemoniske kamp, så debatten og den sociale praksis får en mere konstruktiv karakter og

en mere anerkendende klang. Hvis vi særligt kigger på de fremhævede ord, er der en fælles forståelse af, at landbruget er vigtigt for at kunne brødføde verden og delvist en forståelse af, at landbrugsproduktionen både skal bestå af en økologisk dimension og en konventionel dimension. På den måde indikeres en forståelse af, at debatten bør flytte sig fra at være et enten-eller til at være et både-og, og samtidig en forståelse af, at dansk landbrug som en samlet enhed kan noget særligt. Samtidig ser det dog ud til, at alle repræsenterer en politisk praksis og en position, hvor magtrelationerne fastholdes, fordi der ikke er nogle af debatdeltagerne, der griber hinandens udsagn, men derimod fremstiller sig som uenig.

Økologi er et andet ord, der konnoterer ret forskellige værdier - om det er hos økologen, forbrugerne eller det konventionelle landbrug. Gjerding argumenterer for, at det konventionelle landbrug udpiner jorden i modsætning til det økologiske landbrug, der passer på jorden (Bilag 3:28). Modsat udtaler Dall, at *"(...) jeg udpiner ikke noget som helst, og det gør økologer heller ikke (...)"* (Bilag 3:28). Med økologien i hånden udtrykker Gjerding en stærk ideologisk holdning til økologien som det gode og det konventionelle som det onde, hvorimod Dall forsøger at samle landbruget under ét. Merrild argumenterer for, at økologien har større klimabelastning, og at anvendelse af pesticider er med til at bære landbruget i en mere miljøvenlig retning (Bilag 3:15-17). Hermed skabes en adskillelse mellem det økologiske og det konventionelle. Økologien tænker på det hele, udtaler Kølster, men argumenterer samtidig for, at Økologisk Landsforening aldrig har udtrykt, at det skal være 100 procent økologisk (Bilag 3:16). Økologien bliver således et centralt begreb i bæredygtighedsdebatten, hvor værdien og betydningen af økologien forstærker den hegemoniske kamp, men hvor økologien med Kølsters og Dalls argumentation med fordel kan stå i et langt mere dialektisk forhold. På denne måde skabes umiddelbart et mere åbnende spor for at diskutere landbrugsproduktion, hvis man kan tale om et både-og.

Interessant er også, hvordan begrebet **videnskaben** anvendes som belæg og dermed løftestang for egen argumentation. Merrild udtrykker, at man bør have tillid til **videnskabelige undersøgelser**, og at når videnskaben eksempelvis har godkendt brugen af pesticider, må man stole på godkendelserne (Bilag 3:15). Riis anvender **videnskabelige rapporter** til at understøtte sin version af dyrevelfærd ved at påpege, at grise, der er halekuperet, har fantomsmerten i den resterende del af halen (Bilag 3:25). Dall argumenterer for, at landbruget

skal rette sig efter **videnskaben** (Bilag 3:14). Modsat anvender Clement begrebet **godkendelse** til at sige, at det jo ikke betyder, at forskerne ikke bliver klogere, så godkendelser, der eksisterer i dag, ikke er ændret i morgen (Bilag 3:15). Clement problematiserer måden at anvende videnskaben på og påpeger, at **videnskaben** heller ikke er enige (Bilag 3:21). Flere af deltagerne italesætter altså, at videnskaben bør vi stole på og have tillid til. Det paradoksale er, at det også bliver tydeligt, hvordan hver af deltagerne anvender videnskaben, hvor det er gavnligt for dem selv og deres egen ideologiske overbevisning og politiske praksis. Hvis vi tager deltagerne og Clements betragtninger alvorlige, er videnskaben måske en del af svaret på fremtidens bæredygtige landbrugsproduktion, men hvis videnskaben skal have en væsentlig og mere konstruktiv betydning for debatten og den sociale praksis, så handler det måske i højere grad om at finde frem til måder at anvende videnskaben - netop fordi at alle er enige om det stærke i videnskabelige argumenter. I det lys bliver videnskaben både en åbning og lukning gennem debatten. Deltagerne er altså ikke enige om, hvilke videnskabelige undersøgelser, der bør ligge til grund for debatten. Spørgsmålet er, hvordan videnskaben kan anvendes mere konstruktivt i den fremtidige debat og sociale praksis.

Et centralt ord der også løbende dukker op i debatten er **forbrugerne**, som vi umiddelbart har mere vanskeligt ved at analysere og indfange som en ideologisk eller politisk praksis, men som vi heller ikke helt kan slippe, som et muligt spor for den videre analyse. *“Vi skal lytte til forbrugerne”*, udtaler Roland (Bilag 3:24). *“Det bedste vi kan få, er forbrugere, der stiller krav til deres fødevarer”* (Bilag 3:16), sådan udtaler Merrild. Merrild anvender imidlertid også **kunder** (Bilag 3:27) som begreb, og dermed bliver forbrugerne talt ind i en forretningsmæssig kontekst, hvor det handler om forbrugernes købsadfærd, der bestemmer udviklingen af fremtidens bæredygtige landbrugsproduktion. Kølster italesætter, at det ikke kun er forbrugerne, der er bekymret for giftstoffer, men også **borgerne** (Bilag 3:22). Parterne i debatten er derfor på sin vis enige om, at forbrugerne er en væsentlig del af svaret på udviklingen af den danske landbrugsproduktion. Det interessante er her, hvordan der tales om forbrugere som en homogen gruppe, men vi skitserer to meget forskellige forbrugerdiskurser, som ikke har samme ideologiske overbevisning omkring fødevarer.

I debatten ser det ud til at detailedet og landbruget anser forbrugerne, som dem der skal gå forrest for udviklingen af den danske landbrugsproduktion. På den måde pålægges forbrugerne en særlig viden og et særligt ansvar. Modsat argumenterer andre positioner i debatten for, at

det er landbruget, der bør gå forrest (jf. afsnit 7.2.1.3). Fremtidsforsker Anne-Marie Dahl påpeger imidlertid, som tidligere beskrevet, at forbrugernes indkøbsvaner og behov skifter fra minut til minut, svarer ét og gør noget andet (jf. afsnit 7.1.7). Der er således en åbning, men alligevel kan der stilles spørgsmålstejn ved, hvorvidt forbrugerne egentlig er i stand til at vurdere, hvad der er op og ned omkring en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. I lyset af en politisk praksis og de udfoldede positioner bliver forbrugerne paradoksalt nok på samme tid brugt ansvarsfralæggende og ansvarstagende for både detailleret, politikerne og landbruget. Der indikeres altså to forskellige forståelser af, om det er landbruget eller forbrugerne, der skal gå forrest.

7.2.3.3 Temaer

Ifølge Fairclough kan man ved at kigge på temaer få indsigt i *commonsense assumptions* om den sociale orden og retoriske strategier (Fairclough 1992:183). Fairclough fremhæver endvidere, at formålet her er at se på, om der er et åbenlyst mønster mellem tekstens tematiske struktur og de temaer, der danner en sætnings tema (Fairclough 1992:236). Med inspiration fra Fairclough har vi her til hensigt at identificere tematikker, som bringer andre ikke identificerede åbninger med sig.

I løbet af tv-debatten dukker der flere temaer op, som udspringer af debattens overskrift og overordnede tema *Et grønnere landbrug*. Det er temaer som eksempelvis *dyrevelfærd*, *pesticidanvendelse*, *halekupering*, *klima* og *økologi*. Mange af temaerne i debatten forstærker de allerede fremhævede spor af åbninger, men der viser sig, at der særligt er et tema som åbner et nyt spor.

Medierne bliver et tema, der meget kort trækkes ind i debatten. Clement spørger journalist Jeppe Søe, om medierne er for hårde ved det danske landbrug. Hertil svarer Søe, at han synes, der sættes for lidt fokus på, at landbruget - både økologisk og konventionel - faktisk arbejder på at gøre tingene bedre i morgen (Bilag 3:18). Søe åbner således et anerkendende spor, som medierne åbenbart ikke fremhæver, nemlig at landbruget hele tiden arbejder på, at gøre den danske landbrugsproduktion mere bæredygtig. Mediernes påvirkning af den offentlige debat får ikke meget plads i selve debatten, men ikke desto mindre kan der stilles spørgsmålstejn ved, om medierne kan være et åbnende spor i debatten. Forstået på den måde, at det billede

medierne tegner af henholdsvis det konventionelle landbrug og økologiske landbrug kridter både den diskursive og sociale praksis op.

7.2.4 Delkonklusion 2

I debatten, som vi her har analyseret, er der inviterende erkendelser af, at både politiske og ideologiske fløje bør se landbruget som *et dialektisk forhold mellem økologisk og konventionel landbrugsproduktion* og dermed flytte sig fra tanken om et enten-eller til et både-og. Således indikeres et behov for *et paradigmeskifte* i forståelsen af bæredygtighed, der kan være med til at bringe både den sociale praksis og bæredygtighedsdebatten i en mere konstruktiv og fælles retning. I den sammenhæng kan der argumenteres for, at repræsentanter for den økologiske landbrugsdiskurs muligvis kan være dialogiske brobyggere mellem de to stærkeste og mest modstridende diskurser - den konventionelle landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen, fordi den økologiske landbrugsdiskurs indeholder begreber og forståelser, der umiddelbart rummer begge perspektiver.

Et andet perspektiv, der kommer frem i vores materiale, der umiddelbart kan fremme en mere nuanceret debat, er metaforen om at kravle op af *skyttegravene*, og dermed en invitation til at kunne anerkende hinanden på trods af meget forskellige holdninger, forståelser og præmisser. I den forbindelse er der en anerkendelse af, at landbrugets økonomiske situation er vanskelig, og at det kræver en *Marshallhjælp* for at bringe det konventionelle landbrug i en position, hvor det rent faktisk også er muligt at udvikle anderledes og mere bæredygtige produktionsformer. Disse perspektiver ser ud til at være åbninger, der kan føre til, at diskurser bøjer sig mod hinanden eller diskursive grænser brydes. Men den diskursive praksis, i debatten, ser umiddelbart ud til at lukke ned for de åbninger.

Et yderligere åbnende perspektiv på muligheden for at udvikle en mere bæredygtig landbrugsproduktion er *ansvarsforholdet mellem forbrugerne og landbruget*. I den forbindelse bliver forbrugerne anvendt som særlig centrale for en bevægelse mod en bæredygtig landbrugsproduktion. Modsat argumenterer andre positioner for, at det er landbruget, der bør være initiativtager til at ændre produktionen forud for ændringer i købsadfærden. På sin vis er det væsentlige og inviterende spor, men der er både åbninger og lukninger, der tydeligvis er

forårsaget af vidt forskellige forståelsespræmisser. Derfor bliver ansvarsforholdet mellem forbrugere og landbruget et særligt åbnende spor.

Et andet interessant begreb er *videnskaben*, og hvordan dette begreb anvendes i den aktuelle debat. Der er generelt bred og stor enighed blandt debatdeltagerne om, at man bør have tillid til videnskaben. Debatdeltagerne anvender således videnskabelige undersøgelser som belæg for deres argumentationer. I det lys kan videnskaben være med til, at debatten bliver mere saglig og at diskurserne bøjer sig mod hinanden. Helt nye videnskabelige horisonter kan i den forståelse også bidrage til, at de diskursive grænser brydes. Men som med de andre åbnende spor ser det ud til, at den måde videnskaben anvendes på, blot forstærker og adskiller diskurserne. Det ændrer dog ikke på, at videnskaben måske er en væsentlig del af fremtidens diskursive og sociale praksis for udviklingen af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

Endelig så bliver *mediernes ansvar* for debatten kort bragt i spil. I den forbindelse udtrykker journalist Jeppe Søe, at der mediemæssigt er for lidt fokus på, at både det konventionelle og det økologiske landbrug hele tiden arbejder på at gøre det bedre. Det åbner således op for en debat om, hvordan vores virkelighed i høj grad er medieskabt, og at medierne sandsynligvis også er en del af, hvorvidt forskellige forståelseshorisonter og politiske kræfter kan bringes mere sammen.

Vi kan altså konkludere, ud fra analysen del 2, at vi særligt finder fem invitationer til at lade diskurserne bøje sig ind mod hinanden og mødes i mere fælles initiativer til at udvikle et landbrug, der både har kommercielle, dyrevelfærds og naturbevarende interesser. De åbnende spor er *et dialektisk forhold mellem økologisk og konventionel landbrugsproduktion (et paradigmeskifte og en vision), en Marshallhjælp, ansvarsforholdet mellem forbrugere og landbruget, brug af videnskaben og mediernes ansvar*.

I den diskuterende og perspektiverende analysedel (del 3) vil vi derfor forfølge disse åbninger ud i social praksis for at se, om der allerede foregår diskursive grænseskridninger og/eller mere konstruktive debatter.

7.3 Del 3. Åbnende spor i den sociale praksis

Vi vil i denne del af analysen perspektivere og diskutere de analyserede åbnende spor i lyset af særlige eksempler, hvor disse spor viser sig i den sociale praksis på den ene eller anden måde. Der hvor ideologisk og politisk praksis ser ud til at bidrage til konstruktive debatter og en social praksis, der ser ud til at fremme udviklingen af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. De åbnende spor og nedenstående eksempler kan forhåbentlig inspirere politikere, forskere, konkrete praksisser og debatdeltagere til, at diskurser om et bæredygtigt landbrug i højere grad kan inspirere hinanden fremfor at fremkalde modstande og dermed begrænse udviklingen af et bæredygtigt dansk landbrug. Disse eksempler vil vi se i lyset af Faircloughs diskursteori og Rosas teori om fremmedgørelse og acceleration.

7.3.1 Et paradigmeskifte, en vision og en Marshallhjælp

Nogle af de særlige spor, der åbner sig i analysen er, at der er brug for en social og diskursiv praksis, der samler forskellige bæredygtighedsperspektiver og interesser i et større og mere holistisk perspektiv. Et perspektiv, der hæver sig op over debatten om et enten-eller (økologisk eller konventionelt landbrug). Herunder et globalt perspektiv og udtryk om, at et økonomisk trængt landbrug har brug for økonomisk hjælp for at kunne bevæge sig ud af en gældsætning, der kan skabe en ændring af produktionsformerne mod en mere fælles bæredygtig forståelse. Repræsentanter for både den økologiske og den konventionelle landbrugsdiskurs er enige om, at den danske landbrugsproduktion er essentiel for at kunne brødføde verden, men er langt fra enige om, hvilken produktionsvej, der er ønskværdig. Der er som sådan ikke noget nyt i de tanker og spor, men det forstærker blot sporenes aktualitet. Jørgen Steen Nielsen argumenterer for, at en reformering af det danske landbrug er nødvendig, men at det kræver et fælles samfundsprojekt og formulerer i den forbindelse følgende:

“Tænk, hvis vi igen kunne gøre en reform af landbruget til et nationalt projekt. En visionær sammenhængende reform, der sikrer, at den danske jord forbliver på danske hænder, og at bønderne kan forblive i deres erhverv, og at det, de producerer, får bæredygtighed, dyrevelfærd og kvalitet i centrum, så vi danskere igen bliver stolte af dansk landbrug.”

Nielsen 2016:53

Der er en stor del af vores analyse, der peger på, at debatterne om en bæredygtig landbrugsproduktion til forveksling ligner hinanden i deres konfronterende form, og at det i høj grad handler om at få ret og få modparten til at 'makke ret'. Det er i bred forstand en politisk praksis, der ser ud til at handle mere om politisk magt, vælgertilslutning og anerkendelse i eget bagland end et reelt ønske om, eller mod til, at skabe en overordnet og fælles langsigtet vision for en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. En vision, der på globalt plan kan være en del af at brødføde verden og samtidig skåne både klima og miljø.

Det interessante er således, hvor der i den sociale praksis ser ud til at være forhold, der fremmer et paradigmeskifte og en visionær tanke. Sandsynligvis er landbruget reelt optaget af at gøre det bedre i morgen end i dag, men samfundsmæssige strukturer og økonomiske kræfter er overstyrende for landbrugets ageren, uanset om man er økologisk eller konventionel orienteret. Anerkendelsessfærens bevægelse understøtter ligeledes argumentationen for, hvorfor politiske interesser let kommer til at handle om økonomiens og konkurrencens mulighedsrum (Rosa 2014:66-71). Dermed ikke sagt, at en balance mellem økonomi, konkurrence og bæredygtig dansk landbrugsproduktion ikke kan findes, men at det åbenlyst har vanskelige kår. Interessant er derfor Rosas argumentation for, at der findes territoriale oaser, hvor moderniseringens dynamik og acceleration endnu ikke har fået sit fulde tag, og som dermed skaber særlige områder, hvor der er et anderledes forhold mellem acceleration og deceleration (Rosa 2014:42). I vores søgen efter sådanne oaser støder vi flere gange på det lille samfund Bhutan, der er beliggende ved Himalayabjergene mellem Indien og Kina. Bhutan bliver anset som et af de mest bæredygtige lande i verden (Leber 2016). Det er interessant og vi bliver sporet i retning af Randy Schroeder & Kent Schroeders artikel *Happy Environments: Bhutan, interdependence and the West*, hvor der argumenteres for, at der er en stigende tendens til at forstå økonomi og miljøpolitik i et multidimensionelt og indbyrdes afhængigt forhold. Schroeder & Schroeder argumenterer for, at Bhutan i stigende grad tiltrækker opmærksomhed ved deres uortodokse politiske tilgang og påpeger:

"Bhutan is increasingly seen as an operational model with its Gross National Happiness (GNH) strategy. GNH, which is rooted in Mahayana Buddhism, is a framework and set of policy tools that conceptualizes sustainability as interdependent ecological, economic, social, cultural and good governance concerns."

Schroeder & Schroeder 2014:3521

I sin meget anderledes politiske form har Bhutan åbenbart fat i noget, den vestlige verden kan blive inspireret af. Schroeder & Schroeder argumenterer dog for, at vestlige samfund har vanskeligt ved at integrere denne model, fordi vores politik og forståelser ikke er grundlagt på et balanceret sæt af buddhistiske værdier (Schroeder & Schroeder 2014:3521-3522). Bhutans statsminister Tshering Tobgay udtaler, ifølge Jessica Leber, at landet er kendt for, at *Gross National Happiness* er den vigtigste økonomiske indikator. Derudover er langsigtede og ambitiøse klimamål væsentlige for det lille land (Leber 2016).

I vores søgen, med inspiration af Bhutans holistiske politiske forståelse og sporene om et paradigmeskifte og Marshallhjælp, kan vi ikke umiddelbart finde en politisk praksis, der er med til at ændre på de diskursive magtforhold. Det findes sikkert, men det er ikke lykket os at opspore. Et paradigmeskifte og et mere fælles visionært blik på bæredygtig dansk landbrugsproduktion ser ud til at være særdeles vanskeligt, når økonomi og konkurrence er øverste kontekst. Desuden påpeger Rosa, at demokratiske processer er tidskrævende og bliver mere og mere komplekse i en globaliseret verden (Rosa 2014:64-65), og som dermed må formodes at vanskeliggøre fælles visionære politiske beslutninger. Rosas argumentation for, at brud med et vækst- og økonomisk fokus kræver tættere kobling og *resonans* mellem subjekter og eksempelvis naturen (Rosa 2014:116), synes således særdeles vanskelig. Så det er måske ikke så underligt, at vi ikke kan finde visionære og ændrede diskursive artikulationer, der peger i retning af et paradigmeskifte. Det ændrer dog ikke på, at Kølsters visionære position advokerer for at skabe et mere dialektisk forhold mellem det økologiske og det konventionelle landbrug, og at det kræver en overordnet politisk beslutning, hvor de diskursive grænser nødvendigvis må overskrides for, at et nyt paradigme om dansk landbrugsproduktion etableres (jf. afsnit 7.2.1.5).

Kigger vi historisk på situationer, hvor store og fælles beslutninger er taget omkring det danske landbrug, er Kanslergadeforliget et af de politiske indgreb, der ser ud til at have haft væsentlig betydning for det danske landbrug.

Kanslergadeforliget (1933) blev indgået med udgangspunkt i en verdensomspændende økonomisk krise, der især ramte landbruget. Argumenterne for at det lykkes at indgå et bredt og omfattende forlig formuleres således:

“Det var således et større politisk spil, der skulle gå op, men situationens alvorlige karakter gjorde partierne mere samarbejdsvillige, end der før havde været tradition for. Kanslergadeforliget faldt sammen med Hitlers magtovertagelse i Tyskland, og illustrerede demokratiets sejr i Danmark og samtidige nederlag i Tyskland.”

danmarkshistorien.dk 2018

I det lys, og med inspiration fra Bhutan, Fairclough og Rosa, er en ændring af den politiske praksis nødvendig for, at større fælles beslutninger tages, og dermed i væsentlig grad kan influere på de diskursive magtforhold og demokratiske processer (se også Fairclough 2008:21). Sammenlignet med situationen omkring Kanslergadeforliget, der var funderet i en alvorlig økonomisk krise, så vurderes bæredygtighedskrisen måske bare ikke alvorlig nok til, endnu, at bidrage til at fælles og visionære politiske beslutninger kan tages på tværs af det politiske landskab, og som dermed kan bringe diskursive perspektiver sammen og skabe mere konstruktive debatter om en bæredygtig dansk landbrugsproduktion.

Derimod ser det ud til, at mere ideologiske tiltag som *Foreningen Andelsgaarde* og *Danmarks Økologiske Jordbrugsfond* har antydninger af en fælles vision og en *resonansakse*, der har til hensigt at bringe forbrugere, borgere og landmænd sammen om udviklingen af fremtidens bæredygtige landbrug. Det er ikke et paradigmeskifte i forståelsen af at balancere mellem økologi og konventionelt. Ej heller er det projekter, der åbenlyst har blikket rettet mod globalisering og det at kunne brødføde verden - måske endda tværtimod. Men det synes at være et paradigmeskifte i forståelsen af, at det økonomiske åg og de traditionelle finansielle kilders økonomiske fokus delvist løftes væk fra de landmænd, der skal drive landbrugene. Det er på den måde en ny måde at tænke forholdet mellem økonomi, bæredygtighed, fællesskab, natur og livet på landet. Dermed har disse projekter nogle elementer af mere indbyrdes afhængighed og nogle stærke fælles værdier, der på et mikroplan kan minde lidt om Bhutans politiske forståelse, og Rosas argumenter for en stærkere samklang mellem subjektet og den danske landbrugsproduktion. Det ligner en forbrugerdrevet Marshallhjælp og en folkebevægelse, der

kan bringe diskursive forståelser i tættere dialog, og som måske kan medvirke til, at der kræves op af skyttegravene. Danmarks Økologiske Jordbrugsfond skriver således om deres formål:

“Vi vil gennem aktietegning give alle danskere også virksomheder, foreninger, organisationer m.fl., muligheden for at bidrage til en ændret landbrugsproduktion. En produktion, hvor investeringen er til glæde for de unge landmænd og til glæde for fremtidens landbrug samt naturen og miljøet.”

jordbrugsfond.dk 2018

Foreningen Andelsgaarde fremhæver noget lignende:

“Vi vil starte en ny folkebevægelse. Vi køber landet tilbage, omlægger jorden bæredygtigt og pakker gårdene ind i en klimaskærm. Vi ser det som fremtidens børneopsparing, hvor vi sikrer vores børn og børnebørn et bedre klima, større biodiversitet og super sunde fødevarer.”

andelsgaarde.dk 2018

Spørgsmålet er således, om et paradigmeskifte og en fælles visionær retning om en bæredygtig dansk landbrugsproduktion skal starte som en folkebevægelse?

Der ser altså ud til at være steder i den sociale praksis, der kan hjælpe til at diskursive grænser brydes eller i det mindste bøjer sig mod hinanden. Rosa påpeger imidlertid, at ideologisk (oppositionel) deceleration ofte opstår som en modreaktion til de modernistiske træk, men at sådanne bevægelser har vist sig at have særdeles vanskeligt ved at være 'langtidsholdbare' (Rosa 2014:42-48). Rosa refererer endvidere til Dörre (2009) og argumenterer for, at:

“Finanskapitalismens og især investeringsbankernes logik er ekstremt snævertsynet og kortsigtet. Den tilstræber en maksimering af kapitalens omsætning for enhver pris - og eroderer derved forudsætningerne for strategisk, langsigtet, 'reel' og produktiv økonomisk investering.”

Rosa 2014:46

Det 'langtidsholdbare' hos både Andelsgaarde og Danmarks Økologiske Landbrugsfond er måske, at de netop forsøger at holde sig på afstand af det klassiske finansielle system, og dermed kan lave en mere langsigtet bæredygtig planlægning, som ikke på samme måde 'forstyrres' af de finansielle kræfter og konkurrencens logik. Bag begge projekter er der umiddelbart også repræsentanter for ret forskellige perspektiver, der måske kan åbne op for mere konstruktive dialoger i den brede samfundsmæssige debat, hvis de får holdbar succes med projekterne. Bag Danmarks Økologiske Jordbrugsfond står blandt andre Økologisk Landsforening, som, med reference til DR2 debatten, ser ud til at være et af de steder, hvorfra brobyggende og mere visionære dialoger kan skabes. I forhold til diskursordenen kan der dog også argumenteres for, at denne type projekter blot forstærker diskursordenen, fordi de netop bygger på det økologiske fundament, og dermed ikke er et paradigmeskifte i et mere samfundsmæssig og fælles visionært perspektiv på bæredygtighed - Her handler det stadig om enten økologisk eller konventionel.

I den forbindelse argumenterer vi i vores analyse for, at de debatterende parter er enige om, at videnskaben er central for udviklingen (og debatterne) af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Videnskaben er måske et af de fundamenter, der kan bringe den politiske og ideologiske praksis i retning af et paradigmeskifte og en fælles vision for et bæredygtigt dansk landbrug. Således kan anvendelse af videnskaben og videnskabens magt muligvis være med til at forandre det hegemoniske forhold i diskursordenen. Lad os derfor dykke ned i den sociale praksis, hvor videnskaben ser ud til at blive anvendt til andet end at forstærke egne argumenter, og dermed kan bidrage til at bøje diskurserne eller overskride de diskursive grænser.

7.3.2 Videnskaben som *potentiale*

Fairclough argumenterer for, at sammen med forandringer i den globale økonomi etableres nye strukturelle relationer mellem domæner i samfundet. Især omstruktureres relationerne mellem økonomiske og ikke-økonomiske områder. Fairclough argumenterer således: *"(...) en økonomi, hvor viden og information får en afgørende ny betydning - en diskursbaseret økonomi: Viden produceres, cirkulerer og konsumeres som diskurser - diskurser der operationaliseres som nye måder at agere og interagere (...)"* (Fairclough 2008:103) (Fairclough 2008:102-103). I det lys er viden ikke bare et faktum, men produceres i forskellige sociale sammenhænge. Dette understreger sandsynligvis det vanskelige i anvendelse af videnskaben som et af de åbnende

spor for mere konstruktive dialoger og social praksis. Dette tydeliggøres eksempelvis i følgende udsagn fra Bæredygtig Landbrug:

“Professor Markager: Kom ud i virkeligheden og mål, hvad der sker – og lad være med at fremture med dine forkert baserede antagelser, der ikke har gang i virkelighedens verden, men som desværre allerede har kostet landbrugserhvervet dyrt (...). Anerkend dog det faktum, at dansk landbrug skaffer fødevarer med en minimal miljøbelastning.”

Jensen 2018

Med et socialkonstruktivistisk og diskursteoretisk udgangspunkt er det tydeligt, hvordan anvendelse af videnskaben ikke bare handler om, hvilket diskursivt udgangspunkt, der tales ud fra, men også en forståelse af videnskabens fundament. I ovenstående citat af Jørgen Evald Jensen, faglig direktør i Bæredygtigt Landbrug, udtrykkes, at noget er et *faktum*, og bygger derfor umiddelbart på en forståelse af, at videnskaben kan definere om noget er sandt eller falsk. Som tidligere fremhævet, så argumenterer Jørgen E. Olesen for, at landbruget nok pr. definition ikke er bæredygtig, men at både økologiske og konventionelle produktionsformer har sine styrker og svagheder (Olesen 2015:37-57). Det kalder således på en diskussion af, hvor videnskaben ser ud til at blive anvendt mere konstruktivt end blot til at forstærke forskellige positioners diskursive synspunkter, og hvor videnskaben bliver anvendt i forståelser af, at et bæredygtig dansk landbrug ikke kun er sandt og falsk, fakta eller følelser.

Et sted at starte denne diskussion og perspektivering er hos Det Ethiske Råd, der i 2014 nedsætter en arbejdsgruppe, der arbejder med temaet *Den etiske fødevarerforbruger*. Der påpeges, at arbejdsgruppen har til formål at adressere nogle af de væsentlige problemer omkring forbrugernes klimaadfærd, og som det politiske system umiddelbart har vanskeligt ved at finde effektive løsninger på. I den udarbejdede publikation fremhæves i forordet følgende, som understøtter dele af vores analyse:

“Mens intentionerne altså er gode hos de forbrugere, som vælger at tage etisk ansvar gennem deres fødevalevalg, er spørgsmålet, om det er en effektiv strategi i forhold til at imødegå klimaforandringerne indenfor det relativt lille tidsvindue, der er til rådighed, før den nuværende udvikling fører til irreversible konsekvenser.”

Birkler & Kjølner 2015:9

For at indsamle inspiration til arbejdet arrangerer arbejdsgruppen sammen med Landbrug & Fødevarer og Forbrugerrådet Tænk en debatdag den 17. november 2014 (Birkler & Kjølner 2015:9). Dette initiativ bringer forskellige videnskabelige, erhvervsmæssige, politiske og forbrugermæssige betragtninger ind i den komplicerede og ellers så konfronterende debat. Altså er det et sted, hvor det ser ud til, at repræsentanter for diskurserne mødes, og hvor debatterne blandt andet indeholder videnskabelige perspektiver. Vi kan selvfølgelig, og desværre, ikke sige noget om, hvordan et sådan møde påvirker den diskursive praksis, men i 2016 udkom redegørelsen for *Den Etiske Forbruger*, der indeholder forskellige perspektiver og anbefalinger omkring bæredygtighed (Gjerris et al. 2016). Fairclough argumenterer for, at diskursive praksisser er ideologisk investerede, hvis de indlemmer betydninger, "(...) som bidrager til at opretholde eller omstrukturere magtrelationer. Magtrelationer kan i princippet påvirkes af diskursive praksisser af enhver type, selv videnskabelige og teoretiske." (Fairclough 2008:51). Fairclough påpeger dog, at man ikke kan antage, at mennesker er bevidste om de ideologiske dimensioner af deres praksis, og vores ideologiske udgangspunkt ofte er indbygget i særlige konventioner. Hvis vi derfor skal være kritisk opmærksomme på egen praksis, og dermed kritisk over for de investerede ideologiske diskurser, vi er underlagt, så kræver det en form for sproglig træning (Fairclough 2008:50-51). Den genre, i Faircloughs forstand, som debatdagen hos Etisk Råd lægger op til, er således helt anderledes i sit udgangspunkt og opbygning end debatten på DR2 (den kommunikative begivenhed). Der er umiddelbart ingen tvivl om det ideologiske og diskursive udgangspunkt hos de forskellige indlægsholdere, men det er en debatform, der inspirerer til, at både de videnskabelige, politiske og erhvervsmæssige udgangspunkter får lov at komme til orde, og at deltagerne også på mere konstruktiv vis får mulighed for at påvirke hinanden. Dét vi derfor kan sige noget om er, at genren har væsentlig betydning for, hvorvidt diskursive praksisser er med til at påvirke diskursordenen - og omvendt. På denne måde ser det ud til, at videnskaben og/eller videnskabelige perspektiver får mulighed for at påvirke de diskursive magtrelationer. Dermed vil et sådan forum muligvis kunne udpege mere overordnede og endda nye paradigmatisk veje at gå, men at en fælles forståelse fordrer en politisk praksis, der ønsker og har mod til at diskutere bæredygtig dansk landbrugsproduktion ud fra forskellige videnskabelige perspektiver, og ikke bare den, der understøtter den diskursive forståelser, man selv repræsenterer.

Rosa argumenterer for, at kritisk teori bør udpege de sociale betingelser, der reducerer vores individuelle og kollektive autonomi, og fremhæver følgende:

“(...) Ifølge dette kriterium må de sociale aktører selv have en fornemmelse af, hvordan en bedre livs- og samfundsform ville tage sig ud, og besidde en sensitivitet overfor de patologier, som den kritiske teoretiker prøver at sætte fingeren på, og ligefrem en vis viden om, hvordan de potentielt ville kunne overvinde dem i deres daglige praksis.”

Rosa 2014:62

Som dette speciale bærer præg af, er der forbundet en vis kompleksitet med en bæredygtig dansk landbrugsproduktion, som både vi og lægmand måske kan have vanskeligt ved helt at gennemskue. Der er dog ikke så meget tvivl om, at de fleste sociale aktører har en vis form for sensitivitet over for dette fænomen. Ifølge vores analyse er det videnskabelige felt med til at sætte en diskursiv dagsorden for fremtidens bæredygtige landbrug, der kan hjælpe en mangfoldighed af sociale aktører til at opnå en viden, der kan udpege en mere fælles og visionær vej, og som dermed kan udpege potentialer for ændringer i den sociale praksis.

Andre mere lokalt funderede initiativer, hvor videnskaben er omdrejningspunktet i samspillet mellem en landbrugskultur, økonomiske kræfter og politiske interesser, fremgår af en artikel i *Maskinbladet*. Aarhus Universitet har indgået et bredt samarbejde med Seges, Arla og andre fra erhvervet om at undersøge nye veje for en bæredygtig, helhedsorienteret og balanceret udvikling af kvægbruget. I projektet afdækkes seks forskellige hovedområder, hvorunder forbrugernes og samfundets krav afdækkes. Endvidere afholdes en workshop, hvor der inviteres en bred skare af folk, der skal være med til at gentænke fremtidens kvægproduktion (ame 2017:28). Fairclough argumenterer for, at hegemoni både handler om at dominere, men i særdeleshed også om at skabe alliancer og integrere forskellige perspektiver, for at vinde andre grupper eller perspektivers samtykke (Fairclough 2008:52). I det lys kan en konstellation mellem videnskabsinstitutioner, som Aarhus universitet og erhvervsmæssige interesser integrere hinandens perspektiver, og på den måde befrugte hinandens ideologiske og diskursive udgangspunkter. Hermed muliggøres, at diskursive grænser brydes eller om ikke andet, at diskurserne bøjer sig mod hinanden. Ligeledes er det interessant at se på et tiltag hos Danæg-koncernen, der er Nordens markedsleder indenfor æg. Danæg har etableret et advisory board bestående af forskellige internationale forskere. Ønsket er et advisory board, der fungerer som et uafhængigt rådgivende udvalg. Tiltaget er iværksat, fordi forbrugernes efterspørgsel efter skrabe-, frilands- og økologiske æg er steget betydeligt, og at dette er en efterspørgsel, der vil fortsætte med forøget tempo (Danæg 2017).

Det interessante ved de sidste to eksempler er, at de trækker flere tråde tilbage til den forrige del af analysen. Dels er både Arla og Danæg en del af landbrugets forarbejdningsindustri og afsætningskanaler, der repræsenterer en væsentlig del af værdikæden - dermed er denne sociale praksis indeholdende den del af værdikæden, som den kommunikative begivenhed ikke omfattede. I begge eksempler synes at være en forståelse af, at det ikke handler om enten økologisk eller konventionelt, men et ønske om at vide, hvad forskerne tænker om fremtidens landbrugsproduktion. Modsat så kan der diskuteres hvem 'resultaterne' bliver præsenteret for, om videnskaben i denne type arbejde er 'politisk inficeret', og om samarbejdet bliver formidlet til andet end landbruget selv. Vi finder udelukkende disse tiltag, fordi vi har været gennem en længerevarende søgning, som også omfatter landbrugsmedier, og som er suppleret med et stort netværk i landbruget. Spørgsmålet er således også om videnskaben opnår legitimitet, og om der er tillid til en videnskab, der involverer sig med landbrugets erhvervsinteresser eller overordnede politiske interesser.

Endvidere argumenterer Rosa, som en kritik af Habermas, at det ikke er det bedste argument, der længere afgør, hvilken politik, der skal føres, men derimod mavefornemmelser og følelser. *"Det bedste argument står magtesløs overfor dynamiske bølger af opinionsdannelse (...)"* (Rosa 2014:65). Dette perspektiv kan betyde, at videnskaben kan have vanskeligt ved at følge med de politiske beslutninger, eller at de i det hele taget bliver lyttet til, fordi hurtige beslutninger muligvis er vigtigere end kvalificerede beslutninger. Det fører os dermed til det næste åbende spor, der er mediernes indflydelse på diskurserne og diskursordenen, og dermed også, hvilke videnskabelige perspektiver, der bliver præsenteret og argumenteret ud fra.

7.3.3 Mediernes indflydelse

Som tidligere nævnt stiller Clement Kjersgaard et spørgsmål i DR2 debatten om, hvorvidt medierne er for hårde ved dansk landbrug. Journalist Jeppe Søe svarer dertil:

"Jeg ved ikke, om vi er for hårde, jeg ved heller ikke om, man skal kalde det en hetz, som mange gør. Men jeg synes, at Coops forside er et godt eksempel på det. Dyrenes Beskyttelses kampagne, der hed 'bur-grise' er også et godt eksempel på det (...) Og det gør så lige pludseligt, at vi taler tingene ud af proportion. Det jeg synes, der er det væsentlige, er at vi i virkeligheden ser på danske landbrug og lader være med at gøre alting til sort og hvidt."

(Bilag 3:18)

Denne udtalelse rammesætter meget godt både den diskursive og den sociale praksis omkring et bæredygtigt dansk landbrug, og samtidigt italesættes et behov og et ønske om at gøre debatten mere nuanceret. Hæver vi denne forståelse op i et mere samfundsmæssigt og teoretisk perspektiv, argumenterer Rosa for, at den sociale acceleration skaber fremmedgørelse. Fremmedgørelse opstår blandt andet, fordi vi udskifter ting så hurtigt, at vi aldrig rigtigt lærer at bruge det, vi køber, og fordi vi aldrig rigtig har tid til at sætte os ordentlig ind i de ting, vi har med at gøre. Vi læser eksempelvis aldrig brugsanvisningen, påpeger Rosa. *“Overload af information er altså en af grundene til vores følelse af fremmedgørelse (...)”* (Rosa 2014:101)(Rosa 2014:95-101). Vi har i overensstemmelse med, men også i modsætning til dette, argumenteret for, at videnskaben muligvis er et af de steder, der kan bringe diskursive forståelser sammen, fordi man netop med en mere konstruktiv anvendelse af videnskaben kan skabe mere indsigtsfulde forståelser. I lyset af Rosas perspektiv kan der argumenteres for, at mennesker i den vestlige verden ikke har tid til at sætte sig ordentlig ind i så kompliceret en problemstilling, som definitioner af en bæredygtig landbrugsproduktion ser ud til at være. Hvis vi lige holder fast i det perspektiv et øjeblik, så kommer læsning af diverse perspektiver til at handle om overskrifter og punchlines, hvilket efter vores bedste overbevisning skaber forsimplinger, og dermed også skaber et sort/hvidt anstrøg. Samtidig er medierne sandsynligvis også drevet af økonomiske interesser og særligt af konkurrencens logikker, hvilket kan forstærke de sort/hvide overskrifter, der trækker læsere til sig.

Nu er medier jo et vidt begreb, og der findes selvfølgelig forskellige medier, hvor nuancering og forskellige diskursive betragtninger bliver bragt i spil. Medier, hvor vi kan blive beriget med forskellige perspektiver, som kan udfordre de diskursive grænser. DR's radiokanal P1 er et eksempel på, hvor nuancerede betragtninger foldes ud i forskellige udsendelser. Et eksempel herpå er programmet: *Sidste mand slukker lyset: Kan landbruget klimaomstilles?*, hvor Jørgen E. Olesen er gæst. Udsendelses resumé lyder således:

“Det samlede udslip af drivhusgasser fra den globale landbrugssektor er uhyggeligt stort. Nogle analyser viser, at landbruget står for op mod halvdelen af det totale udslip, hvis alt tælles med. Men potentialet for at gøre noget ved problemet er til gengæld også kæmpestort, mener forskere. Spørgsmålet er, om landbruget også selv er klar til at omstille sig, og om det ikke er for lidt og for sent. Vores gæst i studiet, professor Jørgen E. Olesen fra

Aarhus Universitets Institut for Agroøkologi hjælper med at identificere både lyspunkter og skuffelser.”

P1 2017

En uge senere sendes endnu et program af *Sidste mand slukker lyset* med spørgsmålet: *Smadrer klimaet landbruget?* (P1 2017). Med en sådan programrække bringes forskellige synspunkter frem i lyset, og der er mulighed for at forskellige diskursive udgangspunkter kan blive beriget af hinanden. Herunder har videnskaben en mulighed for, at gøre en forskel i bæredygtighedsdebatten om den danske landbrugsproduktion - når videnskabelige perspektiver ikke blot skal foldes ud i et 'journalistisk revolvershow'. Det interessante er ikke blot programrækkens indhold, men også på godt og ondt teknologiens formåen. I dag behøver man ikke at lytte til et program på bestemte tidspunkter, men kan lytte til udsendelsen, når man har mulighed for det. På den måde kan der argumenteres for, at der er mulighed, på trods af acceleration, for at fordybe sig bare en lille smule i forskellige perspektiver.

I vores søgen efter særlige steder i den sociale praksis, bliver vi opmærksomme på, at debatter og aktiviteter omkring bæredygtighed og den danske landbrugsproduktion, der foregår i erhvervet, hovedsageligt foregår i landbrugets egne medier. Landmænd taler med landmænd - og til landmænd. Det virker ærgerligt, at al den viden som landbrugsmedierne bringer, ikke kommer lægmand for øre. Det vil måske kunne skabe en bedre forståelse for det arbejde, der sker 'derude' på landet.

Medierne ser således ud til, at have en betydelig andel og ansvar for, at være brobygger for, at diskurserne kan bøje sig mod hinanden.

7.3.4 Ansvarsforholdet mellem landbruget og forbrugere

I analysen af de ansvarsfralæggende og ansvarstagende positioner tydeliggøres sporet om, at forandringer af et bæredygtigt dansk landbrug både er landbrugets og forbrugernes ansvar. I DR2-debatten udtrykker repræsentanter for det konventionelle landbrug, at de nok skal producere det, som forbrugerne vil have. Omvendt argumenterer andre perspektiver og positioner for, at det er landbruget, der skal gå forrest. Hvad der skal komme først er vanskeligt at sige noget om, og spørgsmålet er, om man bare kan overlade dette ansvar til markeds kræfterne, der så netop bliver et forhold mellem forbrugere og landbrug.

I relation til dette spørgsmål fremhæver Mickey Gjerris, Københavns Universitet og formand for Det Etske Råds arbejdsgruppe følgende:

“I de stunder, hvor vi ikke lukker øjnene for virkeligheden, er det svært ikke at overveje, hvor løsningen skal komme fra, når det politiske system – det demokratiske fællesskab – ikke kan levere varen. En af de løsninger, som hyppigt bringes på banen, er forbrugeren. Hvis vi ikke kan tale os frem til fælles aftaler, der sikrer en mere bæredygtig udvikling, så kan de enkelte forbrugere måske løse problemerne ved at købe de rigtige varer og dermed udnytte markeds kræfterne til at ændre verden. Den etiske forbruger er i dag det mantra, som politikere og erhvervsliv skubber foran sig, når problemerne bliver så synlige, at de ikke bare kan ignoreres.”

Gjerris et al. 2015 i Gjerris 2015:21

Dermed indikeres, som også dele af vores analyse påpeger, at det politiske system sandsynligvis er nødt til at tage en stor del af ansvaret og et anderledes ansvar end det, der foregår i dag. Rosa påpeger i den forbindelse at: *“Det eneste allokeringsdomæne af betydning, der ikke er styret af konkurrenceprincippet, er velfærdsstatens distributionsmønstre og fordelingstiltag.”* (Rosa 2014:35). Altså har de politiske kræfter magten til at igangsætte nogle tiltag, som kan påvirke markedet, og som kan drive landbruget i en bæredygtig retning, der ikke kun er baseret på konkurrence og markedsvilkår. Det ændrer dog ikke på, at det åbende spor peger på, at både forbrugere og landbruget har et ansvar.

Et initiativ som ser ud til at bringe produktion og forbrugere tættere sammen i deres forståelser og ansvar, er *Egholm Folkefarm - Aalborgs Lokale spisekammer*. Her kan Aalborgs borgere købe aktier i gården og derigennem opnå rabatter på ‘egenproducerede’ økologiske råvarer. Derudover er der forskellige arrangementer, hvor medlemmerne har mulighed for at komme tættere på landbruget (egholmfolkefarm.dk 2018). Følgende er et udpluk af farmens formål: *“Det er en intention at nedbryde den kløft, der findes i landbruget/fødevarer sektoren mellem forbruger og producent, og at skabe et fælles engagement samt kapital til Folkefarmernes selvforsynende produktion.”* (egholmfolkefarm.dk). Et initiativ som Egholm Folkefarm inviterer til fælles ansvar. På den måde skabes en større forståelse og inddragelse af hinandens perspektiver, og er altså et sted, hvor diskurser kan mødes og diskursive grænser kan brydes. Modsat kan der argumenteres for, at Egholm Folkefarm, som er et økologisk landbrug,

tiltrækker repræsentanter for forbruger-elite diskursen, hvor diskurserne i forvejen har en del fællesnævner, og dermed ikke er med til at bøje de mere konfronterende diskurser ind mod hinanden.

Lad os således dvæle lidt ved statistikken og se på, hvordan udviklingen af økologien ser ud. Dermed ikke sagt, at økologien er det bæredygtige alternativ, men det fortæller alligevel noget om, hvad det er for et ansvar forbrugere og landbruget tager.

Ifølge Danmarks Statistik udgjorde det økologiske landbrugsareal i år 2017 omkring 10 procent af det samlede landbrugsareal i Danmark (Danmarks Statistik 2017). I 2012 var der 182.930 hektar jord, der var omlagt eller ved at blive omlagt til økologi, hvorimod der i 2017 var 245.159 hektar (Danmarks Statistik). Dette svarer til en stigning på 25 procent på fem år. Det er umiddelbart en stor stigning, der peger på, at landbruget tager 'bæredygtighed' alvorligt, og tager et ansvar for at bevæge sig fra ét bæredygtighedsparadigme til et andet. Landbrugspolitisk seniorrådgiver i Danmarks Naturfredningsforening Rikke Lundsgaard påpeger, at det er efterspørgslen af økologiske produkter i verden, der driver væksten af økologiske landbrug i Danmark. Der er god økonomi for den økologiske landmand, og derfor omlægges konventionelle landmænd til økologi (dn.dk 2018). Spørgsmålet er således om udviklingen og ansvaret for en 'bæredygtig udvikling' hos landbruget også delvist er drevet af økonomiske interesser, og ikke bare af ideologiske interesser og overbevisninger. Hvis det hovedsageligt er på grund af økonomiske interesser, kan der selvfølgelig argumenteres for, at diskursordenen blot fastholdes, og at det derfor er et pseudoperspektiv, at diskurserne bøjer sig mod hinanden, selvom omlægningen til økologi udvikler sig så markant.

Hvad er det så for et ansvar forbrugerne tager, når vi kigger på statistikkerne? Som tidligere fremhævet påpeges der i en analyse foretaget af Danmarks Statistik, at *"Økologiske varer fylder markant mere i danskernes indkøbskurve. Fra 3 pct. af forbruget af føde- og drikkevarer i 2004 til 7,7 pct. i 2014."* (Rasmussen & Lundø 2016:1). Det er altså mere end en fordobling på 10 år. Kritiske røster vil nok påstå, at det ikke er synderlig meget, men ikke desto mindre er det en ændring i danskernes købsadfærd, der vidner om en social praksis, hvor forbrugeren også tager et ansvar for udviklingen af et bæredygtigt dansk landbrug (igen må vi her udtrykke, at vi ikke forholder os til om økologi er mere bæredygtigt end andet).

Rasmus Willig fremhæver imidlertid, i indledningen til Rosas bog *Fremmedgørelse og acceleration*, at de vestlige samfund og mennesker er underlagt accelerationsregimets totalitære kræfter, og at det lægger et uhørt pres på borgernes frie viljer og handlinger. Vi

ønsker at bryde accelerationscirklen, komme ud af hverdagens hastige og ubønhørlige trædemølle. *“Vi vil gerne have tid til at lave ordentlig mad sammen med familien, men kan ikke finde tiden og køber i stedet et nyt køkken.”* (Willig 2014:9). Rosa argumenterer for, at vi har skabt *brug-og-smid-væk-strukturer*, der fundamentalt forandrer relationen mellem mennesker og de materielle omgivelser. Selv menneskets identitetsprojekt er under voldsom forandring. Identitetsparametre er mere flygtige, og vi følger ikke længere en bestemt livsplan, men surfer rundt (Rosa 2014:53). Som med det paradoksale i landbrugets ansvar, kan man argumentere for, at det at købe økologisk og købe sig ind i ‘det lokale spisekammer’ blot er et identitetsprojekt i en verden, hvor vi surfer rundt, og dermed ikke er konsistente i vores overbevisninger og handlinger. Det betyder således, at vi nok kan se steder i samspillet mellem et forbrugeransvar og et landbrugsansvar, hvor diskurserne bøjer sig mod hinanden eller diskursive grænser brydes, men vi er nok også nødt til at indse, at det i ligeså høj grad kan fastholde de hegemoniske kampe.

I forhold til et forbrugeransvar, fremhæver Rosa, at samfundets stigende hastighed bidrager til, at vi bliver fremmedgjorte over for vores handlinger, fordi vi hele tiden bliver distraheret, og aldrig rigtig får tid til det, vi egentlig gerne vil. Vi er så optaget af her-og-nu tilfredsstillelse, at vi har mistet sansen for, at noget kan være dyrebart og autentisk (Rosa 2014:95-111). Rosa påpeger:

“Vi formår ikke at integrere vores enkelte handlinger og oplevelse (og de varer vi køber) i livet som helhed, og derfor bliver vi stadig mere afkoblede fra tilværelsens steder og tider, fra vores egne handlinger og oplevelser og fra de ting, vi lever og arbejder med.”

Rosa 2014:109

I lyset af Rosa kan der argumenteres for, at det kan være særdeles svært at lægge et ansvar på forbrugerne, fordi vi er så flygtige og tvetydige i vores handlinger. Den sociale praksis vidner dog om, at både landbrug og forbrugerne tager et ansvar, og hvor små lokale tiltag sandsynligvis kan bidrage til, at diskurserne bøjer sig mod hinanden eller at diskursive grænser brydes.

8. Konklusion

Vi er klar over, at problemfelt og problemformuleringen kan fremstå idealistisk, og dermed også udfordrende for reelle videnskabelige gennembrud i en ellers konfronterende debat og praksis omkring bæredygtig dansk landbrugsproduktion. Det synes at stå klart, at den hegemoniske kamp særligt foregår mellem den konventionelle landbrugsdiskurs og forbruger-elite diskursen, men at den økologiske landbrugsdiskurs kan være tungen på vægtskålen for, at diskurserne bøjer sig mod hinanden og/eller de diskursive grænser overskrides. Ikke mindre interessant ser der ud til at være en relativ uhomogen forbrugergruppe (de tavse forbrugere), der ikke står tydelig i det diskursive landskab, men som med deres købsadfærd har væsentlig indflydelse på den hegemoniske kamp om at definere fremtidens bæredygtige danske landbrugsproduktion. Det er også tydeligt, hvordan økonomiens, konkurrencens og vækstens præmisser ser ud til at være øverste kontekst og udgangspunktet for store dele af de diskursive forståelser. Dette vanskeliggør tydelige svar på vores idealistiske problemformulering. Ikke desto mindre er der åbnende spor, hvor diskurserne umiddelbart bøjer sig mod hinanden, og hvor der er antydninger af, at de diskursive grænser overskrides.

Centralt i analysen står anvarsforholdet mellem forbrugere og landbruget, og en diskussion mellem repræsentanter for de forskellige diskurser om, hvor hovedansvaret for udviklingen af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion skal ligge. Det interessante er, at repræsentanter for det konventionelle landbrug påpeger, at landbruget nok skal producere det, som forbrugerne efterspørger, og modsat argumenterer repræsentanter for forbruger-elite diskursen, at forbrugerne nok skal aftage alle de økologiske varer, som landbruget producerer. Dermed indikeres en uenighed om, hvem der skal tage det første skridt, og at det derfor er markedskræfterne, der med denne forståelseshorisont skal bringe bæredygtighed et nyt sted hen. Ikke desto mindre er der også lokale tiltag, der inviterer til et fælles ansvar og en tættere kobling mellem produktion og forbrugere. Et sted, hvor diskursive grænser kan brydes og fælles forståelser kan skabes. Modsat må vi også konkludere, at sådanne tiltag blot kan forstærke diskursordenen, fordi hele setuppet sandsynligvis taler mest til repræsentanter for forbruger-elite diskursen. Således kan disse initiativer både gøre en forskel, men også blot være en del af et identitetsprojekt i et samfund med accelererende social forandring, hvor vi surfer rundt for at opnå kortsigtet tilfredsstillelse, og dermed ikke er konsistente i vores mere

langsigtede holdninger til bæredygtighed. Dette peger således også på, at udviklingen af en bæredygtig dansk landbrugsproduktion er så kompleks en problemstilling, at det er vanskeligt at overlade det til udelukkende at være et forhold mellem landbruget og forbrugerne.

I denne komplekse problemstilling fremstår medierne som værende et af de steder, hvor ansvaret for brobyggelse mellem diskurser kan lægges, og et af de steder, hvor forskellige perspektiver kan befrugte hinanden i mere nuancerede debatter. Der findes medier, der lader kompleksiteten folde sig ud, og som netop ser ud til at nuancere og perspektivere forskellige diskursive forståelser. Der er imidlertid indikationer af, at stærke overskrifter og punchlines, som skaber forsimplinger og sort/hvide betragtninger, er vigtigere end en nuanceret fremstilling. Ikke mindre interessant er, at en del af det 'bæredygtighedsarbejde', der foregår i landbruget, præsenteres i landbrugets egne medier, og dermed ikke kommer lægmand for øre. Der er ligeledes tydelige indikationer af, hvordan politiske og økonomiske interesser driver mediernes præsentation af landbruget, og dermed er med til at forstærke diskurserne.

Et sted hvor diskurserne tydeligt bøjer sig mod hinanden er en forståelse af, at videnskaben er helt central for nuancering af debatterne og en fælles forståelse af et bæredygtigt dansk landbrug. Det, der imidlertid også er tydeligt, er, at videnskaben i vidt omfang anvendes i bestræbelserne på at definere rigtigt og forkert, og dermed til at forstærke de forskellige diskursive perspektiver. Der viser sig dog at være en interessant praksis, hvor videnskabelige konferencer inviterer til nuancerede diskussioner, og hvor landbrugets erhvervsinteresser også får lov at byde ind. Det er imidlertid vanskeligt at argumentere for, hvorvidt dette fører til, at diskursive grænser overskrides, men det synes at være et eksempel på steder, hvor diskurser bøjer sig mod hinanden. Ikke mindre interessant er tiltag, hvor videnskaben i tæt samspil med landbruget og dele af landbrugets organisationer søger at udvikle fremtidens landbrugsproduktion. I den form for samspil muliggøres, at diskursive forståelser kan befrugte hinanden, og hvor perspektiverne ikke blot er et spørgsmål om enten konventionel eller økologisk produktion. Modsat kan der argumenteres for, at videnskaben, i den form for samarbejde, er så politisk 'inficeret', at den kan have vanskeligt ved at opnå folkelig og politisk legitimitet, og at der derfor ikke er tillid til forskning og videnskab, der involverer sig med erhvervsinteresser og/eller overordnede politiske interesser.

Det bringer os slutteligt til et andet sted, hvor diskurserne bøjer sig mod hinanden. Der er enighed om, at det danske landbrug er en essentiel spiller for at kunne brødføde verden. Der udtrykkes i den forbindelse et behov for udformning af en sammenhængende og visionær fælles vej for den danske landbrugsproduktion. En visionær vej, der både kan rumme et konventionelt og et økologisk landbrug, så debatten ikke kommer til at omhandle et enten-eller, men et både-og, og dermed en udformning af et nyt bæredygtighedsparadigme for den danske landbrugsproduktion. Endvidere udtrykkes behovet for en Marshallhjælp til landbruget, fordi gældsforpligtelser og vanskelige økonomiske forhold tydeligvis har indflydelse på landbrugets praksis, og dermed også på den konventionelle landbrugsdiskurs. Med en Marshallhjælp udtrykkes en klar holdning til, at udformning af fremtidens danske landbrugsproduktion er et fælles ansvar, som dermed kan trække landbruget ud af den økonomiske trædemølle. Der eksisterer i den forbindelse interessante ideologiske lokale tiltag, hvor der er antydninger af at et paradigmeskifte og en fælles retning, der på sin vis kan betragtes som en folkebevægelse. Her indtænkes et mere multidimensionelt og indbyrdes afhængigt forhold mellem økonomi, producent, forbruger, natur, bæredygtighed og livet på landet. Her forsøger man at holde sig på behørigt afstand af det klassiske finansielle system, og dermed søges at sikre en langsigtet bæredygtig planlægning, som ikke forstyrres af traditionelle finansielle kræfter og konkurrencelogikker. På den måde er det et paradigmeskifte i forståelsen af, hvordan bæredygtig landbrug i fremtiden kan drives. Her synes diskursive grænser at brydes i en mere fælles forståelse. Modsat er spørgsmålet, om denne type tiltag ikke bare forstærker de diskursive grænser, fordi initiativer som disse tiltrækker repræsentanter fra bestemte diskurser. På et mere overordnet politisk plan viser det sig imidlertid vanskeligt at finde praktiske eksempler, hvorunder overskridelse af diskursive grænser og dermed mere konstruktive dialoger, om udvikling af en fælles vision for en bæredygtig dansk landbrugsproduktion, finder sted. Dermed synes politisk praksis styret af en konkurrence- og præstationslogik, hvor politiske repræsentanter er mere optaget af vælgertilslutning og positiv respons i eget bagland end forsøget på reelt at forstå og acceptere hinandens perspektiver.

Med denne opgave lægges der således op til, at forskellige interessenter kan blive inspireret og trække vigtig læring ud af de steder, hvor diskurserne faktisk bøjer sig mod hinanden eller hvor de diskursive grænser overskrides. Det er en opgave, der ønsker at gøre op med de kritiske perspektiver, der synes at trække fronterne mellem diskurserne op. Derfor har vi haft analytisk

fokus på, hvor der faktisk er spor af mere konstruktive dialoger og konkrete praksisser, der bringer diskursive forståelser tættere på hinanden.

9. Bilag

Alle bilag er uploadet i samme fil.

Bilag 1: Litteratursøgning

Bilag 2: Empirisk korpus af det analytiske arbejde

Bilag 3: Transskribering af *Debatten: Et grønnere landbrug?*

10. Litteraturliste

Abrahamsen, Sebastian (2015): "Kan det danske landbrug overhovedet betale sig?" på *Information.dk* den 5. august 2015.

<https://www.information.dk/indland/2015/08/kan-danske-landbrug-overhovedet-betale>

Abrechtsen, Rikke (2017): "Bye Bye Roundup: Hver anden dansker vil forbyde glyphosat" på *Altinget.dk* den 3. oktober 2017.

<https://www.alinget.dk/foedevarer/artikel/bye-bye-roundup-hver-anden-dansker-vil-forbyde-glyphosat>

ame (2017): "Nye veje for kvægbruget bliver undersøgt" i *Maskinbladet* den 15. december 2017.

andelsgaarde.dk (2018): <http://andelsgaarde.dk>

Andrade, Stefan Bastholm (2015): "Den glemte klasse – reproduktion og forandring" i Christian Sandbjerg Hansen: *Socialt rum, symbolsk magt*, 2. oplag. Forlaget Hexis.

Bauman, Zygmunt & May, Tim (2003): *At tænke sociologisk*, dansk udgave, 2. udgave Hans Reitzels forlag.

Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (2011): *Den Sociale konstruktion af virkeligheden*. 3. udgave, 4. oplag Akademisk forlag. København.

Birkler, Jacob & Kjøller, Christa Lundgaard (2015): "Forord" i *DET SVÆRE VALG - UDFORDRINGER FOR DEN ETISKE FORBRUGER*. Det Ethiske Råd 2015. Det Ethiske Råd Tryk: Rosendahls A/S.

Bohn, Jette (2013): "Informationssøgning" i Thomas Holme Hansen, Marie Lund & Henrik Kaare Nielsen: *Vejledning i akademisk opgaveskrivning*, Aarhus Universitet, 3. rev. udgave. Udgivet af De Æstetiske Fag Kasernen, Aarhus Universitet.

Carstensen, Ivar (2017): "Lukas Graham svarer igen: Mystisk at ingen vil vedkende sig at have adgang til at vise de 18 mio. konventionelle slagtesvin frem" på *berlingske.dk* den 20. september 2017.

<https://www.b.dk/kultur/lukas-graham-svarer-igen-mystisk-at-ingen-vil-vedkende-sig-at-have-adgang-til-at>

Christensen, Cecilie (2015): "FN: Små landbrug skal være dobbelt så effektive inden 2030" i *Bæredygtigt Landbrug* den 5. August 2015.

<http://baeredygtigtlandbrug.dk/nyheder/2015/08/fnmaal/>

Christensen, Helle A. (2018): "Martin Merrild: Europæisk landbrug fejlede i glyphosat-sag" på *Landbrugsavisen.dk* den 29. januar 2018.

https://landbrugsavisen.dk/martin-merrild-europæisk-landbrug-fejlede-i-glyphosat-sag?fb_comment_id=fbc_1569784879771150_1570462966370008_1570462966370008#f2da53be810db12

Collin, Finn (2011): "Introduktion" i Peter L. Berger & Thomas Luckmann: *Den Sociale konstruktion af virkeligheden*. 3. udgave, 4. oplag. Akademisk forlag. København.

Collin, Finn (2015): "Socialkonstruktivisme" i Michael Hviid Jacobsen, Kasper Lippert-Rasmussen & Peter Nedergaard: *Videnskabsteori - i statskundskab, sociologi og forvaltning*. 3. udgave. 1. oplag. Hans Reitzels forlag.

Coff, Christian (2006): *Smag for etik. På sporet efter fødevareetikken*. E-bog, udkommer som bind 4 i serien Politik, Ret & Samfund. Christian Coff & Museum Tusculanums Forlag.

Dahl, Anne-Marie (2007): "Fremtidens landbrug og de ustyrlige forbrugere!" Bragt i *moMentum* 2007, Futuria.dk 2018.

<http://www.futura.dk/Default.aspx?ID=80&PID=97&M=NewsV2&Action=1&NewsId=48>

danmarkshistorien.dk (2018): "Kanslergadeforliget - folketingsdebatten 30. januar 1933" på *danmarkshistorien.dk*.

<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kanslergadeforliget-folketingsdebatten-30-januar-1933/>

Danmarks Statistik: "Økologiske bedrifter og arealer efter økologisk status og afgrøde (2012-2017)" på *statistikbanken.dk*.

<https://www.statistikbanken.dk/10627>

Danmarks Statistik (2017): "Næsten to tredjedel af Danmarks areal er landbrug" i *Nyt fra Danmarks Statistik: Afgrøder i dansk landbrug* den 19 juli 2017 - Nr. 302.

<https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetPdf.aspx?cid=24323>

Danæg (2017): "Nyt og banebrydende tiltag i Danæg-koncernen" på *danaeg.dk*

<http://www.danaeg.dk/om-os/advisory-board/>

denstoredanske.dk (2018): "Marshallhjælpen" i *Den Store Danske*, Gyldendal.

[http://denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Økonomi/Samfundsøkonomiske forhold /Marshallplanen](http://denstoredanske.dk/Samfund_jura_og_politik/Økonomi/Samfundsøkonomiske_forhold/Marshallplanen)

dn.dk (2018): "Hele Danmark kan være økologisk om 11 år" på *dn.dk* den 18. marts 2018.

<http://www.dn.dk/nyheder/hele-danmark-kan-vaere-okologisk-om-11-ar/>

dr.dk (2018): "Ny eksport skudt i gang: Kina blåstempler danske røde pølser. Aftale baner vejen for, at danske virksomheder kan sælge både skinker og pølser til kinesiske forbrugere" på *DR.dk*.

<https://www.dr.dk/nyheder/penge/ny-eksport-skudt-i-gang-kina-blaastempler-danske-roede-poelser>

DR2 (2017): "Debatten: Et grønnere landbrug?" på DR2 den 17. oktober 2017.

<http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/tv/search/et%20gr%C3%B8nnere%20landbrug>

Ege, Christian & Jørgensen, Leif Bach (2017): "Det økologiske råd til L&F: Jeres kommunikation skader den offentlige debat" på *Altinget.dk* den 15. december 2017.

<https://www.alinget.dk/foedevarer/artikel/det-oekologiske-raad-til-lf-jeres-kommunikation-er-ukonstruktiv-og-skader-den-offentlige-debat#.WkE6tsEenFg.mailto>

Egholm, Liv (2014): "Socialkonstruktivisme og diskursanalyse" i Liv Egholm: *Videnskabsteori. Perspektiver på organisationer og samfund* 1. udgave, 2. oplag. Hans Reitzels Forlag.

egholmfolkefarm.dk (2018): <http://egholmfolkefarm.dk>,
<https://da.surveymonkey.com/r/EgholmFolkearmer>

Eistrup, Eva (2016): "Det konventionelle landbrug anmelder" på *Information.dk* den 26. september 2016.

<https://www.information.dk/kultur/anmeldelse/2016/09/konventionelle-landbrug-anmelder>

Elbæk, Jette Rathcke (2016): "Lone Vitus: Jeg ville bare gerne være landmand" på *okologi.dk* (Økologiske Landsforening) den 9. februar 2016.

<http://okologi.dk/forbrug/magasin/jeg-ville-bare-gerne-vaere-landmand>

Enhedslisten (2018): "En ambitiøs naturpolitik, bæredygtigt landbrug og fiskeri, anstændig dyrevelfærd" i Miljø og fødevarer på *enhedslisten.dk*.

<https://enhedslisten.dk/politikomraade/miljoe-og-foedevarer>

Fairclough, Norman (1992): *Discourse and social change*. Polity Press.

Fairclough, Norman (2008): *Kritisk diskursanalyse*. 1. udgave, 5. oplag. Hans Reitzels forlag.

Frej (2018): www.taenk-frej.dk

Fuusager, Helle Bjerg (2016): *"Faktatjek: Bæredygtigt Landbrug overdriver landbrugets betydning"* på *DR.dk* den 10. marts 2016.

<https://www.dr.dk/nyheder/indland/faktatjek-baeredygtigt-landbrug-overdriver-landbrugets-betydning>

Gilje, Nils & Grimen, Harald (2002): *Samfundsvidenskabernes forudsætninger*. 1. udgave 6. oplag. København. Hans Reitzels Forlag.

Gjerris, Mickey (2015) "Kan vi købe os til en bedre verden?" i *DET SVÆRE VALG - UDFORDRINGER FOR DEN ETISKE FORBRUGER*. Det Etske Råd 2015. Det Etske Råd Tryk: Rosendahls A/S.

<http://www.etiskraad.dk/~media/Etisk-Raad/Etske-Temaer/Natur-klima-og-foedevarer/Publikationer/Antologi-Det-Svaere-Valg.pdf>

Gjerris, Mickey; Arzrouni, Christopher; Birkler, Jacob; Halsnæs, Kirsten; Kattrup, Lene; Vallentin, Steen; Wenneberg, Signe; Wilson, Christina & Ryberg, Jesper (2016): *Den etiske forbruger - Redegørelse*. Det Etske Råd 2016.

<http://www.etiskraad.dk/~media/Etisk-Raad/Etske-Temaer/Natur-klima-og-foedevarer/Publikationer/2016-Den-etiske-forbruger.pdf>

Halskov, Lars (2016): "Økologisk landmand: Det handler først og fremmest om penge" i *Politiken* den 13. januar 2016.

<https://politiken.dk/oekonomi/virksomheder/art5606127/Økologisk-landmand-Det-handler-først-og-fremmest-om-penge>

Haugaard-Nielsen, Henrik (2017): "Professor: Behov for paradigmeskift i dialogen mellem land og by" på *Altinget.dk* den 29. september 2017.

<https://www.alinget.dk/foedevarer/artikel/professor-vi-skal-skabe-dialog-og-helhedssyn-i-foedevarsystemet>

Heinskou, Nilas (2016): "Landbrugets statsstøtte i 2016 er gjort op: De får 10.198.600.000 kroner" i *Politiken* den 17. marts 2016.

<http://politiken.dk/indland/politik/art5615412/Landbrugets-statsstøtte-i-2016-er-gjort-op-De-får-10.198.600.000-kroner>

Heslin, Alison (2015): "Sustainable Agriculture" in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, Volume 23*.

Horsbøl, Anders (2016): "Kritisk diskursanalyse" i Anders Horsbøl & Pirkko Raudaskoski: *Diskurs og praksis - Teori, metode og analyse*. 1. udgave, Samfundslitteratur.

Horsbøl, Anders & Raudaskoski, Pirkko (2016): *Diskurs og praksis - Teori, metode og analyse*. 1. udgave, samfundslitteratur 2016.

Hækkerup, Karen (2016): "Jeg vil have stoltheden over dansk landbrug tilbage" på *b.dk* den 26. februar 2016.

<https://www.b.dk/kronikker/jeg-vil-have-stoltheden-over-dansk-landbrug-tilbage>

Jensen, Jørgen Elsøe (2016): "Det er på tide at udfase det danske industrilandbrug" i *Politiken* den 16. marts 2016.

<https://politiken.dk/debat/kroniken/art5615156/Det-er-p%C3%A5-tide-at-udfase-det-danske-industrilandbrug>

Jensen, Jørgen Evald (2018): "Professor Markager er atter på vildspor" på *baeredygtigtlandbrug.dk* 27. april 2018

<https://baeredygtigtlandbrug.dk/nyheder/2018/04/professor-markager-er-atter-paa-vildspor/>

jordbrugsfond.dk (2018): "Hvorfor en jordbrugsfond?" på *jordbrugsfond.dk*.

<http://jordbrugsfond.dk/hvorfor-hvad-hvordan/>

Jørgensen, Marianne W & Phillips, Louise (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*. 1. udgave. Roskilde Universitetsforlag.

Jørgensen, Marianne W & Phillips, Louise (2013): *Diskursanalyse som teori og metode*. 1. udgave, 10. oplag 2013. Roskilde Universitetsforlag.

Kemp, Peter (2006): "Forord" i Christian Coff's: *Smag for etik. På sporet efter fødevareetikken*. E-bog, udkommer som bind 4 i serien Politik, Ret & Samfund. Christian Coff & Museum Tusculanums Forlag.

Kirkegaard, Filip Knaack (2016): "23 Landbrug konkurs" i *Landbrugsavisen* den 4. februar 2016.

<http://landbrugsavisen.dk/økonomi/23-landbrug-konkurs>

Kjeldsen-Kragh, Søren (2010): "Har dansk landbrug valgt et forkert spor?" i *Tidsskrift for landøkonomi*, nr. 2, juni 2010.

[https://www.cbs.dk/files/cbs.dk/har dansk landbrug valgt et forkert spor.pdf](https://www.cbs.dk/files/cbs.dk/har_dansk_landbrug_valgt_et_forkert_spor.pdf)

Korthals, Michiel (2001): "Taking consumers seriously: Two concepts of consumer sovereignty" in *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*; 14: 201-215, 2001. Kluwer Academic Publishers.

Kærgård, Niels & Dalsgaard, Tommy (2014): "Dansk landbrugs strukturudvikling siden 2. verdenskrig" i *Landbohistorisk Tidsskrift*. 2014:1-2.

<https://tidsskrift.dk/landbohист/article/download/24663/21610>

Landbrugsavisen (2017): "Rapport: Danskerne har verdensrekorden i at købe økologi" på *Landbrugsavisen.dk* den 11. februar 2017.

<https://landbrugsavisen.dk/rapport-danskerne-har-verdensrekorden-i-k%C3%B8be-%C3%B8kologi>

L&F (Landbrug & Fødevarer) (2017): "Fødevareklyngens Nationaløkonomiske fodaftryk" i *Økonomisk analyse* den 7. april 2017. Axelborg, Axeltorv 3. København.

L&F (Landbrug & Fødevarer) (2017): "Ny rapport om forbrugerne kigger på bæredygtighed" på *if.dk* den 2. november 2017.

<http://lf.dk/for-medlemmer/virksomhedsmedlem-hos-os/ingredients-biotech-bulletin/2017/oktober-2017/forbrugerrapport#.WomTqxTNVD4>

Larsen, Rasmus Blædel (2017): "Nutidige kulturelle repræsentationer af dansk landbrug" i *Kulturstudier* nr. 1, 2017.

Leber, Jessica (2016): "How The Tiny, Poor Country Of Bhutan Became One Of The Most Sustainable Countries On Earth" on *Fastcompany.com*.

<https://www.fastcompany.com/3057722/how-the-tiny-poor-country-of-bhutan-became-one-of-the-most-sustainable-countries-on-earth>

Lund, Thomas Bøker, Kathrine O'Doherty Jensen & Laura Mørch Andersen (2011): "Økologiske forbrugere i Danmark - hvem er de?" i Geir Tveit & Peter Sandøe: *Økologiske fødevarer - hvor bevæger forbrugerne sig hen?* Udgivet i samarbejde med Fødevareøkonomisk Institut og Københavns Universitet. Center for Bioetik og Risikovurdering 2011.

<http://orgprints.org/20747/4/20747.pdf>

Marsden, Terry (1998): "Agriculture beyond the treadmill? Issues for policy, theory and research practice" in *Progress in Human Geography* 22,2 (1998) pp. 265-275.

Mortensen, Holger Øster & Boel, Erik (2014): "Luk dansk landbrug" i *Information* den 24. september 2014.

<https://www.information.dk/debat/2014/09/luk-dansk-landbrug>

Nielsen, Jørgen Steen (2015): "Danskerne bekymrer sig om klimaet, men ændrer ikke vaner." på *Information.dk* den 19. maj 2015.

<https://www.information.dk/indland/2015/05/danskerne-bekymrer-klimaet-aendrer-vaner>

Nielsen, Jørgen Steen (2016): *Hvad skal vi med landbruget?* 1. udgave, 1. oplag. Informations Forlag.

Nielsen, Jørgen Steen (2017): "Modstanden mod milliardforretningen Roundup er blevet en folkesag i EU" i *Information* den 25. oktober 2017.
<https://www.information.dk/udland/2017/10/modstanden-milliardforretningen-roundup-blevet-folkesag-eu>

Olesen, Jørgen E. (2015): "Fødevarernes klima- og miljøbelastning" i *DET SVÆRE VALG - UDFORDRINGER FOR DEN ETISKE FORBRUGER*. Det Etiske Råd 2015. Det Etiske Råd Tryk: Rosendahls A/S.

Olesen, Jørgen E. (2016): "Er landbruget bæredygtigt?" i *Landbrugsavisen* den 6. maj 2016.
<https://landbrugsavisen.dk/er-landbruget-b%C3%A6redygtigt>

Ordnet.dk (2018): "Bøje sig" i *Den Danske Ordbog*.
<http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=bøje%20sig>

Pedersen, Kirsten Bransholm (2012): "Socialkonstruktivisme" i Søren Juul & Kirsten Bransholm Pedersen: *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori*. 1. udgave, 2. oplag. København. Hans Reitzels Forlag.

Phillips, Louise (2015): "Diskursanalyse" i Svend Brinkmann & Lene Tanggaard: *Kvalitative metoder*. 2. udgave, 2. oplag. Hans Reitzels forlag.

P1 (2017): "Sidste mand slukker lyset: Kan landbruget klimaomstilles? på *dr1.dk*. Sendt første gang den 25. september 2017 kl. 13.30.
<https://www.dr.dk/radio/p1/sidste-mand-slukker-lyset/sidste-mand-slukker-lyset-8>

P1 (2017): "Sidste mand slukker lyset: Smadrer klimaet landbruget? på *dr1.dk*. Sendt første gang den 2. oktober 2017 kl. 13.30.
<https://www.dr.dk/radio/p1/sidste-mand-slukker-lyset/sidste-mand-slukker-lyset-9>

Rasmussen, A. Solange Lohmann & Lundø, Martin (2016): *Profil af den økologiske forbruger*. DST Analyse den 8. februar 2016.

Rickson, Roy E.; Paul Saffigna & Richard Sanders (1999): "Farm work satisfaction and acceptance of sustainability goals by Australian Organic and Conventional farmers" in *Rural Sociology*; Jun 1999; 64,2; Sociological Abstracts.

Rosa, Hartmut (2014): *Fremmedgørelse og acceleration*. København. Hans Reitzels Forlag.

Schroeder, Randy & Schroeder, Kent (2014): "Happy Environments: Bhutan, Interdependence and the West" in *Sustainability* 2014, 6, 3521-3533; doi:10.3390/su6063521.

Stenild, Anders (2018): "Økologi er langt fra økonomisk bæredygtigt" på baeredygtigtlandbrug.dk den 19. februar 2018.
<https://baeredygtigtlandbrug.dk/nyheder/2018/02/økologi-er-langt-fra-oekonomisk-baeredygtigt/#kommentarer>

Svendsen, Gunnar Lind H. (2004): "The right to development: Construction of a non-agriculturalist discourse of rurality in Denmark" in *Journal of Rural Studies* 20 (2004) 79-94.

Terkelsen, Majbrit (2016): "Kan bæredygtighed sælges?" på *Økologisk Landsforenings hjemmeside* den 4. marts 2016.
<http://okologi.dk/oekologi-og-erhverv/nyheder/2016/03/kan-baeredygtighed-saelges>

Termansen, Lars (2012): "Økologien har sejret" på *nordjyske.dk* den 2. juni 2012.
<https://nordjyske.dk/nyheder/oekologien-har-sejret/cb6247e8-24ad-45f8-91e4-f3eac6c011ca>

Vejby-Sørensen, Poul (2011): "Økologi mætter ikke mange munde" på *Information.dk* den 1. november 2011.
<https://www.information.dk/debat/2011/10/oekologi-maetter-munde>

Venstre (2018): "Bedre forhold for fødevareproducenter" & "Natur og Miljø" i Miljø- og fødevarepolitik på *venstre.dk*.

<http://www.venstre.dk/politik/venstre-mener/miljoe-og-foedevarepolitik>

Vilstrup, Sara Fleckner (2014): "Grønne organisationer banker landbruget på tillid" i *Altinget.dk* den 19. Juli 2014.

<https://www.altinget.dk/artikel/134756-groenne-organisationer-banker-landbruget-paa-tillid>

Wenneberg, Søren Barlebo (2010): *Socialkonstruktivisme*. 1. udgave, 3. oplag. Samfundslitteratur. Frederiksberg C.

Willig, Rasmus (2014): "Introduktion til den danske udgave" i Hartmut Rosa: *Fremmedgørelse og acceleration*. København. Hans Reitzels Forlag.

Økologisk Landsforening (2018): "Vi arbejder med fire konkrete målsætninger" (Om Økologisk Landsforening) på *okologi.dk*.

<http://okologi.dk/om-os>